

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

**НАША
ЛІТЕРАТУРНА МОВА**

**ЯК ПИСАТИ Й ГОВОРИТИ
ПО-ЛІТЕРАТУРНОМУ**

**1959
ВІННІПЕГ**

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

НАША ЛІТЕРАТУРНА МОВА

ЯК ПИСАТИ Й ГОВОРИТИ
ПО-ЛІТЕРАТУРНОМУ

МОВНІ НАРИСИ

Видавництво "Наша Культура"

1958

ВІННІПЕГ

ПЕРЕДРУК ДОЗВОЛЯЄТЬСЯ ВСІМ!

**Printed by
The Christian Press, Ltd., Winnipeg, Canada.**

I.

НАША ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

1. УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД МАЄ ВЖЕ СВОЮ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ.

Усталення української літературної мови відбувається в нас швидко, і вже тепер можемо науково ствердити, що літературну українську мову ми таки маємо. Маємо соборну, фонетично гнучку, формами розвинену, на слова й фразеологію докладну й багату українську літературну мову.

Це найбільший здобуток українського народу! Це найбільший здобуток української культури за останнє століття!

Це найбільше Свято українського народу, коли ми привселюдно можемо ствердити: є вже в нас підстава невмирущості нації, — своя літературна мова!

Підстава головна, підстава незрушима! Підстава віковічна!

Підстава, яка найголосніше промовляє до наших ворогів! Хотять вони чи не хотять, а вироблена українська літературна мова існує!

Не говірка, не наріччя, а таки окрема літературна мова!

Витворили цю мову довгі покоління письменників, а докінчили головню письменники пореволюційної доби, поклавши в основу мову старших письменників, наших класиків: Шевченка, Куліша, Стáрицького, Мирного, Нечуя, Грінчénка, Лесі Українки, Марка Вовчка й інших.

Із багатьох українських говорів за основу літературної мови ліг головню говір південнокиївський, Шевченківський, і в меншій мірі — полтавський та харківський.¹

Українська літературна мова творилася довгі віки, довгі віки йшла вона тернистим шляхом. Вороги України добре знали, що літературна мова — то душа нації, і тому довгі віки задержували нам розвій нашої літературної мови, щоб тим самим задержати розвій української нації.

“Хай собі буде мова говіркова, а до вироблення мови літературної, та ще єдиної для всього українського народу, не допустимо!”

---

¹ Тисячелітню путь розвою нашої мови див. у моїй праці: “Історія української літературної мови”, 1950 р. Див. також: “Основи української літературної мови”, Саска-ту, 1951-ий рік, 347 ст.

Але нічого ворогам не вдалося: Слово, як породіння Духа, безсмертне, і немає сили на його знищення. Можна задержати розвій літературної мови, але вбити його не можна.

Почалася українська літературна мова в X столітті, відновилася в половині XVI-го віку творчим джерелом, полохливо вийшла на рівне за Котляревського.

А далі все зростала й більшала, і за наших часів перетворилася в могутню річку, яка, немов плідна та повінь весною, прибравши на силах, родюче заливає наше духове життя!...

І немає вже сили спинити цю повноводну тисячелітню річку в її радіснотворчому весняному бігові й розливі!

Про розвій нашої української мови, розвій багатівіковий, я писав:

Див. також праці: В. Чапленко: Українська літературна мова, її виникнення й розвиток (XVII ст. — 1917 р.), Нью-Йорк, 1917 р. — Л. А. Булаховський: Питання походження української мови, Київ, 1956 рік. — Проф. Ів. Огієнко: Українська літературна мова XVI ст., томи I-II, Варшава, 1930 рік. — Ф. Медведів: Історична граматика української мови. Харків, 1955 р. — Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови. Збірник статей. Київ, 1956 р.

Тернистим шляхом.

Творилась вікі Українська Мова
І пітом, і кров'ю наро́ду,
Як дар найсвятіший від Вічного
Слова.

На зоряне щастя та згоду.

А ворог лукавий все клав перешкоди,
Все ставив розвоєві та́ми, —
Позбавив він Слово плідної́ свободи
І сів незгоду між нами.

Та вільної річки не спинять тирани,
І мчить вона чиста й весела, —
Зламала кайдани, загоїла рани,
І спала із Слова оме́ла!

І Рідная Мова, як сонце пречиста,
Як перли ясні та коштовні,
Велично всміхнулась разка́ми намиста,
Зійшла нам, як місяць у повні!

Віками горіли полум'яні го́рна,
Наро́д чатував при ковалі, —
Й скувалася Мова, державна й
соборна,
В шоло́мі з крице́вої сталі!

І доки бренітиме Рідная Мова
У творчій розво́ї та в силі,
Ростиме нам доля, трава мов шовкова,
Мов наші пісні орлокрилі!

2. ДЛЯ ОДНОГО НАРОДУ — ОДНА ЛІТЕРАТУРНА МОВА Й ВИМОВА, ОДИН ПРАВОПИС!

Самостійне українське життя з 1917-го року послідовно допровадило до кінечности внормувати нашу тоді пливку літературну мову, а до того — витворити тільки одну для всього українського народу, цебто мову соборну. Це звичайний процес, якого бачимо в кожного культурного народу в світі.

Процес злуки мов, силою відірваних, з однією матерньою літературною мовою почався в нас ще з революції, зокрема з 1918 року, коли стало аж надто ясно, що двох чи кількох літературних мов українському народові не тільки зайво, але й шкідливо мати. Відтоді велетенськими кроками пішло усталення (стабілізація) нашої української мови на Сході, а західні землі такими ж кроками стали доганяти цей історичний процес. Бо нація мусить мати одну — спільну та удосконалену — літературну мову.

Західньоукраїнська мова за 1918-1950 р. р., а також мова всіх місць розсіяння поза межами Рідного Краю, проробила вже справді велетенську працю, наближаючи свою місцеву мову до літературної наддніпрянської.

За цей же час відбулася найвидатніша подія мовного духового життя: наше громадянство глибоко відчуло та прийняло епохове гасло: **Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис!** Це цемент соборності нації.

Це історичне гасло в житті нашого народу, і хто його не приймає, той свідомо шкодить розвоєві української культури, а тим самим шкодить силі українського народу в його прямуванні до незалежності.

Нехай не буде таких ворогів розвоє літературної мови між нами!

Так, — довести культуру мови так далеко, щоб бодай усі письменні говорили однією літературною мовою, ще піде не вдалося. Але всі культурні народи книжки пишуть і часописи видають тільки однією літературною мовою, тільки одним правописом.

На жаль, ми до цього ще не досі, але йдемо до того велетенськими кроками.

3. БЕЗ ВІДПОВІДНОЇ НАУКИ НІХТО ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ЗНАТИ НЕ МОЖЕ!

Але, прийнявши таке гасло, послідовно мусимо прийняти й друге: **Без відповідної науки ніхто літературної мови знати не може!**

Своєї літературної мови треба навчатися пильно й ретельно, як навча-

ємося й інших мов, навчатися довго, бо без того ніхто її знати не може.

У нас дуже поширена думка, ніби в нас літературна мова — це мова мого села, це мова моєї бабці. Це велика помилка! Кожна літературна мова має багато такого, чого моє село не знає, бо вона — спільна мова для всієї нації. Назва окремих речей по широкій Україні часто різна, але літературна вимова завжди одна для всієї нації. Тільки руйнітники можуть казати на літературну мову: у нас не так говорять! Тільки той, хто не навчається своєї літературної мови, тільки той думає, що літературна мова — то мова його села. Отже, — всі навчаймося своєї літературної мови! А вона — далеко вже відбігла від мови мого чи твого села.

Так, по селах можете почути вимову хвакт, ліворвер і т. ін., але в літературній мові така вимова недопустима, бо вона тільки осмішує нас. Це вимова неписьменної людини.

Щиро й відкрито спитаймо себе: де ми глибоко навчалися своєї літературної мови? Ніде, а без мови ж уся культура — будова на піску... Це хіба кожному навбáч ясне. Велика мовна культура конче веде й до великої сили політичної. Візьмімо за приклад хоча б чехів.

І пам'ятаймо всі: нормальну шк о -

лу своєї літературної мови у нас аж надто мало хто пройшов. Сильних катедр літературної української мови ми не маємо! Цебто, ми мусимо навчатися самі.

Досліджуючи твори письменників, переконуємося навіть, як багато й уперто дехто з них працює, удосконалюючи свою мову. Один із найкращих сучасних поетів і стилістів, Максим Рильський, невпинно працює над удосконаленням своєї мови, — кожна нова його праця має все ліпшу й величнішу мову (справи змісту я не торкаюсь). Порівнюючи, наприклад, видання його збірки 1926 року “Під осінніми зорями” з першим 1918 року, наочно переконуємось, як глибоко й невпинно працює поет над своєю мовою, і водночас із тим зростає сила й гарт нашої літературної мови.²

Творці літературної мови — то насамперед наші письменники, а тому горе тій літературній мові, що над нею не працюють вони! А в нас нерідко власне так. Мало можна вказати тепер письменників, що поважно, невпинно й завзято працюють над

---

² Про мову М. Рильського див. мою монографію: “Сучасна українська літературна мова. Мова М. Рильського”, Львів, 1935 р. Відбитка з “Нашої Культури” за 1935 рік.

культурою своєї мови. Це значить: знали б її глибоко, і власними творами показали б нам своє велике знання, так що їхню мову можна б назвати зразковою.

Провідником доброї літературної мови в народ мусить бути і наша Українська Православна Церква. Усі переклади Богослужбових Книг мусять бути зразком нашої літературної мови. Усі проповіді в Церкві мусять виголошуватися хорошою літературною мовою. Взагалі, треба пам'ятати, що Церква — основа культури літературної мови!

І треба свідомо знати й міцно пам'ятати, що коли Церква відкидає живу мову, як мову Богослужбову, то вона тим самим кидає тяжкі колади на дорогу розвою її.

Бо вона своїм відкиданням показує, що наша мова ніби ще недозріла!

І навпаки, коли народ бачить, що його мова освячується в Церкві, як мова Богослужбова, тоді тільки він належно зрозуміє, що мова — душа його.

Святе Письмо, Біблію кожен народ, а в тому й український, мусить мати в своїй зразковій літературній мові. Біблію читають усі, і нехай і з неї всі свідомо навчаються своєї літературної мови. І такий переклад Біблії ми вже маємо.

Добре вироблена літературна мова завжди підносить духа, підвищує честь свого народу, підвищує культуру його. Той народ культурний, який має добре вироблену літературну мову. Вироблена й усталена літературна мова перетворює етнографічний народ на націю! Ось тому всі підтримуємо тільки мову літературну, всі навчаємося її!

Не забуваймо, що чужі впливи чіпляються звичайно мови не виробленої, мови не усталеної. Вироблена літературна мова не приймає чужих впливів, бо вона має все своє. А чужі впливи завжди засмічують чистоту літературної мови. Ось тому всі держимося тільки своєї мови літературної³.

4. НАВЧАЙМОСЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, ЯК НАВЧАЛАСЯ МАРКО ВОВЧОК!

Добрим прикладом, як треба навчатися своєї мови, служить нам наша найбільша письменниця Марія Вилниська - Марковичка, у літературі М а р к о В о в ч о к (1834-1907). З походження була вона литовсько-українського роду, але молоді роки прожила на Орловщині й української

---

³ З Див. Іван Огієнко: Учимося рідної мови! "Рада", 1909 р. ч. ч. 197, 198, 200, і 202, Київ.

мови не знала. Року 1850-го вона познайомилася й незабаром вийшла заміж за свідомого українського етнографа Опанаса Маркєвіча, і почала пильно навчатися української мови. Навчалася вона не тільки з книжок, але головню від самого народу, проживавши на Чернігівщині, Київщині й Поділлі.

Другий чоловік її розповідає: “Живши на селі біля Києва, Марія Марковичка цілі дні проводила на базарах, серед жінок-молодиць, усе розпитуючи, до всього придивляючись та прислухаючись, — до мови, до убрання, і все те собі занотовувала”.

Про це писав 1861-го року й П. Куліш: “Наша Мάρко Вовчок, як бджола Божа, винила найкращу росу із квітів нашої мови, бо покохала її”. І М. Вовчок набула собі мову, якої їй досі ще ніхто не перевищив красою та щирою народністю.⁴

Мάρко Вовчок мала глибоке чуття літературної мови. Хоч вона навчалася мови від самого народу, але

---

4 Як треба навчатися української мови, докладно розповідаю в своїй “Історії української літературної мови”, 1950 р., ст. 354-364. Складню Вовчкової мови докладно описую у своїй праці: “Основи української літературної мови”, Саскатун, 1951 рік.

відразу похопила чуттям, що для доброї літературної мови не все з мови народної може годитися.

5. МОВНИЙ АНАРХІЗМ.

У цій своїй праці хочу звернути увагу широкого громадянства й письменників на деякі головні питання в розвої нашої сучасної літературної мови, щоб таким чином ширше спопуляризувати їх, і вже її тим дати змогу всім, хто того бажає, глибше її докладніш пізнати цю мову, а пізнавши — наслідувати її й допомагати її зростові. Бож над утворенням своєї літературної мови працюємо всі, хто розуміється на цій справі.

Свідомо кажу: “Хто розуміється на цій справі”, бо виступи в справі питань розвою своєї літературної мови людей не фахових, які науково не досліджували свою літературну мову, завжди приносять їй тільки шкоду, і витворюють у ній розбрат.

У нас є вчені фахівці літературної мови, які досліджують і встановлюють норми її, а ми всі, дисципліновані члени нації, мусимо спокійно сприймати ці норми і вживати їх у своїх писаннях.

Бо хто цих норм не приймає, той спиноє розвій української культури.

Хто української літературної мови не приймає, той відкидає соборність

української нації. Той свідомо кидає колоди на дорогу зміцнення своєї нації.

На жаль, у нас іще й досі трапляються могикани, які не тільки пишуть, але й книги видають “своєю мовою”, “своїм правописом”. У нас трапляється, що в одному місті видається кілька часописів, і всі “своєю мовою”, “своїм правописом”... Це покажчик малої солідарності нації, на жаль, добре відомий там, де вищого стриму нема...

І треба відкрито признатися, що в нас ще й тепер трапляються такі, що зовсім не визнають нашої загальної літературної мови. Це мовні анархісти. Вони не визнають ані загально прийнятої мови, ані загально прийнятого правопису, бо все мають своє власне. Для них найбільший доказ: “так моя бабця говорила”. І ніяк не можуть зрозуміти, що і в інших була бабця, яка “так” не говорила, і що ця інша бабця нічим не гірша від їхньої...

Дискутувати з такими запеклими “мовними анархістами” про мову, — це дискутувати з жінками про їхню вроду: нікого ні в чому не переконаєте... Це тільки ясно виявляє нашу споконвічну недисциплінованість у головних справах державного життя!

Ці “мовні анархісти” — це притаманне віковичне українське лихо: ні-

кого не слухатися, і все знати краще. Бессервісерство, — казав Іван Франко. Це ті, що знають мову тільки свого закутка, а поглянути ширше — не можуть, а вчитися — лінь...

У Соломонових Приповістях 29. 19 читаємо про таких:

Раб словами не буде покараний, —
Хоч він розуміє, але не послухає...

Мовний анархізм — глибоко шкідливий. Він помітно спиноє загальну грамотність народу, а цим б'є українську культуру. Він розкладає народ, він пхає його на лінощі: "Нащо мені вчитися, коли мене і так видрукують..." Він баламутить дисципліну нації перед ворогом, і цим пхає її в ворожу неволю сильнішого!...

6. ВИВЧАЙМО ГОЛОВНІ ПИТАННЯ НАШОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ!

Іще раз: навчаймося своєї літературної мови, і будемо знати її, і вже тим допоможемо розросту культури її. Культура мови — то культура народу! Хто ж не навчається своєї літературної мови, той спиноє культуру її, а тим самим спиноє й розріст української культури взагалі і ставить її на задне місце серед культур інших слов'янських народів.

Ось тому в кожному числі "Віри й Культури" дається й стаття для

глибшого вивчення нашої літературної мови. Бо Православна Віра й українська свідомість історично міцно в'язані.

Головне моє завдання тут — подати більше доброго ілюстраційного матеріалу, щоб він сам прорічисто говорив і свідчив за себе, щоб він сам і навчав. Через це ж мої статті будуть короткі й приступні кожному.

Пишу ці статті простою, усім зрозумілою літературною мовою. І роблю це тому, щоб дати змогу всім, хто хоче навчатися своєї літературної мови, легко досягти цього.

Описую тут головніші питання в розвої сучасної літературної мови, цебто самої живої душі нашої мови. Ці питання кожен письменник і кожен свідомий українець мусить знати якнайглибше.

На жаль тільки, українське мовознавство всі свої найкращі творчі 50 останніх літ уперто сперечається за правопис та апострофа, а основні питання стоять облогом, чому й широкє наше громадянство науково так мало знає свою мову, а особливо складню її.⁵

---

5 Із моєї шеститомової "Складні української мови" вийшли тільки три перші томи. А три останні загинули в військовій завірюсі.

Останнього часу для глибшого вивчення української літературної мови я видав оці три основні праці свої:

1. Історія української літературної мови. Вінніпег, 1950 рік, ст. 382.

2. Граматичні основи української літературної мови. Саскатун, 1951 рік, 347 ст.

3. Український літературний наголос, мовознавча монографія. Вінніпег, 1952 рік, 304 ст.

Хто хоче глибше вивчати українську літературну мову, той у вищеподаних трьох працях знайде весь потрібний для цього матеріял, знайде його в науково популярному викладі, доступному всім.

Але нехай кожен завжди добре пам'ятає: Літературної мови мусимо пильно навчатися, щоб знати її!

7. ЛІТЕРАТУРНА МОВА НЕ МОЖЕ БУТИ ШТУЧНОЮ.

“Українська мова милозвучна”, — так здавна хвалять нашу українську мову, головно живу народно. Це треба розуміти так, що наша мова і фонетично, і морфологічно, і словниково — мова звучна й мова плинна, мова ясна в своїй вимові. І мова не одноманітна.

Українська мова вже виробилася в усталену мову літературну, але при тому не втратила своєї милозвучнос-

ти, своєї живої різнобарвності. Творячи закони літературної мови, не вільно перетворювати її в мову штучну, заковану в застигли правила. Так, більшість правил нашої літературної мови вже міцно усталені на одну форму, але при цьому маємо також і певне число живих подвійних форм. Це закон для кожної літературної мови.

Цих подвійних форм у нашій літературній мові не вільно викидати, бо їх знає й наша жива народня мова. Ці подвійні форми виявляють гнучкість української мови, таку притаманну живій народній мові, і цю гнучкість не можна цілком затирати в мові літературній.

У цій своїй праці я нижче подаю огляд усіх подвійних форм, — їх з літературної мови викидати і не треба, і не можна, — вони ознака живого життя її. Вони й окраса її.

Напр., у найкращого нашого сучасного стиліста, стиліста поета й письменника Максима Рильського я часто знаходжу подвійні форми: у доброму — у добрім, по-людському — по-людськи, свого — свого, своєму — своєму, ходіть — ходіти, сміятись — сміятися, і — й, у — в, і т. ін. З глибокої давнини обидві формі живі, обидві вживані, і обидві входять до мови літературної.

Напр. ті, хто не має чуття гармонійності мови, хапаються за правила зміни **в**, **і** на **у**, **й**, **ї** хочуть проводити це скрізь, “послідовно”. А між тим правило цієї зміни має десяток винятків! При цій зміні велику ролю грає її звукова музикальність вимови.

Українська мова знає дуже багато її подвійних слів на одне її те значення: слухняний — покірний, мідний — мідяний і т. ін. Ці слова часом мають тонку синонімічну відміну.

Крім цього, кожна мова має свої архаїзми. Майже тисячу літ літературною нашою мовою була т. зв. “церковно-слов'янська мова”, правильніше — староукраїнська мова. Від неї позосталося багато залишків, і їх викидати з нашої літературної мови — це калічити її. Скажемо, у добрих наших стилістів я часто знаходжу архаїзми: сотворити, гряди, пря, десниця, істина, взивати, уповати й т. ін. Добре на своєму місці вжиті ці наші тисячелітні слова окрашують нашу мову. І чому польське “пустеля” краще нашого тисячелітнього “пустиня”?

Оце 1957-го року Максим Рильський випустив друге видання свого перекладу “Романа про Тристана та Ізольду”. Випускаючи, він змушений був “вилучати деякі елементи надмір-

ної архаїзації мови” цього стародавнього твору. Але тільки деякі. І написав відкрито: “Загалом же вважаю, що певна старовинність лексики, стилю, синтаксу в працях такого типу — не тільки право, але й обов’язок перекладача”.⁶ Так написав Максим Рильський, не мігши видержати тих “критиків”, що виступають проти архаїзмів у мові взагалі. І він пише в своєму (прозаїчному) перекладі: благословен, мир (спокій), раб, рабиня, волати, город (місто), вразити списом, ратна справа, посох, ішоходець, хаїй воздасть тобі Господь, серед пустині, їхав по праву руку (праворуч), зрадувався, волосяниця, ум, з лівого боку (ліворуч), заспокоїтєся, од, одсахнутися (“від” він оминає), достався, посланець, повідай, у цім морі і т. ін. Така архаїчність мови особливо надається при перекладі Богослужбових Книг, Біблії й т. ін.

Знає українська мова не мало й архаїчних наголосів, яких викидати у жодному разі не можна; навпаки, їх треба плекати в нашій мові. Ось деякі архаїзми, що панували в нашій мові: божественний, морський, земний, Господєві, уста, народ, ім’я, милостівий, видимий, нутро, свідомий, сподобі, кінці, хвала і десятки т. ін.

---

⁶ Роман про Трістана та Ізольту, Київ, 1957 рік, ст. 6.

Є й подвійні живі наголоси, напр.: зéмний, ца́рський, уста́, ну́тро, мо́рський, плóдї, в тру́ді, ра́зом, кінці́, воя́кі, п'я́ний, хва́ла, і т. ін., і ми їх подвійними і вживаємо.⁷

Звичайно, подвійними форми можуть бути тільки тоді, коли вони обидві вживаються в літературній мові. У число подвійності зовсім не входять ані слова, ані форми чисто місцеві. Напр. форми: у пита́нню, або наголоси: бу́ла, бу́ли, будéте, люди́на, середі́на, часу́ і т. ін., — це форми й наголоси просто місцеві, і в число подвійних входити до літературної мови не можуть.

Отже, — не робімо своєї літературної мови надто штучною! Літературна мова також жива, і не можна пхати її в надто тісну одежу. Цебто, творячи літературну мову, не обмежуймо її тільки до якогось одного словника, бо мова — ширша за всякі словники!

Мова — істота жива, і любить різноманітність, а не конче штучну єдність. Скажемо, у мові поетичній легко вкладаються різні форми, а разом вони творять одну літературну мову, мову високої краси.

Тільки мертва мова має навіки закам'янілі форми; мова ж жива тво-

---

⁷ Іларіон: Український літературний наголос. Мовознавча монографія. 1952 рік.

рять їх невпинно під час усього свого життя. Правила мови йдуть за живою мовою, а не навпаки. Тому граматики кожної живої мови безпереривно час від часу “підновлюється”.

Іншими словами: Для одного народу — одна літературна мова, один літературний правопис! Це основа розвою культурної нації. Але правила цієї єдності не треба доводити до мертвої штучності, -- в нашій літературній мові є певна кількість подвійних мовних форм, які не заважають літературній мові бути єдиною для всіх своїх земель.

II.

ОЗНАКИ ДОБРОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ.

Кожний народ звичайно ділиться на племена, що говорять більш-менш відмінними говірками чи наріччями. Говіркова мова ніколи не може бути мовою всенаціональною, — для цього кожний народ утворив собі особливу соборну літературну мову, спільну й обов'язкову для всіх його племен, як найкраще оруддя для порозуміння між собою.

Літературна мова — це найважливіша основа, що на ній зростає духово й культурно кожний народ. У духовім житті кожного народу літературна мова відіграє важливу роллю: вона бо сила культури, а культура — сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї літературної мови з найбільшою святістю, з найчутливішою опікою.

Кожний народ пильно й безперестань дбає, щоб його літературна мова була одна для всіх його племен, бо вона — найміцніший цемент для об'єднання всіх племен в одну свідо-

му націю. Тому по всіх школах світу рідна літературна мова займає перше місце серед предметів науки.

Але літературна мова буває різної якості: стара й міцна, або -- молода, добре розвинена чи малорозвинена. Кожний народ дбає, щоб його мова була високорозвинена, і щоб по можливості всі письменні знали її, — чи з школи, чи з самонавчання, чи з преси й книжок.

Еміграція якогось народу завжди додержується правопису й літературної мови своєї батьківщини.

Щоб літературна мова була добра, вона повинна бути: 1. правильна, 2. ясна, 3. чиста, 4. багата й 5. милозвучна. Ці п'ять ознак — найголовніші вимоги від доброї літературної мови, а тому розновім про кожна з них окремо.

I.

ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВИ.

Найперша вимога від кожної літературної мови, — щоб була вона правильна, цебто щоб не суперчила вимогам граматики своєї літературної мови. Хто добре не знає їх, той не може правильно писати, і робітником пера не може бути.¹

---

¹ У моїй праці 1950 р.: "Історія української літературної мови" див. XXIII розділ: Як навчатися української літературної мови.

Правильність літературної мови часто порушується неправильним вживанням слів. Кожне слово нашого словника має своє значення, і ми повинні добре його знати. Плутати значення слів, — часте в нас явище, особливо серед тих, що української мови не знають від дитинства й училися її несистематично.

Слово живе тільки в реченні, і тільки в реченні набирає собі певного значення; у залежності від змісту речення часто вживаємо й різних слів. Наприклад, щоб підкреслити наше недовір'я до думки, вживаємо на початку пояснювального речення зв'язки ніби, буцім, а для довір'я — що; ось тому зовсім інший зміст у цих реченнях: Казали, що він приїде, та: Казали, ніби він приїде.

Кожний, хто хоче глибше знати свою літературну мову, конче мусить звертатися до відповідних добрих словників. Читання доброго словника-довідника завжди приносить великі користі, а тому треба конче мати його на похваті під рукою й заглядати до нього при кожній потребі. Завжди треба перевірити себе, чи ми правильно розуміємо значення слова. Набудьмо звичку зсертатись до словника!

Треба пам'ятати, що є не мало таких слів, що мають різне значення в

мові літературній і місцевій, напр. західньоукраїнській, а це веде, хто того не знає, не тільки до неправильності, але частіш до неясности. Пор. хоч би такі слова: протє — це “однак” (а не: “тому”, “через те”), задля — це “для” (а не: “через”), перевести — це знищити (а не: зробити), обходити — оминати (а не святкувати), на силу — це ледве (а не: силою), гуляти — це нічого не робити, спочивати, проходжуватися (а не: танцювати), завести — це: відвести кого куди (а не: обманути), розірватися — бути подертим (а не: відпочити), знечев'я — від нічого робити (а не: несподівано), виповісти — це розповісти (а не: оголосити чи відмовити), відмовити — це відказати (а не: проказати), цей — це ближчий, а той — дальший, і т. ін.

Словник української мови багатий на найрізніші синоніми, цебто слова подібного значення, які різняться між собою тільки малими відтинками. Ці синоніми треба не тільки знати, але й головне відчувати: природному українцеві часто тільки чується вказує, де якого слова вжити, пор., наприклад, значення слів: балакати (неповажно, про щобудь), говорити (про поточне життя, розповідати), бесідувати (про поважні чи святі ре-

чі). Кажемо: налий молока, але: на-
сип борщу; дощ іде (а не: падає) і
т. ін.

Або такі слова ходження: іти,
швендяти, нишпорити, простувати,
задкувати, сновигати, цибати, плен-
татись, волочитись, плестись, бігти,
гнати, дребенути, тупцяти, податись,
чимчикувати, шкандибати й т. ін. —
такі слова треба вміти вжити кож-
не якраз на своєму місці, бо вони си-
нонімно різняться.

В українській мові дуже багата си-
ноніміка для зазначення говорення,
наприклад: базікати, балакати, басы-
ти, бесідувати, бубоніти, бурмотіти,
верзти, говорити, гомоніти, допові-
дати, казати, мимрити, мовити, рек-
ти, цідити, шепотіти, шикати й десят-
ки т. ін., — і знову такі треба добре
відчувати, котрого саме слова коли
вжити.

Так само рясна в нас фразеологія
на зазначення розмови: Слово мови-
ти. Розмова точилася. Мова текла.
Твердо мовив. Веде своє. Сипле сло-
вами. Ронить слово. Напучував сина.
Занімів. Гримати. Мову одібрало. Йо-
му заціпило. Заткни пельку, й т. ін.

Синоніміка української мови бага-
та й тонка, але вивчена ще дуже ма-
ло, чому часто наші письменники
плутають її. Скажемо, різниця між
словами милосердя — прощення

провин, і милість — співчуття до людини в клопоті, різниця ця дуже тонка, її слова ці завжди плутають.

Або ще приклад. Слово лишати — це кидати, відмовлятися, тому кажемо: позостав для себе, а не лиши для себе. Взагалі, письменник мусить глибоко вивчати українську фразеологію, бо вона — душа нашої мови.

Невідповідні вирази — нерідкі в наших письменників, що часом пишуть по-місцевому. Наприклад, в одного письменника читаємо: “Клали коновку з водою на землю”, — коновку з водою не кладуть, а ставлять. “В т в о р и в грубезну книгу” (там саме), — книгу розкривають чи розгортають. “Почвалав отвореними воротами”, — ворота відчиняють, пор. у Т. Шевченка: Близько хата, де дівчина ворота одчинить. І т. ін.

Правильність мови дуже часто порушується не тільки уживанням невідповідних слів та граматичних форм, — часто вона порушується її у складні, де занечищення мови можуть бути глибокі й уперто міцні, бо менше знані. Помилки проти складні звуться солецизмами. Складню своєї мови треба глибоко знати теоретично та практично, і пильно вистерігатися солецизмів, що звичайно занечищують самого духа нашої мови.

II.

ЯСНІСТЬ МОВИ.

Ясність мови — це дуже важлива вимога від кожного, хто пише. Мусимо дбати писати так, щоб читач докладно зрозумів усе, що хочемо сказати, і щоб зрозумів саме так, як ми розуміємо.

Ясність мови залежить головню від двох умовин: а) від ясности й простоти нашого думання, і б) від граматичної правильности будови речень, — від словаду. Треба завжди пильнувати висловлювати свої думки якнайпростіш, і вже від того наше писання стане ясніше. Ніколи не забуваймо, що написане хтось буде читати, а для нього найперша вимога писання, — щоб усе було ясне, щоб написане можна було легко розуміти без більшої напруги думки.

Щоб мова наша була ясна, не вживаймо занадто довгих речень і не накопичуймо без потреби пояснювальних речень коло основного. Треба завжди пам'ятати, що підрядно-зложене речення, особливо з декількома пояснювальними, завжди трудне до зрозуміння; речення рівнорядно-зложене далеко ясніше. Взагалі ж українська мова з самого духа свого кохається в реченнях рівнорядно-зложених (бо вона — мова паратак-

тична), і помітно оминає речення підряднозложені (мова гіпотактична, наприклад, старогрецька, російська й т. ін.).

Будуючи речення, завжди уважайте, щоб воно конче було яснє, щоб, щоб воно докладно передавало вашу думку, щоб воно її не скривлювало, бо часто людина несила належно передати своїх думок. Прогріхи супроти граматичної ясности мови найчастіш виникають від невідповідного вжиття займенників, а тому треба пильно дбати, щоб займенник стосувався й на письмі до того саме йменника, до якого треба. Найчастіші прогріхи такі:

1. Добре пам'ятаймо, що займенник у реченні стосується тільки до останнього, до себе узгодженого найближчого йменника; порушення цього правила веде до плутанини й неясности мови. В одного письменника читаємо: “Мати складала на грудях руки та билась кулаком по них”. По чому билась мати кулаком? Граматично займенник “них” стосується тільки до найближчого йменника “руки”, цебто, ніби “билась кулаком по руках”, а це нісенітниця, бо молячись б'ються кулаком у груди. Отже, треба було так написати: “Мати складала руки на грудях та билась по них”.

Може бути й змислове чи логічне узгіднення займенника з своїм іменником, цебто такє, коли воно занадто яснє й коли про узгіднення граматичнє не думаютъ. Але такє логічнє узгіднення займенника з своїм іменником допускається тільки в рідких випадках, та й варто пояснити його в дужках. Наприклад П. Куліш у своїм перекладі Євангелії за Лукою 24. 50 пише про учнів Ісусових: “І вивів їх геть аж до Віфанії, і, знявши руки свої, благословив їх”. Так перекладають це місце всі перекладачі; тут узгіднення логічнє: “їх” — усім ясно, що учнів, а не граматичнє “руки”. Логічнє узгіднення ліпше омнати; коли ж не омнаємо, кочє пояснити в дужках: “...благословив їх (учнів)”.

Ось іще приклади логічного узгіднення (взагалі частого в Євангелії за духом грецької мови) з того ж перекладу П. Куліша: в Євангелії Івана 2. 6-7: “Стояло ж там шість кам’яних водників... рече їм Ісус” (звичайно, Ісус говорив до слуг, а не до посудин). 21. 11: “Уліз же Симон Петро та й витяг невід на землю, повен риби великої... Рече їм Ісус” (рече до учнів, а не до риби).

Д-р Я. Левицький Єв. Ів 19. 5 перекладає: “І вийшов Ісус у терновім вінці і багрянній одежі. І сказав їм:

Се чоловік (а говорив не Ісус, а Пилат).

2. У побічній реченні замість який, якого, якому й т. д. звичайно вживаємо живої форми: що, що його, що йому й т. д. Пильнуймо, щоб тут не вишло неясности. Наприклад, М. Коцюбинський у казці “Хо” пише: “І чого жахаються? Діда Хо, що світ прозвав страхом? А дід цілком і не страшний”. Тут для нас неясне це що: чи це що він, чи що його; з дальшого бачимо, що треба було написати що його: Діда Хо, що його світ прозвав страхом.

3. Пояснювальне беззв'язкове речення в реченні підряднозложенім може розпочинатися дієприслівником тільки тоді, коли воно має той самий підмет, що й речення основне. Дуже пильнуймо за цим, пишучи, бо вживання дієприслівникових речень при різних підметах веде до граматичної неясности мови. Наприклад у Квітки-Основ'яненка (“Маруся”) читаємо: “Побачивши тебе учора, світ мені повернувся”. При різних підметах треба вживати речень тільки зв'язкових: “Як я побачив тебе вчора, то світ мені повернувся”. А то граматично виходить, ніби світ побачив і повернувся, тоді як напреду побачив я.

Ця недокладність супроти ясности мови нерідка в наших письменників, бо давніше на це менше вважали. Ось іще приклади, коли пояснювальне речення розпочинається діеприслівником, хоч має інший, ніж ув основнім реченні підмет: Як стривожилось його серце тепер, зобачивши високу Лаврську дзвіницю (Нечуй-Левицький). Здалека дивлячись, навіть місто не здавалося мені ділом людських рук (Леся Українка). Чи мало старі люди такого розказують, так що, наслухавшись, цілу ніч дрижаки спати не дадуть (“Конотопська відьма” Квітки-Основ’яненка). Показавши княжій сторожа пропустила їх (бояр) у місто (І. Филипчак. “Будівничий держави”). А треба так: Як стривожилось серце тепер, коли він зобачив Лаврську дзвіницю. Як я дивилася здалека, навіть місто... Чи мало старі люди такого розказують, так що, як ви наслухаетесь, цілу ніч дрижаки спати не дадуть. Як я покидаю вас, серце моє наче ріжеться пожем. Вони показали княжого знака, й сторожа пропустила їх у місто.

4. Ясність мови вимагає, щоб іменникове пояснення не мало однакової зовнішньої форми з підметом, а то його можна приймати за підмета. Йменникове пояснення знахідного

відмінка в чоловічій і ніякій роді однини часто має однакову форму з відмінком назовним, цебто з підметом, — пильнуймо це оминати, бо буде неясність.

Ось приклад: Вечір озеро цілує (Олесь), — граматично неясно, хто кого цілує, та тут підмет займає перше місце, і це допомагає ясності. Але ось у Лесі Українки темніше речення: “Важке побережне каміння зриває розбурхане море”, бо тут на перше місце поставлено йменникове пояснення, а треба було поставити підмета.

Неясні граматично й оці речення: “Місяць яспісенький промінь тихісенький кинув на нас” (Лесья Українка). “Там, де верби хилять віти” (Олесь). “Мороз розум будить” (Т. Шевченко). В однім часопису писали: “Стіл зіпсував ніж”, замість: “Ніж зіпсував стола. “Мікроб перемагає атом”, а треба: Мікроб перемагає атома.

5. Дуже пильнуймо, коли треба вживати свого, а коли його. Наприклад, Ів. Филипчак в оповіданні “Іванко Берладник” пише: “Великий князь признав, що Ярослав далеко спритніший за його батька”. Тут мова про батька Ярославового, а не великого князя, а тому треба вжити свого.

6. Часом пропуск потрібного слова сильно затемнює зміст речення. Наприклад, у "Вічне полум'я" О. Рженецької читаємо: "Марфа й Марія прикрашували барвінком блискучі голівки та кашкета Юрка", — опущення слова своєї перед блискучі накладає думку, ніби голівки були Юркові.

7. Правильний словолад — душа ясності мови. Ось тому пильнуймо кінце дотримуватись усіх правил словоладу, себто, щоб кожне слово в реченні було на своєму місці.

Кожний член речення звичайно має в ньому своє стале місце, свій словолад. В українському словоладі панують ось ці чотири головні засади:

1. Підмет ставиться перед присудком: Вітер завива.

2. Прикметникове пояснення ставиться перед іменником: Сердитий вітер.

3. Прислівникове пояснення ставиться перед присудком: Тихо прочитаєш.

4. Іменникове пояснення ставиться по присудку: Довбе ребра.

Оцеї словолад тепер міжно запанував у нашій мові, і відступлення від нього в звичайній мові рідкі. Але є письменники, що кохаються в стародавньому словоладі, наприклад С.

Єфремов або В. Липинський, які в своїх творах люблять ставити присудка на кінці речення (старий польсько-латинський словолад).

Не забуваймо, що інверсія, цебто відступлення від правил словоладу, дозволяється тільки тоді, коли вона не затемнює нашої мови. Проти цього сильно грішать деякі поети. Так, один поет у своєму перекладі “Слова про Ігорів похід” написав так: “То торкаються Бояна віщі пальці струн живучих”. За правилами словоладу це треба сказати тільки так: То віщі пальці Бояна торкаються струн живучих. Авторів же словолад зовсім темний і провадить до розуміння, ніби “пальці струн живучих торкаються Бояна”, а це — пісенниця.

Взагалі, кожний член речення мусить стояти тільки на своєму місці. Один наш учений і письменник написав так: “Легенда про церкву, яка запалася після упадку козаччини під землю”, тоді як автор, звичайно, хотів сказати: “Легенда про церкву, що запалася під землю після упадку козаччини”.

Другий письменник пише: “Ходив руками, наче довжелезними веслами розмахуючи”, а треба: Ходив, розмахуючи руками, наче довжелезними веслами”. А то виходить, ніби хтось ходить руками.

III.

ЧИСТОТА МОВИ.

Кожний, хто дбає про добрий розвиток своєї літературної мови, звичайно пильно дбає також і про чистоту її. Знаємо письменників, що довгими роками пишуть і виправляють навіть маленькі свої твори, бо все звертають пильну увагу й на саму їхню мову. Чиста, милозвучна мова притягає до себе читачів і сильно впливає на них.

Чистоті літературної мови завжди заважає неправильне вживання архаїзмів, локалізмів, варваризмів, невдалих неологізмів і вульгаризмів, а тому кожен, хто пише, нехай пильно їх вистерігається.

1. Архаїзмів, цебто старих виразів, у кожній мові багато, бо мова невинно росте, а слова народжуються, живуть і завмирають. Час від половини XIX віку був особливо родючий для розвитку нашої мови, бо за цей час сотні слів, що давніш вільно вживалися, вийшли зовсім з ужитку.

Отож, архаїзмами звемо слова та форми завмерлі, що давніш існували в мові, а тепер у мові літературній не вживаються, наприклад тепер кажемо ховати, а не: хоронити, благословити кого, а не: кому й т. ін.

Слова й форми не вмирають відразу в усій мові, — завмерши в мові літературній, вони звичайно довго ще живуть по різних говорах, особливо в лісах та на горах, а тому тільки літературна мова показує, що вважати за архаїзм.

У звичайній мові архаїзми псують чистоту літературної мови. Але добрий майстер слова може використати їх і для прикраси свого стилю. Так, описуючи давноминулі часи, письменники часто надають архаїчного забарвлення мові своїх героїв, а це тільки прикрашує мову та збільшує цінну твору. Так само в речах поважних архаїзм надає величності мові.

Архаїзми можуть бути в окремих словах (метати, вергати, борзо й т. ін.), у формах (весь, правопись, отцevi, на кони) і в складні (хто суть брати мої).

Ось трохи словних архаїзмів, тепер уже не вживаних у літературній мові (архаїзм у дужках, а поруч нього сучасна вживана літературна форма): (борзо) дуже, (бодрий) бадьорий, (борше) скоріш, (братанич) племінник, (братанка) племінниця, (вергати) кидати, (весь) весь, (видіти) бачити, (власть) влада, (воздух) повітря, (воняти) смердіти, (воробець) горобець, (вош) воша, вчити кого

чого (чому), (глибокий) глибокий, (город) місто, (днесь) сьогодні, (завтра) вавтра, (звати) кликати, (звізда) зоря, (ковтки) ссережки, (красота) краса, (критися) ховатися, (літопись) літопис, (мечь) помста, (встид) сором, стид, (миш) миша, (много) багато, (но) але, (обижати) кривдити, (обичай) звичай, (ожидати) чекати, (окружати) оточувати, (оноді) позавчора, (освободити) звільнити, (отворити) відкрити, відчинити, (побіда) перемога, (побідити) перемогти, (случай) випадок, сміятися з кого (кому), (тишина) тиша, (царити) панувати й т. ін.

2. Неологізмами звемо новостворені слова й вирази. Вони трохи, але певнишино заступають існуючі слова й вирази. Новостворене слово перше довгий час живе поруч старого, точучи з ним завзяту боротьбу за існування; добре створений неологізм таки приймається в літературній мові, а попереднє слово помалу старіє й переходить до архаїзмів.

За останніх 50 літ життя української мови повстали в нас, особливо ж від 1917-го року, сотні нових слів і виразів; це не будуть чисті неологізми, бо багато з них й до того були знані в мові народній, тільки мало вживалися в мові літературній, а тепер стали загальнознані, наприклад:

водночас, водно́раз, пра́вити — бути чим, за редакцією, призводить до незадоволення, змаг, задовільний, виховний, панівний, навчальний і т. ін.

Найкраще вироблений неологізм напочатку здається нам дуже чудний; нема сильнішої консервативності (традиційности), як консервативність мовна: кожне нове слово чи вираз, поки до нього не звикли, все видається недобре й чудне. Але треба пам'ятати, що без неологізмів не було б поступу в мові, а тому добре створені неологізми ніколи не шкодять чистоті літературної мови. У творах П. Куліша, М. Старицького, Л. Українки на свій час було багато новотворів, проти яких сильно виступали, а сьогодні до них усі ми позвикали й залюбки вживаємо їх.

3. Варваризмами звемо непотрібні в нашій мові чужі слова й чужі звороти (кальки). Вони сильно засмічують кожную літературну мову, чому кожна мова оминає їх. Не говоримо тут про ті чужі слова й вирази, що вже здавна в нас знані, загально прийнялися, поширилися, або такі, що не мають відповідних заступників нашими словами, — такі слова й форми збагачують літературну мову, особливо там, де мова своїх відповідних слів не має; такі слова не вважаємо за “варваризми”.

Але вживати чужих слів і виразів тоді, коли існують на те саме й свої добрі слова й вирази, — це шкодити чистоті своєї літературної мови. Для чого казати: репарувати, дементувати, віднести побіду, уділити благословенства, інтересуватися й т. ін. варваризми, коли наша мова знає на це зовсім добрі споконвічні свої: поправити, спростувати, перемогти, поблагословити, цікавитися.

В літературній мові допускаються тільки ті чужі слова, що їх справді не легко замінити відповідними своїми, наприклад: вулкан, критика, література, поет, проблема, політика, рецензія, термінологія, форма, цемент і т. ін.

Довговікове сусідство українського народу з росіянами й поляками принесло до нашої мови немало русизмів та полонізмів не тільки в окремих словах, але й у цілих виразах (т. зв. кáльки). Багато з них давно набули собі в нас усіх прав громадянства, і не вважаються за варваризми, бо для заміни їх не маємо ліпших своїх.

Але чимало є й таких виразів, особливо полонізмів у мові західньоукраїнської інтелігенції, що для нашої мови нічого нового не вносять, бо існують рівнобіжні й свої вирази. Правда, за останні 50 літ, коли стала

творюється всеукраїнська літературна мова, одна для всього українського народу, процес очищення нашої мови від непотрібних русизмів та полонізмів сильно зріс і дав уже корисні наслідки.

Ось трохи найчастіших русизмів, у літературній мові не вживаних (русизми у дужках, а поруч нього вживана літературна форма): (безпощадно) без жалю, (бойкий) моторний, (виключно) тільки, (водопровід) водогін, (Ворскла) Ворскло, (занятися) займатися, працювати, (заставити) змусити, (Кременчуг) Кременчук, (Лубни) Лубси, (морщина) зморщка, (неділя) тиждень, (отворити) відчинити двері, (очевидець) самовидець, (очки) окуляри, (Польша) Польща, (предсідник) голова, (Прилуки) Прилука, (Ровно) Рівне, (Ромни) Ромін, (слідуючий) такий, наступний, дальший, (тил) запілля, (лампа) лямпа й т. ін.

Ось низка полонізмів, у літературній мові не вживаних: (бадати) досліджувати, (взглядно) або, чи, докладніш, (віддзеркалювати) відбивати, (вкоротці) незабаром, (второк) вівторок, (доптати) топтати, (жегнати) прощати, (живло) сила природи, (жичити) зичити, (запалка) сірник, (клякати) ставати на коліна, (лаба) лапа, (морд) душогубство, (мужат-

ка) молодиця, (обоятний) байдужий, (пудло) коробка, (пукати) стукати, (трутити) кшнути, (слобувати) присягати й т. ін.

Особливо нильно треба стерегтися чужих нам фразеологічних виразів, живцем перекладених із чужої мови, — це т. зв. кáльки. Такі чужі вирази сильно в'їдаються в нашу мову, бо про їх чуже походження не всі знають, чому й не оминають. Чужі слова відразу пізнаємо, а чужі фразеологічні вирази знає тільки той, хто знає її мови чужі.

Ось приклади польських виразів, сильно закоренілих у мові західній (їх подаємо в дужках, а суспіль — вираз літературний): (пересічний, przciętny) середній, (не від речі, nie od rzeczy) до речі, (віднести побіду, odnieść zwycięstwo) перемогти, (відніс рану, odniósł ranę) ранений, (обняти керівництво, objąć kierownictwo) стати керівником, (викиди совісти, wyrzuty sumienia) докори сумління, (завіснити виклади в школі, zawiesić wykłady w szkole) припинити виклади в школі, (надслуховувати розмову, nadśłuchiwać rozmowę) прислухуватися до розмови, (виповісти війну, wypowiedzieć wojnę) оголосити війну, (вложив шапку, капелюша, włożył czapkę, kapelusz) зодягнув шапку, капелюха, (отворити) роз-

горнути книжку, (вчасна) рання весна, (з черги, z kolei) потім, далі, (проблем уймається) проблема розуміється, ставиться, (доконано об'єднання, dokonano) об'єдналися, (обходити свято, obchodzić święto) святкувати, (реї вести, rej wodzić) перед вести, передувати, (улягає впливові, ulega wpływowi) піддається впливові (перевести, przeprowadzić) зробити діло й т. ін.

Занечищує нашу мову й чужа словозгода, цебто чуже нам словосполучення. Найчастіші помилки тут — неукраїнське вживання відмінків. Так, за російською мовою в нас говорять (у дужках подаю русизми): (дякую вас) дякую вам, (вжити слово) вжити слова, (сміятися над бідною) сміятися з біди, (оженитися на кому) оженитися з ким і т. ін.

Західня мова переповнена подібними полонізмами: (боронити мови) боронити мову, (вбивство на злодії) вбивство злодія, (шукати за чим) шукати чого, (вимагати на браті) вимагати від брата, (вітай нам, witaaj nam) вітаємо тебе, (зробив враження на браті) зробив враження на брата, (Київ столицею) Київ столиця й т. ін.

4. Провінціалізм чи локалізми, цебто місцеві слова, форми й вирази, незнані поза цією місцевістю.

Вони звичайно не допускаються до літературної мови, бо занечищують її. Боротьба з місцевими виразами в нашій мові не легка, — остаточно окреслених норм літературної мови ще не маємо, чи правильніш — не всі ще їх визнають, а це широка дорога до панування провінціалізмів у мові навіть там, де їх зовсім непотрібно. Довгі віки західньоукраїнська мова була відірвана від мови східньоукраїнської, а це її породило поміж ними глибокі мовні різниці. А між тим літературною мовою остаточно стала мова східньоукраїнська, головню київо-полтавська, і таким чином наші буденні розмови й т. ін., усі західньоукраїнські місцеві різниці перейшли до групи провінціалізмів. Але в Галичині та в Америці з 1917-го року розпочався сильний процес створення такої однієї літературної мови, а місцеві вирази поволі зникають із літературної мови.

На своєму місці вжиті, як розмова селянська, провінціалізми стають стилістичною окрасою мови, як це бачимо в творах В. Стефаника, Черемшини й інших. Але замінити літературну мову на мову мішану, провінціальну — це шкодити розвитку нашої літературної мови й непотрібно затягувати її устійнення. Усі праці наукові, науково-популярні, публіцистичні, усі твори красного

письменства, де нема потреби віддавати місцеву мову дієвих осіб, усе це мусить бути зовсім чисте від місцевих виразів.

Ось трохи західньоукраїнських локалізмів, у літературній мові не вживаних (локалізм у дужках, а поруч нього літературна форма): (братчик) братик, (глядати) шукати, (горівка) горілка, (гуляги) танцювати, (дусити) душити, (жию, жиєш, жиє...) живу, живеш, живе, заболіла мені (мені) голова, (зазуля, зезуля) зозуля, (зимній) холодний, (когут) півень, (колисати) колихати, (кшити) насміхатися, (ликати) ковтати, (лищати) блищати, (паде) іде дощ, (пиріг) вареник, (рабувати) грабувати, (схнути) сохнути, (титонь) тютюн, (тямити) пам'ятати, (хссен) користь, (хосенний) корисний і т. ін. Див. їх у моїм "Словнику місцевих слів" 1934-го року.

5. Вульгаризми, щобто простацькі вирази, особливо часті в тій мові, що має багато провінціалізмів. Їх мусимо геть уникати, бо вульгаризми не тільки занечищують мову, але й псують її красу. Так, скажемо, в Галичині в літературній мові часті ще форми: вженитися, вжесточитися й т. ін. замість літературних оженитися, ожесточитися (архаїзм, частіш: освірити). На Наддніпрянщині часом

кажуть: карасина, сош замість загального гас чи газ, шосе. Звичайне в Галичині “пукати” (стукати) — вульгаризм для літер. мови. Уся Україна пише гімн, а не гимн, і не вважає цього напису за простацький. Правда, вульгаризми часом мають свою долю, бо ось, скажемо, слова: кумедний, яблуко стали в нас літературною формою.

Свого часу Іван Котляревський кохався в простацькій фразеології, і переповнив нею всю свою “Енеїду”. Цей простацький стиль (щоб смішити читачів) довго тримався в нашій літературі, але вкінці цілком з неї вийшов, — тепер він у літературній мові не допускається.

Вульгаризувати чужі слова й писати: хвакт, ліворвер, дирехтор і т. ін. в літературній мові не прийнято, пишемо: факт, револьвер, директор і т. ін.

Особливо пильно треба вистерігатися вульгаризмів там, де вимагається найчистіша зразкова літературна мова: в усьому тому, що прилюдно читається (переклади Св. Письма, вірші), як і взагалі в прилюдних промовах.

Див. про це далі, ст. 95-104: “Народня вимова чужих слів”.

БАГАТСТВО МОВИ.

Кожен, хто говорить і пише літературною мовою, конче мусить дбати про її багатство. Багатство мови — це найперша ознака високої культури письменника. Багатої мови вимагаємо не тільки від письменників, але й від кожного, хто мусить прилюдно говорити, — Духовенства, вчителів, адвокатів, політичних промовців і т. ін.

Багатство мови найсильніш виявляється в багатстві нашого словника, а також і в багатстві форм, особливо складних. Завжди пильнуймо, щоб словник наш був багатий на небуденні слова, а коли можна — то й на ясні новотвори.

Добрій письменник пильно дбає про чистоту й багатство своєї української фразеології, бо наша мова має багато таких виразів, яких уживає тільки той, хто знає мову природно, а не з самих книжок. Наприклад: смерть заподіяти, залягла ніч, звівся на ноги, знявся вітер, він на мене важить, насип борщу, але — налий води, дощ іде, йняти віри, на мою думку, зводити з розуму, брати гору, впало в око, завдати сорому, страх обгорнув, кладеться на дощ, і сотні т. ін. У кого мова багата, в то-

го найперш багата й чиста мовна фразеологія.

Дбаючи про чистоту й багатство літературної мови, треба пам'ятати, що слова й форми бувають: 1. творчі, цебто такі, що без них мова обійтися не може, й 2. ялові. Яловими словами й формами звемо такі, що нічого нового до існуючого не вносять, а тому мові непотрібні. Ялових слів і форм у літературній мові треба конче вистерігатися, бо вони тільки засмічують нашу мову, а не збагачують її. Прийнято, наприклад, говорити підкреслити, а вже зовсім однакове значенням підчеркнути буде ялове. Творча форма: в питанні, а місцева в питанню — ялова.

Від ялових слів треба добре відрізнити т. зв. синоніми. Синонімами звемо слова близькозначні, але такі, що відрізняються проте своїми відтінками, наприклад: радісний (внутрішнє чуття) і веселий (назовні), скучно (від безділля) і сумно (від горя), старе (що колись було нове) й давнє (від чого багато часу минуло), виховання й навчання, уставай (зо сну, хто лежить) і устань (хто сидить) і т. ін.

Синоніми збагачують мову, а тому треба знати їх і правильно вживати. Мова письменників, добрих знавців

своєї мови, звичайно багата на синоніми, якими оминається одноманітність її.

Українська мова має чимало певних форм, що відрізняються, так би сказати, синонімічно, — їх розрізняє тільки добрий природний знавець рідної мови. Так, наприклад, наша мова просто пишеться дієслівними формами з приставкою пови-, пона-, попо-, але цих форм часто не вміють уживати. Визначають вони множинність взагалі, — чи то підмета, чи предмета, цебто — при багатьох особах, що щось роблять (підмети), чи при багатьох предметах, що з ними щось роблять, або коли щось робиться багато разів, — усе це зазначається в нас відповідним дієсловним приростком. Наприклад: повиносити — винести геть усе, понаносити — багато речей принести, попоносити — багато раз носити. Добрий стиліст не каже: “Багато разів бігав він до брата, поки випросив”, бо для цього є в нас попо-: “Попобігав він до брата, поки випросив”.

Крім цього, слова, граматичні форми й складневі словосполучення діляться на активні й пасивні. Активні чи діяльні слова, форми й словосполучення ті, що ми звичайно їх вживаємо в своїй мові розговорній

чи писемній; пасивні — це ті, що ми їх добре розуміємо, слухаючи або читаючи. Звичайно буває так, що пасивна мова значно багатіша від мови активної. Треба всіма силами дбати, щоб наша активна мова дорівнювала пасивній; у кого цього не має, той має вбогу мову. У добрих письменників активна мова завжди однакова з пасивною.

Певичерне джерелó багатства літературної мови — це жива народня мова. Але треба дбати дуже вміло черпати з цього джерела, бо далеко не все, що знаходимо в народній мові, надається й для мови літературної. З народньої мови беремо до літературної тільки те, що її доповнює й збагачує, цебто беремо кожне слово, коли воно глибше чи реальніше віддає певне розуміння.

Народня мова, наприклад, дуже багата на найрізніші прислівники, — пильнуймо й ми збагачувати свою мову ними. У народній мові звичайно маємо багатство синонімів, — пильнуймо й ми запроваджувати їх до своєї мови. Так само переймаємо з живої мови частки, т. зв. член і т. ін., а особливо ж — народню фразеологію, бо вона в народа звичайно багата, чиста та своєрідна.

Про це див. далі, ст. 56-70.

МИЛОЗВУЧНІСТЬ МОВИ.

На зовнішній бік літературної мови треба звертати велику увагу, щоб була вона конче милозвучна. Дбаймо, щоб мова наша була приємна для слухача, щоб не “різала” йому ушей.

Мова наша, як знаємо, дуже гнучка, — зберігаймо на письмі всі вимоги гнучкості її.

Треба звертати якнайбільшу увагу на літературний наголос, — вимовляймо слова тільки по-літературному, а не по-місцевому.*

Усіма силами пильнуймо оминати в нашій писанні непотрібного повторення слів. Прийнято писати так, щоб у двох сусідніх реченнях не повторити без konieczної потреби ані одного слова, що так часто роблять невправні в писанні. Наприклад не пишемо так: Брат пішов у ліс. Брат пробуде в лісі півдня, — тут без потреби повторено брат і ліс. Пишемо: Брат пішов у ліс; він пробуде там півдня; або: Брат пішов у ліс і пробуде в ньому (чи там) півдня, — у цім і виявляється значення й завдання займенників та при-

---

* Див. Іларіон: Український літературний наголос. Вінніпег, 1952 р. 304 ст.

слівників: вони заступають те, що без них довелося б повторити. Тільки тоді, коли повторенням хочемо сильніш зазначити нашу думку, звертаючи увагу на деякі місця речення, можна слова повторювати: Минають дні, минають ночі, минає літо (поетичне повторення).

Ось в одного письменника читаємо так: “Бояри стали його першими до-радниками. Вони взяли зараз до купецтва. Вони намовили князя захопити майно”, — тут друге вони непотрібне, замість нього можна вжити: а також, й. У другого читаємо: “Це вже буде вже по всіх роботах”, — тут одне вже зайве. Або ось М. Коцюбинський в оповіданні “На віру” написав: “В неділю пішов Гнат на ярмарок. На ярмарку купив він Насті гостинці”, — а простіш було б так: “В неділю пішов Гнат на ярмарок і купив там (або й без “там”) Насті гостинці”. Або ще приклад: “А хоч це іншим парубкам і не до вподоби це було, — тут зайве одне це.

У давній українській актовій мові, за польським впливом, була звичка ставити в пояснювальнім прикметниковім реченні не тільки займенника, але й повторювати й іменника, замість якого його поставлено, напр.: Продали єсмо комору, которая ко-

мора перероблена (Київський запис 1500 р.). Ця польська звичка давно вже зникла з нашої мови, але ще тримається почасти в галицьких письменників, напр. читаємо: “Українські князі перестали дивитися на Іванка, як на якогось лицаря авантурника, яких авантурників тоді багато було”, --- у цьому реченні слово “авантурників” зайве повторення.

Оце головні вимоги від доброї літературної мови. Дбати про розвій своєї літературної мови, як найголовнішої основи нашої духової культури, це обов'язок не тільки наших письменників, але й кожного свідомого громадянина, що зве себе інтелегентом. Культуру своєї літературної мови творить увесь свідомий народ, а тому всі дбаймо про створення доброї української літературної мови, однієї для всього українського народу!

III.

СЛОВНИК ДОБРОГО ПИСЬМЕННИКА-СТИЛІСТА.

I.

ДБАЙМО ПРО БАГАТСТВО СВОГО СЛОВНИКА!

Словник -- проречиста прикмета культури письменника, тому першорядні з них дбайливо й безперестань нильнують про нього. Багатство й небуденність словника — найвиразніша ознака мовної культури письменника.

Треба не забувати, що словник кожної людини буває подвійний: активний і пасивний. Активний або чинний словник — це той запас наших слів, що ми звичайно вживаємо його в своїй буденній і писаній мові; він частіш обмежений, невеликий. Пасивний словник — це ті слова й форми, що ми їх добре розуміємо, читаючи твори письменників, але в мові своїй не конче вживаємо. У більшості з нас пасивний словник значно перевищує словника активного, себто — ми мало дбаємо про зрівняння цих словників.

Зовсім не так робить пильний письменник. Він завжди й без упину дбає, щоб його активний словник був однаковий з пасивним, щоб між ними не було помітної відміни. Мало того, такий письменник безупинно й повсякчас, від зарання своєї праці аж до могили, навчається рідної мови, безперестань дбає про багатство своєї письменницької мови, пильнуючи довести свого словника до вінців словника цілої народньої мови, що в нас надзвичайно багатий, а на синоніміку рясний.

Пильний письменник, дбаючи про красу своєї мови, вживає багато небуденних слів, сміливо їй обіруч творить гарні новотвори. Байдуже, що ці сміливі новотвори не всі заціплюються в нашій літературній мові, — новотвори, надто сміливі їй удалі, завжди підносять нашого творчого духа їй заохочують до дальшої подібної праці. Це дуже бажаний і велими корисний творчий процес у житті кожної мови.

Не на правдивій дорозі ті письменники, що покладаються тільки на мову народню, як на єдине джерело нашого словникового багатства. З цього погляду взагалі не треба перебільшувати значення народньої мови, хоч і який рясний її словник, бо словник великого поета-творця все таки буде

показово рясний, а ціла його мова — дзвінка та гнучка. Хочу цим підкреслити, що мовна творчість письменника все цінна й потрібна, і нехай письменник не боїться новотворів, як не боїться їх, зрештою, й жива народня мова. Аби тільки ці новотвори склалися за духом своєї мови й були зрозумілі.

Літературна мова ділиться на кілька видів, головніші з них три: мова поточна, наукова й мова поетична (письменицька).

Наукова мова звичайно невхильно держиться всіх приписів нормальної літературної мови, словник її — поза термінологією — не багатий.

Зовсім не така мова письменницька: міцно дотримуючись морфологічних і складневих норм, вона вільна в своїм словнику, — сторуч черпає з мови народньої найкращі перлини її, пильно оминаючи зайорзаних провінціалізмів, і безперестань творить нові слова та поетичні форми.¹

Письменник — творець літературної мови, і цього він ніколи не повинен забувати!

---

¹ Див. в моїй праці 1950 р. "Історія української літературної мови" розділ XXIII: Як навчатися української літературної мови, ст. 354-364.

II.

ПРИСЛІВНИКИ.

Кожна розвинена літературна мова звичайно багата на найрізніші прислівники. Та це її зрозуміло зо складневого значення прислівника: він докладніш окреслює такого важливого члена речення, як присудок, а окреслень для нього може бути завжди багато, - - стільки ж і прислівників.

Звертає на себе увагу, що українська народня мова справді багата на найрізніші прислівники, чим помітно вирізняється спосеред інших слов'янських мов, — народ легко її безперестань творить усе нові та цікавіші, чому число їх невинно росте. Жаль тільки, що наші діалектологи не записують їх, або не звертають на них потрібної уваги.

Літературна ж мова, у порівнянні з народньою, знає прислівників значно менше. Але кожен письменник, що поважно дбає про красу й багатство своєї мови, звичайно пильнує пізнати й уживати якнайбільше число різних прислівників. І справді, — багатство мови письменника виявляється також у багатстві його словника на прислівники.

Треба ще підкреслити, що літературна мова звичайно не накидає на прислівники своїх вузьких норм і не

спинное вжитку їх, навпаки, — заохочує збільшувати число їх, а часом уживає її місцевих форм, якщо вони сильніш зазначають ту чи ту синонімічну риску якості дієслова-присудка.

Проте можна вказати на чимало місцевих прислівників, яких літературна мова не вживає, або оминає, як місцевих, наприклад (у дужках форма літературна): щойно (треба: допіру, зараз, тільки), лише (частіш: тільки), відтак (потім, потому, згодом, опісля, навпісля, далі, а далі, тоді, а тоді), відтам (звідти), вовсе (зівсім), всьо (все), децо (трохи), днем (вдень), нічцю (вночі), долів (додолу, вниз), домів (додому), доперва (допіру), заєдно (все), зглядно (або, докладніш), згори (наперед), навідворот (навпаки), ніц, ніч (нічого), оподі (позавчора), овшім (так), позаяк (бо), мимо (поза, не зважаючи на, повз), проч (геть), скорше (скоріше), сейчас (зараз) і т. ін.

Українські прислівники мають рясну її розвинену синоніміку, часом вельми тонку, — її легко розуміє тільки природний українець; пор., наприклад, скоро-незабаром-затого-потім того-хутко-швидше-шпарко-живо й т. ін. Через це завжди треба пильно доходити синонімічних різниць при-

слівникових, і вживати кожного на своєму місці.

Прислівник виразно окреслює прикмету дії присудка, як прикметник окреслює прикмету свого йменника. Добрі стилісти давно це знають: так само, як вони шильнують про красу барвистих прикметникових епітетів, так само шильнують вони її про барвисті прислівники, як оздобні епітети до дієслів (див. про це докладніше у “Рідній Мові” 1933 р., ч. 12, ст. 405-406). А сучасні письменники навипередки підшуковують небуденних прислівників, що справді добірно прикрашають їхню мову.

Усе це свідчить про конечний обов'язок наших письменників збагачувати свою мову на прислівники. Пам'ятаймо: багатство прислівників завжди свідчить про багатство нашої мови взагалі, а тим самим і про наше знання мови. Письменник мусить складати собі словничка прислівників, збільшуючи його не тільки випи-сами з кращих письменників, але й записами з живої народньої мови.

III.

УКРАЇНСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ.

Душею кожної мови, у тому й української, є її фразеологія. Фразеологічними чи ідіоматичними зветься вирази, притаманні якійсь одній мові,

і звичайно не повторні в мові іншій. Українець каже: знизав плечима, жмурить очі, копилити губи, -- це все вирази, питомі тільки нашій мові, і в мові іншій неповторні. Так само, скажемо, німецьке "Nehmen Sie Platz!" (візьміть місце, цебто сядьте) є притаманне тільки мові німецькій. Такі вирази звуться ще ідіомами.

Дуже багата на свою власну фразеологію мова старогерейська, і нею переповнена мова біблійна. Багато з цієї біблійної фразеології перейшло до мов усього світу, у тому й до нашої мови.

Ця біблійна фразеологія її творить т. зв. біблійний стиль. На жаль, при перекладах Біблії, "для ясности мови", багато ознак цього стилю позатирали.

Ідіомів в українській мові надзвичайно багато. Можна сказати, — вона ними переповнена, і письменник, добрий знавець мови, вживає їх у своїй літературній мові повними пригорщами. Добірна національна фразеологія — душа мови, сильно її красить і збагачує. Уже в творах Т. Шевченка чиста українська фразеологія, але значно сильніша вона в П. Куліша, — він свідомо дбав про неї. А в П. Мирного та в Ів. Нечуя-Левицького наша фразеологія досягла високо-

го розвитку; сильно розвинена вона й у Марка Вовчка.

Є письменники, що зовсім не звертають уваги на чистоту своєї фразеології і пишуть: двигнув плечима, закрити очі, став лякати й т. ін., тоді як знавець нашої фразеології скаже за духом мови: знизав плечима, зажмурив очі, ударив на сполох і т. ін.

Українська фразеологія в основі своїй постична, а саме — метафорична, бо таке саме й українське мислення. У нашому мисленні зовсім помітно відбивається стародавній дохристиянський світогляд, і він перейшов і до нашої фразеології, і звичайно вона дуже давня. Скажемо, фразеологія українських пісень, дуже багата й чиста, все стародавня, бо стародавні й самі пісні. Вираз “дощ іде” відомий нам уже з “Слова про Ігорів похід” 1187-го року (іти дождю), і ми оминаємо матеріялістичний вираз: Дощ паде.

Жодною граматикою фразеологія не охоплюється, і хто хоче її навчитися, мусить звертатися до живої народньої мови, особливо до мови пісень. Давати пояснення до кожного фразеологічного виразу нема змоги й потреби, бо для цього треба було б видати цілі томи, — природний українець розуміє їх добре й без пояснень, --- йому тільки нагадати їх.

Українське мислення, що розпочало нормуватися ще за глибокої дохристиянської давнини, звичайно персоніфіковане, щепто уособнене, живе. Давні наші предки все своє довкілля уявляли живим, тому й саме їх мислення було одушевляльним, уособненим, яке з часом ставало все більш метафоричним. Для давнього українця сонце було живою особою, тому він казав: сонце встало, сонце сіло, місяць дивиться, зорі сміються, дощ іде, дощ перестав (іти), пішов поголос і сотні т. п., що позосталися аж до нашого часу. Цікаво, що в наших говірках повстала з часом і матеріалістична думка, наприклад галицьке “дощ паде”, але це з польського “deszcz pada”.

Українське мислення й його фразеологія сильно вирізняється своїм одушевляльним характером, що ввійшло й до буденної нашої мови.

Як ми вже сказали, наша фразеологія в основі своїй поетична, у більшості — метафорична. Так, велике число фразеологічних виразів повстало в нас через порівняння. Наприклад думка: “Став блідий, як полотно” породила в нас нове: “Він пополотнів”, часто вживане. “Виставити очі, як рак”, дало в нас “вирячити очі”. Люди бачили й чули, що пси брешуть (пор. в “Слові про Ігорів

похід”: лисиці брешуть), і це приклали й до людей, що люблять говорити на вітер, а вкінці повстало й окреме “брехати”. Говорили “насупив брови”, і звідси пішло й “сонце насупилось”. Вирячене око походить на баньку, звідси наше “витріщив баньки”. І сотні т. п.

Щоб хоч поверхово схарактеризувати істоту української фразеології, подам трохи прикладів з І тому творів одного Ів. Нечуя-Левицького. Його фразеологія чиста й жива, позбавлена того простацтва, яке аж джерелом б’є в Івана Котляревського, і ще часте і в Мирного.

Ось дорога повстання фразологічного виразу: Хміль в’ється. Кучері хмелем в’ються по голові. Кругом неї бурлаки роєм в’ються. “Не загине”, в’ється думка. Дорога в’ється довга й крута!

Усі вирази про сонце — персоніфіковані, як до живої особи: З-за чистого жита пишно викотилося сонце. Сонце високо підбилося вгору. Сонце било промінням. Сонце спустилося над ліс, сіло за лісом, тихо сідало за селом, впало за гору, скотилось за ліс.

Очі мають багато закостенілих виразів: Заплющив очі. Поспускали очі додолу. Не сміла підвести очей. Не зводив з Василіни очей. Повів

очима по хатах. Спідниця аж очі в себе бере. Повитріщали очі. Липнув очима (прокинувшись). Кинув очима в бабинець. Закотила очі під лоб. Протерла очі. Очі посоловіли. Мірошник вилупив п'яні баньки на молодиць. Лупає на брата очима (з дива).

Українська мова дуже багата на дієслова руху, наприклад у Нечуя: Совали ногами, брела, поліція нишпорила, никали з кутка в куток, притеребились, присурганились, втелепались, вештались, потягнулися, посунулись, кинулись, поплелася, топче стежку, плутатись і десятки т. ін.

Рясна фразеологія говорення: шепотіти, герготали, засичала, ледве обізвалась, цокотіли, верзу, мова мовилась, одказує, белькотала, лепетала, гомоніли, задріботіла, репетувала й десятки т. ін.

Класичні мови зовсім бідні на слова говорення; напр. мова старогерейська знає тільки пару їх, тому й у мові старослов'янської Біблії їх так мало: це головню рече та глагола.

Багатий в Нечуя словник на бити: Потягла по руці ложкою. Нам'яв йому боки. Полатаю тобі ребра кулаками, що й додому не дійдеш. Телепнув Мину по щоці. Нагайкою обшмагаю. Хвиснув батіжком по коневі. Як дам тобі стусана, то й юшкою вми-

ешся. Як дам, то й перекинешся, і десятки т. ін.

Багато виразів на їсти: Їли, аж за вухами лящало. Уплітали капусту на ввесь рот, на всі заставки.

Рясний словник на пити: Вихилила всю чарку до дна. Почала хилити чарку за чаркою. Ковтнули по чарці. Парубки видуднили все до останньої крапельки й т. ін.

Серед нашої фразеології маємо багато постійних ніби технічних виразів: Оточити військо. Чинити допита. Заподіяти кривду. Порушити клятву й т. ін.

В українській фразеології повно звуконаслідних виразів, усе надзвичайно давніх, наприклад: вода булькотить, плямкати губами, двері рипнули, жаби кумкали, цокотить зубами, собака скиглить (і: за вікном скиглить негода), тупотіти ногами, лопотять прапори, пес гарчить, сніг рипить під ногами, прицмокувати язиком і т. ін.

Українське мислення й його фразеологія часто відбивають стародавній селянський побут, наприклад: тривкий ґрунт, посіяли страх, плепати надію, давати повними пригорщами, задам тобі перцю, у серці жевріє надія. З ткацтва: думка снується, з шевства: копилити губи, з крамарст-

ва: перейти міру, з кухарства: передати куті меду й т. ін.

Багато маємо таких фразеологічних виразів, яких без історичного пояснення вже не зрозуміємо. Вдавнину центр життя бачили в горлі, тому вішали за горло, мечем різали горло, а звідси й вираз повстав: Карати на горло, цебто на смерть. При допитах, щоб змусити признатися, лили за шкуру гаряче сало, а звідси наше: Залив за шкуру сала. З дохристиянського способу шлюбу повстав галицький вираз: Дівчина віддалася, а вираз похристиянський: вийшла заміж, повінчалася, пошлюбилася, одружи-лась.

Багато маємо й таких виразів, яких походження вже трудно вняснити, але вони міцно в нас утерлися й за-костеніли, наприклад: насип борщу, але - - палій молока, і по наших говорах ці вирази не однакові.

Українська фразеологія дуже багата й цікава, і кожен, хто хоче добре знати свою літературну мову, мусить належно опанувати й фразеологію та дбати про її чистоту. Мають свою фразеологію й сусідні нам мови, російська й польська, і, як близькі наші, впливають на нас. Наприклад у Галичині часті польські кальки (переклади): Нотар обняв канцелярію. Обходять свято. Обсадили будинок і т. ін.

Рухи окремих членів нашого тіла з глибокої давнини вилилися в закам'янілі фразеологічні вирази: насупити брови, кліпнути віями, зціпити уста, підвести голову, сіпалися губи, прижмурити зір, зціпити зуби, знизати плечима, розплющити повіки, стулити повіки, упало серце й десятки т. ін.

IV.

МОВА РУХІВ.

Українська фразеологія міцно пов'язана з т. зв. мовою жестів чи рухів, що в нас з давніх давен сильно розвинена й справді править за істотну частину мови. Багато постійних фразеологічних виразів істотно пов'язані з постійними рухами чи якогось члена тіла, чи його всього. І власне ці постійні рухи дуже помагають самій мові, і в наших кращих письменників обидві мови, усна й рухова, істотно пов'язані в фразеології.

Усі мовні рухи ми добре знаємо, відразу розуміємо, бо завчаємо їх з перших днів народження від свого докільля, і завчаємо пов'язаними з усною мовою. Наша жива народня мова завжди істотно пов'язана з багатою мовою рухів, і тому, пишучи, треба докладно знати це пояснення.

Щоб яснішим було поєднання мов усної й мови рухів, подамо трохи

прикладів з того ж Нечуя-Левицького. Як побачимо з них, участь у мові відповідним наставленням беруть усі частини нашого тіла.

Усе думав, схиливши голову. Ходив опустивши голову (з суму). — Записалась, накопила губи. Мовчала, сціпивши губи. Василина надула губи (образилась). Син здавив губи (з незадоволення). Та думка зм'якшила трохи сердито складені старі губи. — Син насупив брови (з незадоволення). — Бурлаки пороздзявляли роти (від ляку). — Сціпила зуби (щоб мовчати). — Моргнула однією бровою. — Ходила й руки ламала (з горя чи з досади). Зняла я руки до Бога (з образи). Ат, тільки рукою махнула (з неохоти говорити або відчаю). Стара вдарила об полні руками (з дива). Руки опустила (з несподіванки). Плеснула в долоні (з дива). Дівчата аж за боки брались (зо сміху). Дивись, які в неї брови, — говорить прищмокуючи (з задоволення). Говорили, спльовуючи набік (з презирства). — Душа холола од страху.

Знати докладно наші фразеологічні вирази, — це знати й їх синоніміку, бо кожен окремий фразеологічний вираз має своє значення, часто тонке, ледве вловиме.

IV.

ЯК ПИСАТИ ДЛЯ ШИРОКИХ МАС.

I.

ПИШУЧИ НЕЯСНО, ШКОДИМО РОЗВИТКОВІ СВОЄЇ КУЛЬТУРИ.

Наші працівники слова часом мало дбають про свій стиль, надто про його простоту й ясність. Давно вже відома річ, що ясний і простий стиль, — то найкращий стиль, але в нас про цю правду мало хто думає. У нас часто пишуть так, що й освічена людина не легко второпає, що саме хоче сказати автор. Кидається це в вічі й сильно дошкулює в виданнях популярних, на читання широким масам призначених. Взагалі ж треба визнати, що є два способи думати, — спосіб народній, загальний, і спосіб інтелігентський, доступний не для багатьох. Два способи думати, а вони дають і два способи писати.

Українська мова в своїй основі — це мова простого й яснього думання, без складної й темної метафоричності. Цю основу мови, цей її ґрунт ми

завжди будуємо на мові живій, народній, --- і це цінна ознака нашої живої мови, занесена її до нашої мови літературної. Простота думання, називання речей їх властивими йменнями --- це питомісна ознака нашої живої оповідної мови. Кожен письменник мусить глибоко це передумати й належно зрозуміти, і цілою істотою своєю пережити, коли хоче, щоб його твори були справді українські, щоб його справді розуміли так, як він сам думає. "Пиши просто" -- це перша й найважливіша вимога від кожного письменника; на жаль тільки, в нас часом забувають про це, як забувають і про те, що ясно писатиме тільки той, хто думатиме справді по-українському, --- просто й ясно.

Популярний виклад -- це найважливіший і найцінніший виклад, а разом із тим найтрудніший. Ми ще не позбулися середньовічного забобону про "стиль науковий" і "стиль популярний": нема таких стилів, -- існує тільки стиль простий, ясний, і стиль темний, заплутаний. Учений, що розуміє свій предмет і вміє ділитися своїм знанням і навчати маси, пише просто й ясно, і всі його легко розуміють, хоч пише він про речі наукові.

Навпаки, маємо немало її таких учених, що не можуть писати просто й ясно, для всіх розумно; такі вчені,

навіть пишучи про найпростіші, зовсім “ненаукові” речі, так само висловлюються заплутано й темно, бо й думають не ясно. Ця хиба “неясного думання” часто серед наших працівників пера й інтелігенції, про що нам виразно свідчить кожен часопис, а особливо для широких мас писаниї.

Великий російський учений Ломоносов, селянин з походження (1734-1735 років учився в Київській Академії), правдиво писав ще року 1738-го про ясність мови: “Ті, що пишуть темно, несамохить видають своє неучтво, або навмисне, але зле ховають його. Темно пишуть про те, що темно собі уявляють”. З такого погляду ясний стиль — це стиль найбільшої чистоти.

Причини цієї хиби неясно думати вже давно відомі:

1. Незнання своєї живої народньої мови й її простих засобів думати.

2. Чужа школа, особливо польська, російська й німецька, накидають своїм вихованцям на все життя свою, від української відмінну фразеологію, і

3. Брак доброї школи рідної мови в наших робітників пера, бо ж без довгої й глибокої науки ніхто знати своєї літературної мови не може.

Ось оці три причини й породили в нас таких письменників, що їхні писання часто не всі розуміють.

Роздумуючи над причинами цього явища, легко переконатися, що ми просто не вміємо писати приступною широким масам мовою, а особливо не знаємо народньої складні, народнього способу думати, не защемили собі своєї власної щиро української фразеології. А тому сотні добрих і корисних книжок, тисячі важливих статтів, звідки широкі маси могли б вчитати собі якусь добру пораду на життя своє, гинуть марно, — бо їх просто не розуміють... А не розуміють, бо їх часто написано хоч і рідною мовою, але не рідним способом думати, з чужою фразеологією, з чужими словами, з чужою складнею.

Основником нової наукової мови був П. Куліш, а власне його праця: "Історія України од найдавніших часів", уміщена в "Основі" 1862 р. за березень. Куліш свідомо вимагав від наукової мови — її повну ясність, і сам завжди писав надзвичайно ясно й просто.

II.

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ ПРОСТОГО ПИСАННЯ.

Як же писати для широких мас?

Найперше треба глибоко передумати й належно зрозуміти оці основні й провідні думки простого писання для кожного робітника пера.

1. Ясний і простий стиль — то найкращий стиль.

2. Пильнуймо писати так, щоб усі нас розуміли; думаймо про це, починаючи писати.

3. Ніколи не забуваймо про те, що наше писання може читати навіть малоосвічений.

4. “Популярний” виклад корисніший за виклад “науковий”.

5. Нема стилю “наукового” й “ненаукового”, — є тільки стиль ясний і неясний.

6. Хто пише неясно, той проповідує в пустині й мало допомагає розвитку культури свого народу.

7. Є два способи думати: спосіб “інтелігентський” і “народний”. Таке розбиття завжди шкідливе.

8. “Інтелігентського” способу думати широка маса мало розуміє. Пам’ятаймо про це, пишучи.

9. “Інтелігентський” спосіб думати шкодить розвитку нашої загальної культури, бо його розуміє тільки обмежений круг інтелігентних читачів.

10. Кожен працівник пера мусить дбати, щоб у його писаннях панував головно народній спосіб думати, цеб то спосіб простиий і ясний.

Оце десять заповідей простиого й яснго писання для широких мас.

Мусимо не тільки глибоко зрозуміти їх, але й втілити їх у себе, тоді

тільки зможемо правдиво й корисно служити словом своєму народові. Зрозумівши ці основні думки, перейдімо до їх практичного проведення в життя.

III.

НЕ ВЖИВАЙМО В СВОЇМ ПИСАННІ РАЗЯЧИХ ВАРВАРИЗМІВ.

Широкі маси не розуміють чужомовних слів, особливо рідких, а тому треба завжди пильнувати, щоб у писаннях для них не вживати мало-зрозумілих слів. А наші письменники нерідко грішать проти цього аж занадто!

Ось навмання беру статтю з сільсько-господарського часопису, стаття призначена для селянина, а в ній читаю: “На комплексі фільварків, якими суть ерекціональні ґрунта”, “в часі вегетації робити обсервацію на парцельках”, рекомпензата, конгломерат, генеза, диспозиція предмету, моралізація й т. н. Із усього видно, що автор статті думав по-польському.

А ось приклади з нашої періодичної преси, в більшості призначеної для широких народніх мас читачів: Здемаскована денунціяція. Елев опери. Пакт побідників і їх сателітів. Зде-вастований ґрунт. Преса гльорифікує вбійника. Він мав фасцинуючий вплив.

Посли сецесіонували в наслідок реасумції. По провізорочнім опатрунку. Він зголосив свою абдикацію. Клявзулі версальського пакту. Ляконічна вістка. Службу цеlebрував. Щоби використати квоту, задекляровану субскрибентами, і сотні т. ін.

Як сильно разячі варваризми в'їлися до нашого життя, показують часописні оповістки, де мова ніби буденна: Прийму рутинованого соліцитатора, як також мунданта. Пошукую мунданта, який перфектно пише на машині. Адвокат глядає рутинованого конціпієнта з правом субстанції. Мулярські роботи, реконструкції і адаптації домів виконує, й т. ін.

Чужі слова не збагачують нашої мови, якщо вони не вносять нічого нового супроти того, що визначають свої власні відповіді слова. Уживання таких слів, як абдикація, рутинований, елев, гльорифікувати, цеlebрувати й сотні т. ін. зовсім нам непотрібне, бо свої власні: зречення, вправний, вихованець, хвалити, правити визначають те саме. Більше того, уживання таких чужих слів заважає розвитку нашої літературної мови, перешкоджаючи побільшувати свої відповідні слова. Уживаючи мало кому відомого чужого слова замість усім відомого свого, шкодимо її загальному розвитку своєї духової культури.

Чуже слово можемо затримати в своїй мові тільки тоді, коли: 1. не маємо замість нього доброго свого власного, 2. або коли це слово стало в нас своїм і всім зрозуміле, — у цих випадках чужі слова збагачують нашу мову; всі ж інші — ялові, зовсім нам непотрібні.

Наша інтелігенція часом так пересякнена цими непотрібними варваризмами, що навіть думає чужими словами, а до своїх писань вносить їх так багато, що вони стають широким масам за головоломні загадки.

Не вживаймо ж у своїх писаннях малозрозумілих чужих слів!

IV.

НЕ ВЖИВАЙМО ЧУЖОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ.

Кожна мова має власні способи сполуки слів у речення, свою власну складню і свої постійні питоменні фразеологічні вирази. Так само свої власні способи має й наша мова, а тому внесення до неї чужих способів думати кидається нам у вічі, як стара латка на новім убранні. Чужі способи думати, чужі питоменні вирази, — це нерідка недуга мови нашої інтелігенції, особливо ж галицької. Чужа фразеологія панує по наших періодичних і неперіодичних виданнях, і шкодить розвиткові не тільки нашої

мови, але й культури, бо широкі маси цієї чужомовної фразеології звичайно не розуміють. Закінчивши чужу школу, — польську, німецьку, англійську чи російську, — наш інтелігент помалу привчається і думати чужомовною фразеологією, і писати нею, механічно переклавши її на українське (це т. зв. калька).

Польські способи думати, польська фразеологія помітно вплинула на західноукраїнську інтелігенцію, як російські — на нашу інтелігенцію на Сході. Це помітна перешкода чистоті нашої мови й культури, перешкода, що її розмірів у нас звичайно не доцінюють.

Подам тут трохи прикладів, узятих із нашої преси, а часом і з писань видатніших письменників: Доконав убивства на особі посла. Обряду шлюбу доконав полевий духовник. Посол обняв мандат. Він обняв пост команданта. Новий нотар обняв канцелярію. Довершив чудес. Професор привернув зір сліпцям шляхом операції. Запала ухвала. Сенат завісив виклади. Викиди совісти (цебто: докори сумління). Обходити свято. Сто осіб віднесли рани (цебто: сто осіб поранено). Уляг намовленню. Він мусть уступити зо свого неприємного становиська. Пропозиція підняття посередничення. Поліція перевела арешт.

Жандари перевели ревізію. Українці переводять грошеву збірку. Перевели перепис. Він обдирає пакт зс всякого значення. Число улягло конфіскаці. У него явився злочинець під претекстом відвідин. Студенти обсадили будинок університету. Конкордат не зносить розпорядку міністерства. Акція змагала до опанування громадянства, — і сотні таких інших.

Такі чужі нам фразеологічні вирази (це так звані кáльки — прості переклади чи відписи з мови чужої) — а їх довгі сотні — глибоко її органічно калічать і засмічують нашу мову, і роблять її темною для читачів із народу, що цієї чужої нам фразеології не розуміють. Українська народня мова любить вирази прості, не занадто метафоричні, — цього самого мусимо дотримуватись і ми всі, пишучи для широких мас. Мова російська фразеологічно вплинула на нашу може менше, як мова польська, але також позоставила багато помітних слідів.

Отож, пильнуймо, пишучи для широких мас, висловлюватись просто, уживаймо своєї української фразеології й складні, не пишім двозначно, бо широкі маси такого нашого писання не зрозуміють. Боротьбу проти словних полонізмів у нас усі розуміють і звичайно їх оминають (крім по-

лонізмів застарілих, що вже полонізмами не відчуваються); але стократно важливіше нам очищати свою мову від польської та російської фразеології, від їхніх “утертих виразів”, бо ними рябіє наша мова.

V.

ОМИНАЙМО ВІДДІЄСЛІВНІ ЙМЕННИКИ.

Польська літературна мова багата на віддієслівні йменники на -ніє, -сіє, — вона в них кохається, і цей спосіб став рідним мові польській; до певної міри те саме бачимо і в мові російській, де форм на -ніє, -тіє також багато, — їх перейнято з мови церковнослов'янської, де їх дуже багато (з мови грецької).

Навпаки, жива українська мова ці віддієслівні йменники на -ння, -ття знає не так часто, бо вони нашої мові менш природні. Польській спосіб уживати віддієслівні йменники сильно впливає, напр., на галицьких письменників, чому їхні писання часом неприродно переповнені формами на -ння.

Наприклад, у пресі читаємо такє, як звичайне: Уряд доложить старань для уліпшення положення (цебто: уряд постарається поліпшити стан). Оповідання о спинення ушкодження (цебто: Оповідання, як спинити шко-

ду). Роблення обтинання сухих гілляк перед розпочаттям кружляння соків (цебто: Обтинайте сухі гілляки перед тим, як почнуть кружляти соки, і т. ін.

Ось іще приклад із преси 1958-го року: “Група демонстрантів закінчила своє пікетування зірванням советських прапорів і подерттям їх на шматки”. Аж надто штучний стиль!

Треба вистерігатися знадто часто вживати такі форми на -ння, а тому я розповім про ці форми трохи докладніш, — як саме можна їх оминати.

У живій українській мові найчастіш знані йменники на -ння по прийменнику на при дієсловах руху: пішов на погуляння, подався на полювання (але частіше її тут форми дієйменника на -ти: пішов погуляти). Знає жива мова форми на -ння ще й по за в часових зворотах: це трапилось за панування Катерини. Таких форм із -ння вживаємо легко. Наприклад у М. Вовчка: Чоловіки пішли на рубання, а жінки на збирання.

Давня українська мова свої слова на -ніє, -тіє чи -н'є, -т'є (звідки нові на -ння, -ття) перейняла ще вдавнину з мови церковнослов'янської чи болгарської, а та їх узяла з мови грецької, вельми рясної на абстрактні (уявні) розуміння. Старо-

гебрейська мова Біблії дуже багата на абстрактні слова, і вона власне вплинула на розвій абстрактного мислення всієї Європи. Такі абстрактні форми спочатку були чужі слов'янським мовам, у тому числі й нашій, а пізніш освоїлися в ній.

Але в літературній мові варто оминати віддієслівні йменники на -ння, -ття і вживати їх оглядніш, бо вони затемнюють нашу мову. Взагалі треба не забувати, що народня мова мало знає абстрактні віддієслівні йменники й звичайно замінює їх формами дієслівними. Ось головні способи цієї заміни.

1. Не вживаймо йменника на -ння, -ття по йменнику, — ліпше замінювати його на дієслово, бо жива українська мова не любить двох іменників поруч себе. Наприклад по йменниках: засіб, потреба, конечність, здатність, заборона, готовість, спосіб, процес, система, план, домагання, праця, інстинкт, звичка, умілість, намір і багато т. ін. ліпше ставити дієслово на -ти, а не йменника на -ння (в дужках подаю, як не треба писати): засіб поборювати (поборювання) темноту, потреба малювати (малювання), конечність спати (спання), здатність працювати (працювання), заборона читати (читання) книжку, спосіб збирати (збиран-

ня) матеріял, спосіб творити (творення) працю, спосіб впливати (впливання) на читача, система писати (писаання), план відповісти (відновлення), праця поширити (поширення), інстинкт боронитися (оборонення), звичка думати (думання), умілість працювати (працювання), намір подавати (подавання), і т. ін. У М. Вовчка: Час спати.

Ось приклади з “Міста” Підмогильного, як він уживає дієйменника по йменниках. Бажання опанувати погасло. Вигадка написати (а не: написання) оповідання. Жадоба жити. Жадоба знати її розуміти. Здібність мислити. Нахил аналізувати конспекти. Неохота рухатись. Почув неохоту писати. Обов'язок доглядати журналу. Потреба розважитись. Претенсії писати. Даючи простір розвиватись. Невдячна робота шукати перлів. Способи поліпшити свій стан. Спроба писати. Почував труднощі перевести її для себе.

Так само вживаємо дієйменника на-ти по дієсловах і прикметниках: Домагають розв'язати справу (розв'язання справи). Пропоную припинити збори (припинення зборів). Зобов'язалася перестати вести агітацію (ведення агітації). Любили козакувати (козакування). Як навчитися думати (думання). Заборонив читати

(читання). Ласий панувати (до панування). Здатний писати (до писання). Охочий гуляти й т. ін.

Ось приклади з мови М. Вовчка: Округ стола стільчики сідати. Здійме ручку вхопити листок. Умовляють остатяться. Здержуючися дихати. Піду служити. Мати пішла жати. Побігла одвідати. Шукає собі коней покупути. Був напоготові йти на турка.

Пор. Іпатіїв Літопис під 1152 р.: Богъ ему помогль половци побѣдити.

2. Вираз: прийменник для (часом і до) з дієслівним іменником частий у часописній мові, але чужий живій нашій мові: вона знає частіш **щоб** із дієйменником на -ти: **Щоб** вирішити (а не: для вирішення). **Щоб** направити (а не: до, для направлення). **Щоб** закінчити (для закінчення). **Щоб** виконати (для виконання) й т. ін. У Нечуя-Левицького читаємо: Сліз не знайшлося плакати. Неохоча розказувати.

3. Так само прийменника **до** (або **на**), **про** з іменником на -ння ліпше не вживати, а замінити їх дієйменником: Акція опанувати (а не: до опанування). Легко виконати (до виконання). Матеріал думати (до думання). Охота читати (до читання). Просимо писати виразно (про виразне писання) й т. ін.

4. Жива українська мова в реченнях часових і способових не любить форм дієменника на -ння, -ття по прийменниках при, по, після, без, в, на й ін., що таке часте в нашій часописній мові, і знає замість них просто дієприслівника: Читавши книжку (а не: при читанні книжки), він заснув. Скінчивши школу (а не: по скінченні школи), брат поїде додому. Перечитавши листа (а не: після перечитання листа), зрозумів я справу. Не сіявши, не оравши (а не: без сіяння, без орання), не буде й жито родити. Випивши, їли (їли по випитті). Прочитавши (по прочитанні), книжку верну. Читавши (при читанні), я плакав. Пропає, не залишивши (без залишення) слідів. Пішов, проклинаючи (а не: з прокляттям), і т. ін.

Ось приклади з Шевченкового “Кобзаря”: Умер би, орючи на ниві. А мати плакала ждучі. Раділи люди встаючи. Купаючи розмовляла. А він мандруючи співа. Плаче ведучи. Сидячи мовчав. Іду та кашляю йдучи, й сила т. ін.

Те саме знаходимо і в мові М. Вовчка: Розказує, прядучи вовну. Одказує чоловік радіючи. Оружжя козацьке пощербилося рублячи. Балакала не стихаючи. Втомилися терплючи.

5. Жива українська мова не любить форми прийменника з із іменником у способових реченнях, такої частої в нашій часописній мові, — вона тут знає звичайно дієприслівника. Напр. Шевченко пише в “Кобзарі”: Згадає дякуючи (а не: з дякуванням). А сам пішов співаючи. Умерла плачучі. Пішла полем ридаючи. Розмовляють сумуючи. Москаль любить жартуючи. І розмовляючи пішли б. Зневажаючи співаєм. Себе дурю та ще й співаючи. Стеляться на папері плачучі, сміючись, і сила т. ін.

6. Зовсім противні духові живої нашої мови форми двох іменників на -ння поруч себе, що часом бачимо в нашій часописній мові, напр.: Для дослідження питання, для виконання доручення, по закінченні перевірення й т. ін., а ліпше б: Щоб дослідити питання, щоб виконати доручене, закінчивши перевіряти.

7. Жива мова частіш уживає безсуфіксальні (без закінчень) іменники там, де мова інтелігентів чи часописна знає форми на -ння чи -ття: прокльон (прокляття), надих (надхнення), запит (запитання), змаг (змагання), попит (попитання), намова (намовлення), зневіра (зневірення), шкода (ушкодження), попас (попасання) і т. ін.

Накопичення віддієслівних іменни-

ків на -ння неприродне нашій мові, чому дбаліші про стиль письменники нильнують оминати їх і замінювати словами без закінчень, для чого вільно творять нові відповідні слова чи беруть їх із мови народньої. Так, уже в Іпатському Літопису знаходимо: Поругъ великъ бысть Марцелови, цебто поругання, наруга (під 1208 р.). И бысть мятеж великъ и стонава (варіант: стонашіе).

У “Повії” П. Мирного знаходимо: Наслухавшиєсь глузу та посміхів. Правителі до розору доводять. З людьми не водилиєсь, — і які з ними води та переводи?

У М. Вовчка: Брязк золота. Взяли мене на вслугу до молодої панії. Нехай по хто вирветься до тебе з піддур'ю або з ошуком. Ловила кожен повів у тиші. Іде свого коня з попасу брати. Шинкар не мав його призри. Катря стала нерухомо на прислух. Похожає аж до смерку. Вчулася ступа чиясь. Тихо й рано було, так що кінь вороний тупою своєю обуджав людей.

У Михайла Старицького це дуже часте: Озброєний жалами знади. Панський звол. Україні нещасній на окреп. Славний згин. Ляжем всі без ремства. Ударить о склик. Щоб не вчинити спал.

Часом М. Старицький оминає сло-

ва на -инність: Це їх повин натхнути дітям віру.

Навіть у мові науковій добрі мовознавці оминають накопичення слів на -ння. Так, у творах проф. Є. Тимченка знаходимо слова: обмежа, розум, впад, розсуд і т. ін замість книжних: обмеження, розуміння, падіння, розсудження. Підозра замість підозріння вже загально поширене. Пам'ятаймо, що такі прості, без закінчення -ння слова не тільки прикрашають нашу мову, але й роблять її яснішою.

У С. Єфремова в його "Історії української літератури" знаходимо: додача, запит, процес зароду письменства, віддав на з'їдень, нагад про те, тільки з незнавки, синтетична обробка, переробка, порив, порух серця, постанова теми й т. ін. У М. Зєрова в "До джерел": Оповідь, перевірка, повтор, полом, засадничча постова, естетичний притрим і т. ін.

У С. Черкасенка читаємо: Застигає у задумі. Від захвату отямитись не могу.

У таких формах кохається Юрій Косач. Так, у його повісті "Еней і життя інших" 1947 р. знаходимо: Гудмотора. Мерехт сталі. Мною пробіг тремт і т. ін.

Отож, оминаймо накопичення форм на -ння чи -ття всіма можливими спо-

собами, і завжди пам'ятаймо, що жива мова мало їх знає, що вони затемнюють ясність нашої мови. Звичайно, цього не треба робити конечним законом і виганяти дієслівні йменники геть скрізь, — мова тут тільки про те, щоб не зловживати ними без потреби, як то часом бачимо (за польським чи російським впливом) у деяких письменників. Але також не творім незрозумілих нових форм.

В. Підмогильний на це явище нашої мови дивиться трохи прижмуреним оком. Коли герої його “Міста”, Степан Рудченко на сторінці 96 стає перед судом “українізаційного арєопагу”, то він відповідає їй про те, що “для переведення розвантаження мови дієслівні речівники мусять бути старанно й невхильно обходжувані”. Щоб це насмішкувате речення (“переведення розвантаження”) стало корисним, з нього треба викинути “невхильно”, бо віддієслівні йменники вживаються, а де їх конче чепотрібно, варто таки оминати.

VI.

НЕ БУДУЙМО НАДТО СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ.

Наприкінці подамо ще кілька зауваг.

1. Народня складня звичайно не знає довгих речень, а особливо не

любить і не знає накопичення підрядних речень. Жива мова найчастіш уживає простих речень, а коли є підрядні, то тільки першого ряду (без нових підрядних), і знову таки короткі.

Ось проти цього часто грішить наша часописна мова, уживаючи довгих і заплутаних речень та без міри й ладу накопичуючи речення підрядні. У творах для широких мас цього треба конче вистерігатися, і розбивати свої речення на короткі й прості.

2. Українська жива нарідня мова знає цікавий спосіб сполучувати прикметникові підрядні речення, — сполучує їх сурядно, цебто формою незалежно від головного, а залежність позістається тільки логічна. Це наша питомінна стародавня ознака, що панує в живій мові, але мало знана, на жаль, у сучасній літературній мові.

Форма ця будується так, що в підряднім реченні повторюється йменник головного, що його пояснює підрядне речення, звичайно зо сполучником **а** чи **і** (або й без них) та вказівним займенником **той, та, те, то**.

А то йменник не повторюється, а речення в'яжеться особовим займенником **він, вона, воно, вони** зо сполучником **а** чи **і** або без нього.

Ось приклади з нарідньої оповід-

ної мови, казки Рудченка ч. ч. I-II: Поїдьмо ми туди, де є двір, а в то́му дворі живе баба (або: двір, що в ньо́му живе баба; але не: двір, в котро́му живе баба). Вона напилася води, а та вода була така солодка, як мед (а не: Вона напилась води, котра...). Веде та й веде, --- коли ліс, в лісі (а не: в котрі́м) пуста хатка стоїть. Горобців наслав, а вони (а не: котрі́) їй випили просо. Був собі купець, він (а не: котрий) усе їздив по морі. Був швець і (а не: котрий) мав він жінку. Іде та й іде, коли їй зустрічає чоловіка, — іде кудись.

Українська народня мова знає найрізніші способи такого (т. зв. паратактичного, сурядного) сполучення речень, їх часто вживали старші наші письменники, наприклад М́рко Вовчок, П. Куліш. Ці способи роблять нашу мову простішою й яснішою, а тому варт нам'ятати про них, пишу́чи для широких мас.

У паратаксі кохалася М. Вовчок, наслідуючи тим живу народню мову, наприклад: Оженився з Оксаною, — Яковенка старого дочка. Вийшла Хима за село, — два шляхи в'ються. Побігла я туди, — вона вже на столі. Стою я в зеленому житі, вище пояса. Давним давно стояв на Україні хутір, а в тому хуторі проживав кезак Данило. Був у неї зайчик чер-

воний, мережені ушка. Кожушки були собі тихі люди, чоловік і жінка. Там такий славний чебрець, що й не сказати! Дзеркало вузьке та довге, рами на йому з позолотою.

Старогебрейська мова в основі своїй послідовно паратактична, цебто в ній панує сурядне сполучення речень, рідше (пізніше) підрядне — з одним побічним реченням. Ось тому біблійна мова така проста, ясна.

Навпаки, мова грецька, наприклад Нового Заповіту, скрізь гіпотактична, цебто підрядна, — грек кохається в накопичуванні до одного головного речення цілої низки підрядних чи побічних.

Стара українська мова, наприклад мова “Руської Правди”, творів Володимира Мономаха, “Слова о полку Ігореві” 1187 р. й ін., — це головна мова паратактична, а гіпотакса в ній рідка. Так само й народня українська мова сурядна, і нею дуже легко віддавати стиль гебрейської Біблії.

Оце найперші вказівки, як писати для широких мас. Коли б наші працівники пера більше дбали про ясність і простоту своєї мови, тоді їхні твори стали б ріднішими серед широких мас, тоді ряди наших читачів зросли б, і так само зростала б і українська культура.

Скарги в народі на неясність писаного в нас не спинюються. Ясна мова твору безумовно проторює дорогу письменникові в народ, а тим повищує її загальну нашу культуру.

Отже, завжди пам'ятаймо:

Не той пише добре, хто пише красно, — честь і хвала тому, хто пише ясно!

V.

НАРОДНЯ ВИМОВА ЧУЖИХ СЛІВ.

I.

ЛІТЕРАТУРНА МОВА НЕ ВЖИВАЄ ПРОСТОНАРОДНИХ ФОРМ.

Кожна мова в світі має в своєму складі також і слова, запозичені з інших мов. І по всьому світі звичайно буває так, що запозичене слово має дві форми: одну — для мови літературної, і іншу — для мови народу. По всьому світі селяни чи неписьменні, сприймаючи чуже слово, більш-менш перероблюють його, пристосовуючи до своєї мови.

Але по всьому світі ведеться так, що літературна мова або націоналізує запозичені слова, або вживає їх у формі близькій до тієї, звідки слово запозичене.

Українська мова здавна вживає запозичених слів, і надає їм звичайно форму того слова, звідки воно взяте. Але починаючи з Котляревського в українській літературній мові постала була мода писати чужі сло-

ва в перекрученій формі, щоб тішити тим читача.

Котляревський і всі письменники по ньому звичайно всі чужомовні запозичені слова писали тільки в простонародній вимові. Це вже був звичай, це вже було правило.

Так, Гр. Квітка-Основ'яненко (1778-1843) писав:* бамаги 145, Усю ніч на калавурі 405, Зарізаного калавурили 416, Копитан 457, Написали лепорт 416. 158, кумандував 214, кумпанія 6, у кумпанії 104, мундер 7. 387, парсуна 12. 18, узяти провійонту 159, салдат 7. 384, скубенти 204, спектор 310, шарамонитися 317, не царамониться 216, шкелет 464 і т. ін.

Ці простонародні форми для чужих слів з бігом часу викликали до себе протести, і тому зовсім вивітрилися, особливо за останніх 50 літ життя нашої мови, — їх цілком викинено з української літературної мови. І цілком слушно, — перероблень чужих слів у простонародній вимові може бути так багато, що на їх ви-

---

* Київське видання 1956-го року, том II.

Див. іще мої праці в "Слові Істини": "Котляревський, як основоположник нової української літературної мови", 1950 р. ч.ч. 31-35, 40. "Мова творів Петра Артемовського-Гулака", 1951 р. ч. 41. "Мова Євгена Гребінки", 1951 р. ч. 43.

мові годі скласти якоїсь сталої системи для мови літературної.

Року 1957-го наш письменник Тодось Осьмачка випустив своє оповідання: “Ротонда душогубців”. Для історика української мови ця книжка цікаватим, що вона написана полтавською говіркою, а не літературною мовою.

І в цім же творі Т. Осьмачка для чужих слів уживає тільки народньої, правильніше — простонародньої форми. Нас цікавлять ці форми, і в цій статті я коротко спинюся на них.

Т. Осьмачка не робить різниці в вимові чужих слів своїх селян, яких описує, і самого автора, — він сам в авторському описі вживає тих самих форм, яких уживають і його дієві особи. Цебто, Т. Осьмачка послідовно подає чужі слова в селянській народній формі. Може він повидумував оці свої “хвакт, шехв” і т. п.? Ні, — так говорять неграмотні селяни, і їхню вимову Т. Осьмачка взяв за основу своєї.

Чи та вимова чужих слів, яку послідовно подає Т. Осьмачка, це вимова української інтелігенції? — Ніколи! Це простонародня вимова, якої в літературній мові вживається хіба для опису мови народньої, коли нею говорять дієві особи, та й то люди неписьменні.

Наша українська мова вже має свою послідовно вироблену й усталену літературну мову, і простонародних вульгарних форм до неї не допускає. Цебто, робить те, що звичайно роблять усі літературні мови світу.

II.

ПРОСТОНАРОДНЯ ВИМОВА ЧУЖИХ СЛІВ.

У народній вимові не рідко чуємо заміну р на л, пор. рурка і рулька. Звичайно, у мові літературній пишемо тільки коридор, револьвер і т. ін. Осьмачка пише тільки по простонародньому: калідор 191. 255. 338, по калідору 317, калідорів 262, калідорне світло, калідорної системи 115 і т. ін. Ліворвер 23. 80, по ліворверу 94, ліворвером 179 і т. ін.

Чужі сполучення кт в літературній мові не міняємо на хт. А Т. Осьмачка міняє за простонародньою вимовою й пише: кондухтор 145, дирехтор 84.

У народній вимові чужих слів часто буває т. зв. народня етимологія, цебто зміна чужого слова так, щоб воно наблизилося до якоїсь своєї форми, а тому стало яснішим. Т. Осьмачка пише дерехтор 163, а це тому, що “хто дере, той дерехтор” 164. Ось іще приклади: ахтонобіль

90, з ахтонобіля 90, ахтомобіль 15, прилетів ліропланом 164, якономія 26, руїни якономії 64, на якономіях 69, не будемо царимонитися 45, пахло ядиформою 112, в палятурці 23, в палятурках 176, півонії та вуздики 114, вітінарні рецепти 104, пролітарям 87, пролітаріяту 179 (і пролетарій 86, пролетаріяту 88).

Літературна мова вживає тільки: автомобіль, аероплан, економія, церемонитися, йодоформ, палітурки, гвоздики, ветеринарний, пролетаріят.

З англійсько-голандського реажаскет повстало російське піджак, а з нього широко пішло українське піджак, перероблене навіть на спинжак (спина). Т. Осьмачка пише піджак 79, але й: старенький піжачок 40.

В українській народній вимові чуже а часто дає о, і навпаки, пор. Олександр з Александер, Огій з Агій і т. ін. Т. Осьмачка пише: Лямпа з обажуром 94. 18, обажурі 176, патрет 9. 68. 78. 235, на патреті 198, у телефоннім опараті 235, ориштувати 148, ориштував 90, ти ориштована 149 (і поруч: заарештую 149, арештувати 189), в Адесі 118, салдатня 33, катлети 327. 348.

Літературна мова знає тільки: абажур, портрет, апарат, арештувати, Одеса, солдат, котлета.

Ненаголошені е — и, і в народній вимові взаємно міняються, тому Т. Осьмачка пише: генірал 278, царимонитися 45, сіра шенеля 200 і т. ін. Літературні: генерал, церемонитися, шинеля.

Власні ймення Т. Осьмачка часто подає в говірковій формі, напр.:

говірко ва: літературна:

Їван 248, 65	Іван
Корней 162. 163	Корній
Ладимир 138	Володимир
Лигор 10.	Григорій
Мосей 238. 240	Мойсей
Онопрей 91.105	Онопрій

Взагалі, Т. Осьмачка часто подає чуже слово в його простонародній формі, у мові літературній не вживаній, напр.:

народне: літературне:

камура 15. 262. 312	камера (у в'язниці)
коноверт 79	конверт, коверт
мільйон 342	мільйон
тожурка 192	тужурка
чамайдан 62.76.83	чемодан
жоровга 167	корогва
Кремель 175	Кремль
центер 339	центр

Т. Осьмачка дає ще: Лукянська тюрма 241, — у Києві завжди кажуть: Лук'янівська.

У літературній мові прийнято писати Жорж Занд (французька письменниця George Sand), і це прізвище не змінюємо. Т. Осьмачка пише: “Індіанка” Жорж Занди” 65.

III.

ВИМОВА ЛІТЕРАТУРНОГО Ф.

Звук **ф** в слов'янських мовах — чужий звук, і тому він вимовляється в народніх слов'янських мовах не однаково. Найчастіше цей звук прийшов до нас з мови грецької, але часто приходив не з літературної мови, а з живої. У живій грецькій вимові буква **ф** бриніла часто як **п**, як **х** і як **хв**. І власне ця грецька народня жива вимова була занесена здавна її до народньої української мови.* Напр. у нас з давнини защепилося вимовляти: Пилип, Степан, Йосип, парус; Трохим, Хима, Охрім, Юхим; Митрохван і т. ін.

В українській літературній мові довгі віки передача чужого грецького **ф** не була впорядкована. Перші наші письменники, починаючи з Котляревського, шаржували народ-

---

* Проф. Іван Огієнко у своїй праці: “Нариси з історії української мови”, Варшава, 1927 рік, розповідає про це докладно на ст. 172-175.

ньою вимовою букви **ф** і тішили тим чужинців.

Та за час Котляревського й по ньому не було іншої системи, як писати чужі позичені слова. Кожне таке слово пильнували подати “по-своєму”, цебто в простонародній формі.

Так, Григорій Квітка-Основ'яненко писав:* кохвеїна рожка 227, охвицер 316. 391, парохвія 107, хварисейський 222, хвіалка 228, усю цихвиру вивчила 373, хляками 10, хранцуз 244. Усі ці слова тепер пишемо тільки з **ф**.

Але за останні наші 50 літ український літературний правопис сильно усталився і наказує писати й вимовляти тільки **ф**, не змінюючи її на **хв, п, х**, виключаючи кілька слів. Це стосується особливо для слів новопозичених.

На цій основі треба писати й вимовляти тільки так: факт, фальшивий, фамілія, фартух, фельдшер, француз, французький, фронт, фрукт, (овоч, плід), фруктовий, фура, шафа, шеф, шофер і т. ін.

Часом наші сучасні правописні словники подають дві вимови, і цим уводять тільки в блуд. Так, Словник Гр. Голоскевича подає:

---

* Приклади подаю з тому II з шеститомового київського видання 1956 р.

і літературне: і народне:

Федір	Хведір
Федорович	Хведорович
фальшивий	хвальшивий
фартух	хвартух
фіртка	хвіртка
фура	хура
фунт	хунт
фурман	хурман
фурманувати	хурманувати
Феська	Хвеська

Українська літературна мова довгі віки вже існує, і звичайно вживала **ф**, а не його народніх заступників. Уже Мелетій Смотрицький у своїй Граматиці 1619-го року сильно остерігав: “Нижє **ф** вмiсто **хв**, нi впротив”, цeбто: Не вживайте **хв** замiсть **ф**, i навпаки: не вживайте **ф**, де треба **хв** (напр.: хвиля, а не филя).

Тодось Осьмачка у своїм оповіданні “Ротонда душогубців” 1957 року зовсім рве з віковим розвоєм нашого правопису, і пише за простонародньою, а не літературною вимовою: хвакт 257, хвальшиво 331, хвальшивими 236, хвамилиї 206, хвартух 201, хвершал 91. 133. 193, хвершалом 356 і фершал 109, хранцузьким ключем 217, на хронтовім протязі 277, фотограхвія 16, фотограхва 16, сфотограхвував 16, хрухти 88, хрухтовий садок 51, хури 203, хуру 125,

шахва 115, з шахви 38, на шахві 39, шахвочка 320, його шехв 352, шохвер 7. 90 і т. ін.

Це одна форма: Без рихметики 66.

Це не народня вимова, але вимова простонародня, вульгарна, в літературній мові тепер зовсім не вживана!

І кому потрібно знати, як вимовляє чуже слово неписьменний селянин? Та ще до того тоді, коли він хоче наслідувати “пана”...

І разом з тим знаходимо в Т. Осьмачки звичайні літературні форми: профілактику 77, оформить 23, телефонний 235, трафаретом 356. Чому цих чотирьох слів Т. Осьмачка не подав у формі простонародній, трудно знайти вияснення.

Ми коротенько розглянули правописний розвиток форми чужих слів в українській мові. Як ми бачили, в українській літературній вимові, по довгих роках спроби, накінець таки заціпилася вимова інтелігенції, що знає чужі мови, а не вимова простонародня, що часто сильно перекручує цю вимову.

Такий процес вимови чужих слів — це світовий процес, і тому він охопив і літературну українську мову й вимову її.

VI.

“В УКРАЇНІ”, А НЕ “НА УКРАЇНІ”. МОВНО-ІСТОРИЧНИЙ НАРИС.

I.

ЗНАЧЕННЯ в ТА на ПРИ ДІЄСЛОВАХ РУХУ.

Українська мова рясна на різні приїменники, а до того ще й самі вони часто мають по кілька значень. Я сплисю тут на значенні українських приїменників в та на при дієсловах руху, — іти, їхати, нестися, прямувати і десятки таких інших, — в або на.

Приїменника в (чи у) звичайно вживаємо тоді, коли наш предмет, куди скерований рух, є окреслене ціле, границями зазначене, і ми можемо ввійти ніби в його середину. Наприклад: піду в хату, в церкву, в клуню, в ліс, в гори, в кімнати й безліч таких інших. Коли ми так кажемо, то мислимо хату, церкву, клуню, ліс і т. ін. окрегим цілим, самостійно закінченим. Тут діючий — предмет чи особа — знаходиться в докладно окресленому місці.

Напр., у “Кобзарі” Т. Шевченка читаємо: Бугай гуде у болоті, А в тім селі вдова жила, Сховай в полі, Загляну в гори, в вертепи темнії і в пори, Ідуть у хату, У садочок виходить, Полетіла б у діброву, у зелений гай, і т. ін.

Так само кажемо: в університеті, в школі, в шпиталі, в церкві, в читальні, в бібліотеці і т. ін. установах чи закладах, бо вони окреме ціле, границями докладно зазначене.

Коли ж предмет (об’єкт), до якого скерований рух, не є самостійне ціле, а тільки частина більшого цілого, тоді завжди вживаємо прийменника **на**. “Хата” — це самостійне ціле, тому кажемо “в хаті”, але коли зазначаємо, яке місце в самій хаті, тоді говоримо: на печі, на стіні, на долівці, на покуті, й т. ін. Тут мислимо діючий предмет чи особу ніби зверху того чи іншого предмету: Сиджу на покуті **в** хаті.

Так само вживаємо прийменника **на**, коли предмет безмежний, великий, якого ми не мислимо обмеженим границями. Напр.: на вигоні, на цвинтарі, на вулиці, на Небі і т. ін. Тут діючий предмет десь ніби зверху, але в зовсім неокресленому місці.

Ось приклади з “Кобзаря”: На вигоні сіло, Уже на волі, На вулиці, Як маківка на городі, Ходили на двір,

На добрім сіялись лану, Умер на панщині, Живу на світі, Могили — гори на степах, Вийде злодій на шлях погуляти, Пішла на ярмарок, Пішла на музики, На цвинтарі поховали, і сила т. ін.

Знаючи вищеподані розрізнення в від на, ми легко зрозуміємо, чому Шевченко пише (а ми завжди так і говоримо): В мене на серці заховано, В степу на тирсі розібгав, Добро і в коморі, і на дворі, І в кімнаті на кровати спочити лягли, У клуні на соломі, Ми в раї пекло завели на праведній Твоїй землі, і т. ін.

З такого погляду говоримо: В університеті на факультеті, У школі на учительській раді, У церкві на клиросі й т. ін.

Звичайно, часто це розрізнення в від на дуже тонке, ледь-ледь уловиме, а тому повстають і подвійні форми, і взагалі поплутання в та на. На одній сторінці “Наймички” 1845 р. Шевченко майже поруч пише:

І в хутір лихо завернуло.

На хутір знову благодать

З-за гаю темного вернуласьь.

І це можна пояснити не тільки самими ритмічними вимогами віршу. Кажемо: Мати пішла в місто, або: на місто, в залежності від нашої глибшої думки. П. Мирний пише: У нашому селі, але поруч: На селі цього не

знають, і тут у та на падають думці іншого значення й глибшого розрізнення.

Уже втерлося в літературній мові: Сісти на візника, працювати на кухні. В. Вишиченко пише: Їхали на трамваю, замість в трамваї чи трамваєм. І т. ін. Цебто так само, як їхати на возі, на кораблі.

Західньоукраїнські: на університеті, на цирку й т. ін. в літературній мові не вживані, — кажемо: в університеті, в цирку.

Отож, прийменник в (у) та на мають свої різні мовні значення, і то глибоко відмінні, яких не можна плутати. Знаючи це, приступімо тепер до глибшого вияснення двох частих форм: “в Україні” та “на Україні”, щоб знати, що саме вони визначають, й якої саме форми й коли треба вживати.

II.

ЗНАЧЕННЯ ПРИЙМЕННИКІВ в ТА на ПРИ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВАХ.

Українська мова з бігом віків усе вище сказане перенесла і на випадки, коли об'єкт є географічна назва, і витворила осібний спосіб глибшого окреслення місцевого відмінку при них, а саме: прийменником в окреслюємо точно й докладно границями визначену місцевість, напр.: в Києві,

а прийменника **на** вживаємо при місцевості, такими границями не визначеній: на Київщині.

Правда, ці способи розрізнення знають і інші слов'янські мови, але найдокладніше — мова українська. Мови чужі, напр., німецька чи французька, своїм *in* не можуть докладно передати нашого **на**.

III.

УЖИВАЄМО НА ПРИ ДОКЛАДНО ГРАНИЦЯМИ НЕ ОКРЕСЛЕНИХ МІСЦЕВИНАХ.

Українська мова на багато географічних місцевин дивиться, як на неокреслені границями, якими вони вдавнину історично й справді були, і при всіх них уживає тільки прийменника **на**. Це будуть такі географічні місцевини:

1. Області на **-щина** чи **-ччина**, різної величини, удавнину справді мало окреслені, а тому при них історично віддавна уживаємо завжди **на**, напр.: На Полтавщині, на Харківщині, на Уманщині.

2. Області ніякого роду на **-я** з подвоєною приголосною: на Поділлі, на Поліссі, на Покутті.

3. Такі ж самі водяні області: на Надніпрянщині, на Посуллі.

4. Річки завжди мисляться, як границями неокреслені: на Дніпрі, на Сулі, на Дону.

5. Так само наша мова приймає неокреслено границями моря, острови, гори, вулкани, протоки, степи, пустині й т. ін.: на Чорному морі, на Каспії, на Хортиці, на Хіосі, на Карпатах, на Кавказі, на Уралі, на Етні, на Гелеспонті й т. ін.

Усі вищеподані місцевини, і великі, і малі, завжди мисляться, як докладно неокреслені границями, а тому при них уживаємо окремого прийменника **на**, що власне й визначає цю місцеву неокресленість. Цієї форми вживаємо як у відмінковій місцевому, що визначає місце знаходження когось чи чогось (на питання *де?*), так і в відмінку знахідному, що визначає рух кудись (на питання *куди?*): на Карпати, на Карпатах.

І завжди місцевого з **на** ми мислимо, як частину чогось великого, в яку вона входить.

Наш рух на неокреслену місцевість в нашій мові ми взагалі завжди зазначаємо прийменником **на**, напр.: Пішов на влови, пішов на пустиню. При виразі “іти війною” завжди кажемо **на** і при місті, і при державах, і при народах: Пішов на Київ, Ворог напав на Україну, Напад на турків.

При цьому мисленні з **на** поєднується й найбільший обшир, але неокреслений границями, а тому це й

неокреслена цілість його, як: на степу, на пустині.

Основне початкове значення в та на (в бути в середині чогось, а на — бути на чомусь, зверху чогось), при географічних назвах звичайно не стосується.

IV.

МІСЦЕВИНА З на Є ЧАСТИНА МІСЦЕВИНИ З в.

Коли ж порівняти обшири місцевин, при яких уживаємо прийменників в чи на, то звичайно буває, що в більше від на, мало того, — те, до чого вживаємо на, завжди є частиною в. Цебто, повторюється те саме, що маємо взагалі при розрізненні на та в (див. розділ I-ий). Ось тому при передмістях якогось міста чи містечка вживаємо не в, а тільки на, напр.: в Києві на Подолі, на Щекавиці, на Диміївці, у Львові на Замарстинові, й т. ін. Так само вулиці є тільки частиною міста, тому: в Києві на Хрещатику. Цебто: при цілому кажемо в, а при частині його на.

Ось приклади на вищесказане з Іпатієвого Літопису XIII в. (за вид. 1871-го року). Рух на Річку: Бі на Дніпрі ст. 255, Посла на Дон 204, Ходи на Дунай 204, Пойдем на Семь 435, Скупаємося на Сулі 426, на Тетереві 286.

Іти війною: Помощи прося на Посемье 438, Придоша ляхове на Володимирь 482, Хочет іти на Галичь 446, Поводя на Киев 461, Придоша на град Перемишль 485.

Війною на народ: Поїдоша на Вятичі 314, на Литву 517, на Ляхи 499, Придоша половци на Русь (як народ, на русичів) воевать 424, Приїде на угри с ляхи 495, Пошел бяше Кончак на Русь 428.

Передмістя: Везоша (в Києві) на Подольє на Торговище 249, В Церкві (в Києві) на Клові 197.

Москва була тоді для півдня ще зовсім неокреслена, мала, і хіба цим можна пояснити оці вирази: Приїхаста на Москву 404, Пожди мало на Москві 404. Бо ціле було — Русь.

V.

ЯК ПОВСТАВ ВИРАЗ “НА УКРАЇНІ”.

За польських часів наша Русь історично складалася з таких частин: Україна (це Київщина, Брацлавщина й Сіверщина), Поділля, Волинь, Галичина, Січ Запорізька чи неособмежений Степ. Усі ці країни були об'єднані Польщею, як державою, як центром, в одне державне тіло, додавши до цього ще й Литву з Білою Руссю.

Ось тому за того часу вже остаточно мовноправно виробилися наші

вживання прийменників в та на при назвах земель. Прийменника в завжди вживаємо для означення цілого, скажемо, держави, — отже, кажемо в Польщі, ніколи на Польщі, але при всіх її частинах здавна стало вживатися тільки на: на Поділлі, на Волині, на Україні, на Литві.

Але серед українських земель Галичина найдовше була незалежним князівством (по 1340 рік), і взагалі була більше відокремленою, а тому міцно виробила собі державне в, і підлегле на до неї не встигло причепитися, - - так і сьогодні говоримо тільки: в Галичині. Навпаки, говоримо тільки: на Буковині, на Закарпатті, бо історичної самостійності в них не було.

Дві слові ще про вираз “на Венграх”. Це дослівний переклад польського на Wengrzzech. Польська династія короткий час правила Угорщиною, і тоді, з польського політичного погляду, і повстала форма на Wengrzzech. По-рабському ми це перекладаємо: на Венграх, або: на Угорщині, замість: в Угорщині.

Можливо, що це географічне й правне розрізнення прийменників в та на вироблялося ще й за давніх князівських часів біля Києва, коли Київ був об'єднуючим центром для всієї України, для всіх її племен. От-

же кажемо: в Києві, але: на Поділлі, на Волині, на Степу. Пізніше це сильно підтримала Галичина, отже: в Галичині, але: на Волині, на Поділлі, на Україні. Те саме творилося їй за козацьких часів, з додатком на Січі.

Русь складалася з окремих племен, об'єднання їх, а Україна — це головно поляни, Київщина. Тому з найдавнішого часу говорилося: в Русі, але на Волині. Державою була Русь, а не Україна, тому з часом і повстало: В Русі на Волині і на Україні. Приклади на “в Русі” див. нижче.

Пор. на це цікаве місце з Іпатієвого Літопису під 1282 роком ст. 586: “Лестко взяв бяшетъ у князя Владимира село на Вкраїниці, іменем Воїн”... Не відомо тільки, що це за Вкраїниця, — чи не пограниччя з чимсь.

Якийсь час до Польщі належали Волощина й Молдавщина, і це з її державного погляду виробилися вирази: на Молдавщині, на Волощині, на Буковині, як виробилось на Литві, на Русі. Так само: на Україні.

Отже, прийменник на при географічних назвах визначає тільки частину того, що означаємо через в, як цілість, і це взагалі скрізь відбивається на нашому мовному окресленні обширу: при всьому, що є окреслена цілість, уживаємо в, а що є тільки

його частина, уживаємо на. І завжди кажемо: Сідай у дворі на призьбі, Вирви в садку на грядці, Сів у хаті на лавці, В коморі на полиці, В клуні на сіні, Учився в Київському Університеті на медичному факультеті. Те саме і при географічних назвах: Жив в Києві на Хрещатику.

“Поле” в нашій мовній уяві не обмежене, тому на полі, але “ліс” обмежений: в лісі. Проте можна виділити й якусь частину поля, тоді: Черета пасеться в полі, Оре в полі.

Ось трохи прикладів на вживання в при географічних назвах в Іпатієвому Літопису XIII віку:

При назвах народів, коли ця назва заступає державу: Їха в Ляхи, із Ляхов приде к Володимерю 445, Воротися в Ляхи 488, Послав в Половці 234, Ігор бьашеть в Половцех 437, Голлод бисть по всей Землі, і в Литві, і в Ятвязех 580, Посла послы своя в Угри, в Ляхи, і Чехи 269, (Вернулися) угри в Угри, а ляхове в Ляхи 271, Мні отчини в Угрех (нема), ні в Ляхох 281.

При слові Русь: Грамота в Русі 15, Пойду с тобою в Русь 437, Приде в Русь 357, Приїхал есмь в Русь 394, Іде в Русь 228, Пойдеть в Русь 411, Се в Русі 6, Несть в Русі 433, Братья его в Русі 404.

При містах: Бігая в Галичь 386,

Пойди в Берлядь 390, Бігая в Рязань 386, Несоша в Галич 447.

Земля: Бог привел мя в Рускую Землю 234, в Руской Землі 241, Мятєжь велик будеть в Землі 570.

Ось приклади на розрізнення в і на: Воспитана бисть в Києві на Горах 474, І пришедшо єму (війнсю) на Галич, бояре (билися) її возвратишася в Галич 480.

VI.

ПРИ НАЗВАХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ УЖИВАЄМО ТІЛЬКИ в, НІКОЛИ на.

Географічна мовна логіка міцно встановила, що в місцевому (на питання де?) чи в знахідному (на питання куди?) відмінках при назвах держав уживаємо тільки в: в Німеччині, в Туреччині, в Росії, в Польщі, в Румунії, в Англії, у Франції, в Швеції, в Бельгії, в Греції, в Японії, у Фінляндії, в Швейцарії, в Італії й т. ін. І завжди тільки так.

Назви держав — це окреслена границями правна цілість, тому при них місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з в, ніколи з на, бо воно при цьому було б мовною нісенітницею, напр.: Він живе на Франції (це визначало б над Францією).

VII.

ЦЕ ПОЛЬЩА Й МОСКВА СТВОРИЛИ ЗАЛЕЖНИЦЬКЕ “НА УКРАЇНІ”.

Через те, що Україна довгий час мислилася, як частина Польщі, чи пізніш Росії, до неї традиційно сильно прищенилося вже по XIV віці підлегле **на**. Дійсно, поляк зо свого державного погляду завжди скаже: **в Польще на Україне**. Так само скаже росіянин: **в Росії на Україне**.

З бігом часу це нове “на Україні” сильно в нас поширилось, попало навіть до народнього світогляду й народньої мови. Пор. наші пісні, напр.:

Козаче соколе, візьми мене з собою
На Вкраїну далеку...

Звичайно, таке “на Вкраїну далеку” повстало десь поза основною Україною, себто поза Київщиною, і повстало в польського підданця з державного погляду, який уже міцно зацепився навіть до народніх пісень.

І в народній мові сильно зацпилося це недержавницьке “на Україні”, а з неї попало й до всіх тих письменників, що писали мовою народньою, напр. П. Куліш у “Чорній Раді” 1863 р., Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький і ін. А від старших письменників це “на Україні” перейшло і до молодших.

Проте вираз “в Україні” часом має-

мо і в народніх піснях. У V-му томі відомої праці П. Чубинського: П'єсни ("Труды Этнографич. - стат. Экспед.", 1874 р.) на ст. 7-ій знаходимо пісню з Ушицького повіту на Поділлі: "Ой берегом лебедочка", а в ній маємо: "Запряжу сірі коні ще й воли, Поїдемо в Україну, де мій милій". Далі знаходимо: "Іде козак в Україну, мушкет за плечима". Звичайно, це дуже старі наші пісні, коли вони не загубили ще традиції державницької форми "в Україні".

VIII.

ХТО ГОВОРИТЬ "НА УКРАЇНІ", ТОЙ НЕ ВВАЖАЄ ЇЇ САМОСТІЙНОЮ.

Це "на Україні" сильно защепилося і в нас самих, і часто його так і вживають. Але в теперішніх правних умовах це "на Україні" — тільки залишок минулого, тільки анахронізм, бо сьогодні Україна бодай правно "незалежна" Соціалістична Українська Республіка й її Міністер Закордонних Справ засідає в міжнародніх конференціях, а її представник — на зборах Об'єднаних Націй.

Ось тому говорити й писати тепер по-стародавньому "на Україні", це значить не визнавати правности незалежності України, не визнавати й

свого III Універсалу 1918-го року, що її такою визнав.

Цебто з правного, з юридичного погляду і свого, і чужого треба вже конче змінити підлегле на на правно окреслене державницьке в. Та й час уже творити для України нову традицію навіть у мові, і говорити й писати тільки “в Україні”, “в Україну”, а не “на Україну”. Традицію підлеглості треба виводити, бо бодай правно цієї підлеглості ніби немає, — правно Україна є державна цілість, з виразно окресленими границями, визначеними хоч про людське око советською Конституцією.

Коли ми говоримо “на Україні”, то це значить, що ми Україну вважаємо частиною якоїсь іншої держави, в якій склад вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи “в Україні”, мислимо Україну незалежною правною цілістю, окремою державою, бо такою вона була, і такою вона стала правно з 1918-го року.

Форма “на Україні” не свідчить про наше минуле добре, — воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України...

Не забуваймо, що мова росте разом з народом, і сильно відбиває в собі його історичну долю!

ІХ.

ПО СТАРИХ ПАМ'ЯТКАХ ЧАСТО МАЄМО в УКРАЇНІ.

По пам'ятках XVII-XVIII віків форма в Україні -- звичайна форма. Так, вона нерідка в універсалах гетьмана Богдана Хмельницького, а в писаннях дальших гетьманів вона звичайна. В універсалах і листах гетьмана Івана Мазепи форма в Україні, в Україну дуже часта, а форми з на зовсім рідкі.

Переглядаю "Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками" Самоїла Величка, 1720 р., — традиція самостійної України вже сильно затерлася для автора, чому він звичайно пише "на Украинѣ". Але цікаво, що часом пише він таки її форму "в Украинѣ". Напр. (з видання Київської Академії Наук 1926 р.): 1. Разослане унѣверсаловѣ во всю Украинну, ст. 5. 2. О разосланю во всю Украинну, ст. 44. 3. Ити в Украинну ст. 79. Помоглѣ прийти в Украинну на жите 116. 5. О страху в Украинѣ 115. 6. Поляки в Украинну вшедши 116. 7. В Польци и Украинѣ 239.

Величко подає Універсала гетьмана Богдана Хмельницького 1648 р., а в нім читаємо: Пришедши во всю Украинну нашу 46, Унѣверсалами во всю Украинну засланными 48. Заголовок

цього Універсалу: Універсаль Хмельницького во всю Україну 46. Це дуже цінна вказівка для нас!

Тут же подається лист 1654 р. Січі Запорозької до Богдана Хмельницького, а в нім читаємо: Якъ в коронѣ своєї, так и в Украинѣ нашей 93. Так само цінне свідчення!

Ось пам'ятка кінця XVIII віку: "Історія Русів" (видання 1956-го року), і в ній знаходжу: Прийшовши в Україну ст. 96, Універсалами, в усю Україну засланими ст. 96 (Універсал 1648 р.), Посланий був у Буковину ст. 152 і т. ін.

Гоголь писав: въ Украинѣ. Так, у "Страшная месть" 1831 р. Н. В. Гоголя читаємо: "Порядку нѣтъ въ Украинѣ: полковники и ссаулы грызутся, какъ собаки, между собою" (т. II ст. 182, видання А. Маркса 1898 р.).

В оповіданні Кирила Тополі 1837 р., Москва, читаємо: "Въ нынѣшней Малороссіи народъ болѣе угрюмъ, нежели въ Украинѣ".

Цікаво, що, скажемо, наш історик Микола Костомарів у своїх монографіях "Богдан Хмельницький", "Руїна", "Мазепа" й ін., під впливом стародавніх пам'яток, на основі яких писав свої праці, звичайно пише "в Україні", "в Україну".

Навіть цар Петро I в листах до Мазепи звичайно писав "в Украинѣ".

Документи XVII віку звичайно подають “в Січ” чи “в Запорозжжі”, “в Запорозжя”. Але часте її звичайне: на Запоріжжі, на Січі.

Академічна Гімназія в Петербурзі записувала своїх учнів в 1732 р.: “Родился въ Украинѣ”.

Традиція незалежного мислення “в Україні” довго в нас трималася, напр., так нерідко писали навіть поляки, особливо т. зв. української школи.

Так писав часом і російський поет Ол. Пушкин і інші, бо в той час Україна ще часом мислилась окремою краною. Так, у його поемі “Полтава” 1828-го року форму “в Украинѣ” знаходимо два рази:

Внезапно Карль поворотилъ
И перенесъ войну въ Украину.
Старикъ Палѣй изъ мрака ссылки
Въ Украину ѣдетъ въ царскій станъ.

Давні українські письменники писали так само. У Котляревського в “Енеїді”: У нас в Гетьманщині. Гулак Артемовський у віршах 1857-го року писав: Чи є ж де жити так гарненько, як в тій Україні? І все в нас в Україні не те, що кацапство. У Є. Гребінки: Уранці в Україні всі загомонять. П. Куліш спочатку писав: В нашій Україні.

У “Закоханому чорті” Ол. Стороженка 1861 р. читаємо: “Лучалося мені навідуватися у рідну Україну”.

Х.

ВИРАЗ “В УКРАЇНІ” В ШЕВЧЕНКА.

У Тараса Шевченка була ще підсвідома думка про все це, і в своєму “Кобзарі” він 42 рази вжив форму “в Україні”, але 33 рази вжив також “на Україні”, — видно, правного державницького означення на, в при географічних назвах він уже не відчував, а просто йшов за народньою мовою.

Цікаво, що спочатку в Т. Шевченка було козацьке державницьке представлення про Україну, звичайне на козацькій Київщині, і він писав: “в Україні”. Пізніше, під впливом чи не Куліша, він почав уживати її форми “на Україні”.

Ось трохи на це прикладів, які беру з наукового видання “Кобзаря” В. Доманицького 1910-го року: В Україну ідять діти, в нашу Україну, ст. 53. Тепер летить в Україну 54. Сини мої, летить в Україну 57. В Україну верталися 60. Через Балкани простали ми в Україну 208. Що ти несеш в Україну 269. А я повертала в Україну 288. Пішов би я в Україну 360. У нас в Україні старий Котляревський отак щебетав 10. Було колись в Україні ревіли гармати... було колись в Україні лихо танцювало 33. Велике свято в Україні 89. Посіяли гайдамаки в Україні жито 125. Живою душею в

Україні вітай 247. До земляків моїх в Україні і не в Україні сущих 248. І забули в Україні славного гетьмана 429. І т. д., і т. ін. --- у мене виписано з “Кобзаря” 42 приклади (може не всі), коли Шевченко вжив форми “в Україні”.

Звичайно, Шевченко підлягав впливу ритмічності своєї постичної мови, тому він уживає і в (42 рази) і на (33 рази). Беручи на увагу ритмічність мови, Шевченко писав на Україні: Було колись добре жити на тій Україні 34.

Але треба підкреслити тут, що форму “в Україні” Шевченко легко міг обернути на “на Вкраїні”, без суперечності з вимогами ритму своєї мови, напр.: Було колись в Україні 33 легко можна було йому обернути на: Було колись на Вкраїні, або Було колись на Україні (пор.: Лучче жити на Україні 324). Проте Шевченко вперто писав “в Україні”, а “на Україні” писав скоріше з ритмічного примусу.

Пишучи “на Україні” Шевченко часто сприймав це як по Україні, і власне це розуміння нахилило його писати на. Напр.: На всій Україні високі могили, Мене на Україні ніхто не згадає, Немає в мене роду на всій Україні, Щоб слово на Україні понеслось і на Україні освятилось, Бу-

до добре колись жити на тій Україні,
А скрізь на славній Україні, Найдю
собі чорнобриву на тій Україні, і т.
ін. Тут завжди “на Україні” — це
“по Україні”.

Таким чином багато з тих 33 при-
кладів, коли Шевченко писав “на Ук-
раїні”, повставали в нього на вислів
“по Україні”.

А такі форми, як: Пішли цигани і
на Волинь, і на Україну, це ще старо-
давній поділ Руси на краї-племена
(вірш 1847 р.).

А взагалі Т. Шевченко при геогра-
фічних назвах писав і на, і в, напр.:
Розпитаю шлях на Московщину —
Покинув в Московщині, А я долину
на Сибір — Гнали в Сибір невільників
 (“Чородивий” 1857 р.), Товарист-
во на Січ прямувало — Нас перебіга-
ють і в Січ завертають (“Сліпий”
1845 р.). І т. ін.

Я запитав, що тепер, при пере-
виданні творів Т. Шевченка в Сове-
тах, нерідко Шевченкове “в Україну”
виправляють на “на Україну”.

ХІ.

ЧАС ЗАБУТИ НЕДЕРЖАВНИЦЬКУ ФОРМУ “НА УКРАЇНІ”.

Мовні вирази, раз повставши, три-
маються довго й сильно. А пізніше
так закорінюються в мові, що стають
виразами звичайними. Поганський

вираз: “Вона віддалася” повстав ще до охрещення України, і так закорінився, що його вживають і тепер, навіть не почувавши поганськості його. Але мисляча людина омине його і скаже: вона одружилась, вона виїшла заміж.

Так і з виразом “на Україні”, — багато говорять так, зовсім не відчуваючи його невідповідности та захватницького імперіялізму, який ховається в ньому, власне в самому значенні **на**.

Часом виставляють таке заперечення: вираз “на Україні” сильно в нас зацспився і став традиційний, а тому міняти його на “в Україні” не треба. Таке твердження не витримує глибшої критики. Ми ж століття жили, мало думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го таки здобули собі самостійність, через що відразу змінилася наша традиція й наше політичне наставлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного “на Україні” на нове, достосоване до нових вимог: “в Україні”. Уживали в нас (і без образливого відтинку) і слів “Малоросія”, “малоросійський”, а тепер ніхто їх не вживає. Зміна політичних умовин звичайно тягне за собою зміну окремих мовних виразів.

Цікаво, що советська влада в Ук-

раїні дала наказа в жодному разі не вживати форми “в Україні”, а вживати тільки “на Україні”. І форма “в Україні” зникла з літератури, — запанувала етнографічна форма “на Україні”!

Перекладачі М. Гоголя його “в Україні” передали “на Україні”. Щоб затерти сліди самостійности!

Таким чином, наші сусіди, поляки та росіяни, не тільки зробили Україну частиною своєї держави, але й міцно зацепили самим українцям до їхньої мови, цебто до народньої душі, форму підлеглого панщинowego мислення: на Україні. Але про себе говорять по-державницькому: в Польщі, в Росії, чи в Советах.

Тепер цю невідповідну й застарілу форму “на Україні” час би вже не вживати!

Закінчую цю свою працю словами П. Куліша, що писав 1882 р. у “Хуторній поезії”:

О слово рідне, — ти стоїш на чаті
Предковікових пам'яток Святині
В ясній блискучій херумвській

шаті

Як меч огнєний, в нашій Україні!

VII.

ГНУЧКІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

I.

ОКРЕМІШНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

Українська мова, як окрема самостійна мова серед інших слов'янських мов, знає немало таких звукових явищ та граматичних форм, яких не знають інші мови, а особливо сусідні, напр. мова російська або польська. Це наші власні, наші притаманні форми, які ми мусимо пильно берегти та любовно плекати, як свої власні, як свої питомі.

Напр., по-українському кажемо й пишемо: Купив воза, Пане Докторе, сестра й брат, Брат у селі, обійшли весь ліс, і т. ін. По-російському це буде: Купил воз, Господин Доктор, Сестра і брат, Брат в селе, Обошли весь лес, і т. ін. Мало цього, — росіяни вважають вищеподані українські форми за "помилкові", і тепер наказують редакторам у виданнях і вчителям по українських школах виводити з нашої мови ці наші прита-

манні форми. Більше того, — такі суто українські форми в підсоветській Україні тепер звичайно звать “буржуазно-націоналістичними”, цеб-то, надають їм політичного значення, а хто їх уживає, той “ворог народу”.

Звичайно, це все робиться з політичного бажання задержати історичний розвій української мови, як мови окремої, а вкінці звести її до стану тільки діалекту мови російської. Бо обидві мові, мовляв, “однакові”.

У цій своїй праці я постановив висвітлити деякі особливості української мови, яких не знає мова російська. Ці особливості, від віків притаманні нашій мові, ми мусимо, ми обов'язані належно плекати, а не виганяти їх з нашої мови, як розтратні сини. Багатівкове майно нашої мови треба старанно берегти та любовно плекати, даючи йому повну змогу вільного розвитку. Наша українська мова — окрема самостійна мова в слов'янській родині мов, і ми обов'язані дбати про її самостійність, а не про її наближення до мови російської.

Пам'ятаймо, що народобивство можна чинити не тільки фізично, але й духово, — через “обездушєння” нашої мови. Повикидати з нашої мови всі її притаманні чи питомі особливості, навчити цього через школу та пресу нове покоління, — і

духове народовбивство в мові готове...

Ми, що живемо у вільному світі, не можемо допускати до цього! Бо тільки та мова має право на самостійне існування, яка справді має свої власні окремішності, які їй роблять її незалежною в родині інших окремих слов'янських мов. І чи то буде в мові явище "велике" чи "дрібне", ми однаково пильно бережемо його, цебто, уживаємо його і в нашій розмові, і в наших писаннях.

Я подам тут тільки одну групу форм, а власне такі, які можна назвати гнучкістю української мови, --- це в більшості випадки, коли в нашій мові вживається дві форми, кожна в залежності від певних обставин у реченні чи в вимові.

Є ще немало інших форм гнучкості чи гармонійності української мови, напр. т. зв. асиміляція (уподібнення) або дисиміляція (розподібнення) в нашій мові, але її Совети не виганяють з нашої мови, тому я не розглядаю цих явищ у цій моїй праці.

Про всі описувані явища я розповідаю тут коротко і приступно, --- бо це було моїм завданням: писати для всіх!

II.

ГНУЧКІСТЬ І ГАРМОНІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

Жива народня українська мова по всіх своїх говорах визначається широкою й ясно помітною гнучкістю своєї звукової й форемної будови, що надає їй виразної гармонійности. Це явище давніше звали милозвучністю мови, а його істота — в гармонійності звуків та в гнучкості форм.

Дійсно, жива українська мова виразно оминає збіги однакових звуків, голосних чи приголосних, і має свої різні засоби, щоб оминати ці “немилозвучні” (тяжкі до вимови) збіги. Для цього вона деякі звуки легко змінює на інші (напр. у, і на в, й), часом відкидає початкову чи кінцеву голосну слова (ігра-гра, чомучом), і явно оминає збіг голосних чи приголосних між двома словами: кінцем одного й початком наступного.

Українська літературна мова в усіх цих явищах цілком пішла за своєю живою народньою мовою, і конче вживає всіх засобів своєї гармонійности.

Основною ознакою цього в літературній українській мові є те, що вона оминає збіг однакових голосних звуків у слові, або в словах, що сто-

ять суспіль себе, — цебто в кінці попереднього слова та в початку дальшого, її оминає такий збіг різними способами.

Мова наша любить, щоб по закінченні на голосний попереднього слова дальше слово розпочиналося з приголосного, а по закінченні на приголосний — щоб розпочиналося з голосного. Звичайно, це тільки до певної міри, а не завжди, і це в вимові швидкій.

Нагадую, що й в українській мові є звук приголосний, а не голосний (як і).

Українська літературна мова знає оці найчастіші випадки гармонійності чи звукової гнучкості: По голоснім звуці попереднього слова пишемо: **в, й, ще, б, ж, з**, а по приголоснім: **у, і, іще, би, же, із**, наприклад: Сестра **й** брат **у** школі. Брат **і** сестра **в** школі. Буду **ще** співати. Будуть **іще** співати. Узяла **б** **же** ти. Узяв **би** **ж** ти. Вийшов **із** дому. Вийшла з дому, і т. ін.

Правил цих дотримуємо частіше в звичайній літературній мові, але не завжди в мові віршованій, хоч кращі пости по змозі таки дотримуються цих правил і в віршах, цебто в мові ритмічній.

Крім цього, декілька слів, голов-но прислівники, можуть губити свою

кінцеву голосну, наприклад: чому — чом, знову — знов, хоча — хоч і т. ін.

Українська літературна мова знає також чимало подвійних форм, яких вільно вживати одну замість однієї.

Про всі ці явища гнучкості української мови розповім далі докладніше про кожне зокрема.

Така велика гнучкість чи гармонійність української мови вигідна нашим поетам, бо дає їм повну можливість легко писати ритмічною мовою. Вільно поетові вжити тієї чи тієї з двох існуючих у літературній мові форм, що її зветься поетичною волею (*licentia poetica*).

Але коли поет уживає форми, у літературній мові недопущенної, то це звичайна помилка, а не поетична воля.

III.

ЗМІНА У — В ТА І — И.

Український звук **у**, коли стоїть на початку слова або по голоснім і сам не наголошений, то він виразно тратить свою голосову силу, і помітно наближається до приголосного **в**: нажитися — навчитися, наугад — навгад. Із давнього старослов'янського "заўтра" у нас повстало заўтра, зо зміною місця наголосу.

Так само українське *в* на початку слова або по голоснім помітно наближується до голосного *у*, напр.: уз^яв — в^зяу, прав^да — пра^дау.

Ось через це в українській мові звуки *у-в* можуть виразно наближатися один до одного, а то й переходити один на одного, коли стоять по голосному, а розмова швидка.

Оце наближення *у-в* — це притаманна окремішність української мови, яка вирізняє нашу мову серед інших слов'янських мов. Особливість ця відома в нашій мові з найдавнішого часу, і часто помічається в українських найдавніших пам'яках.

Так само ненаголошене *і*, коли воно стоїть на початку слова або по голосній в слові, втрачає свою голосну силу, і сильно наближується до приголосного *й*. І це так само стародавня ознака української мови.

Через усе це в певних випадках відбувається зміна *у-в* та *і-й*, яка сильна й виразна в українській мові. Ця зміна по історичних пам'ятках відома з дуже давнього часу, а в живій народній мові ясно чутна повсюду.

Українські письменники класики завжди передавали в своїх писаннях усю гнучкість чи милозвучність української мови, як тоді це явище звано. У творах Т. Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, М. Коцю-

бинського й таких інших завжди бачимо постійне передавання гнучкості нашої мови. А це тому, що наші класики звичайно вивчали українську мову з уст народу, а в живій народній мові т. зв. милозвучність чується ясно й виразно по всіх її говорах.

Явище гнучкості мови - - це істотно явище нашої мови, не відоме або менше відоме іншим слов'янським мовам. Цебто, це явище - - притаманне нашій мові, і ми повинні його пискати, як своє рідне.

Через усе це в українській літературній мові вже здавна виробилися певні мовні правила, — коли писати у, і, а коли в, й, щоб докладніше віддати явище гнучкості чи милозвучності, звичайне в нашій мові.

Правопис і граматика советської України навмисне затирають це явище, ясне в нашій мові, але невідоме мові російській, і приймають тільки один головний сполучник і, а й та та відкидають. Так само вони затирають істотну нашій мові зміну неоголошеного у на в.

Взагалі, советські господарі України намагаються т. зв. гнучкість української мови звести до явища тільки суто стнографічного, літературній мові непотрібного й чужого, ніби це — “буржуазний націоналізм”, шкідливої і небезпечної Советам.

Нижче я подаю головніші правила чергування в нашій мові у-в та і-й. Звичайно, мої вказівки охоплюють тільки поверхово це цікаве явище “милозвучности”, але всі вони оперті на живій нашій мові.

Підкреслюю тут, що в українській мові прийменник у та в мають одне й те саме значення, цебто, що вони своїм значенням цілком не розрізняються. Зовсім не те бачимо в мові російській, — у ній істотне значення в та у цілком відмінні й не змінюються, бо в вживається головню з відмінками знахідним (куди?) та місцевим (де?), а у з родовим (в брата — у брата, в сестре — у сестры). Такого розрізнення в та у українська мова зовсім не знає, і звичайно українці, пишучи по-російськи, завжди плутають в з у. Таких поплутань повно в “Деннику” Т. Шевченка, якого він писав російською мовою.

Наближення у і в своїм значенням розпочалося в нашій мові дуже рано, і писані пам’ятки XI віку вже знають його.

Зазначу ще, що сполучника й українська народня мова знає, як звичайного, і широко його вживає, вживає не тільки як сполучника, але й як частку, притаманну їй. Дійсно, початкове й чи і в реченні дуже часте в нашій мові, як легке пов’язання

рівнорядних речень; особливо часте це в народніх творах, напр. у піснях. А Т. Шевченко часто наслідував це:

І широкою долину,
І високою могилу,
І вечерною годину,
І що снилось-говорилось
Не забуду я.

Треба тут підкреслити, що звук й (він приголосний, а не голосний) — це особливість української мови, — він дуже далекий від і, а сам мало помітний у вимові. Його не кожен може належно вимовити. Напр. чужинці, особливо жиди, не можуть його вимовити. Тяжко дається українське й і деяким жінкам. Та є й чоловіки, що правильно вимовити й не вміють, бо воно ледве чутне, ледве помітне.

Звук й, хоч і пишеться окремо, але завжди міцно прилягає до наступного слова; напр. пишемо: Сестра й брат, а вимовляємо: Сестра йбрат. І це й наше вухо ледве ловить.

До правил “милослухності” (гнучкості) нашої мови я подаю тут приклади головно з Шевченкового “Кобзаря”. Прикладів цих подаю більше, щоб читач легко зрозумів і запам’ятав це явище вже хоча б із них.

IV.

ПРАВИЛА ЗМІНИ У-В ТА І-Й.

Прийменники чи наростки у — в та сполучники і — й у літературній мові чергуються між собою ось так:

1. По голосній попереднього слова треба писати в, й, а по пригогосній у, і: Вона в хаті. Він у хаті. Темно в хаті, як у домовині. Брат і сестра. Сестра й брат. Багатого й шило голила, а нас і бритва не берє.

При такому сполученні зазначу ще кілька випадків.

Пам'ятаймо, що ці в та й при нашій вимові звичайно прилягають до наступного слова, бо, як пригогосні, самі не вимовляються: Темно вхаті, Багатого йшило голило.

Коли ми хочемо слово виділити й підкреслити, надаючи йому більшого значення, тоді воно не зливається зо своїм і, перед ним робимо павзу, і тому пишемо тут завжди і, а не й. Напр.: Це пишемо і по пригогосних. Це росте і в Америці.

Це часто робимо також при голоснім протяжнім читанні, напр. у Церкві. Це часто робиться і в мові ритмічній.

Перед словом, що розпочинається з в, звичайно пишемо прийменника у, напр.: Пішли у Вівтар, Зламалась шруба у возі, і т. ін. Але при швидкій

вимові тут може бути просто здовжене **в**: Зламалась шруба ввозі, Видно ввікні, і т. ін.

Коли вживаємо поруч слова, які хочемо протиставити, як слова зовсім різні, тоді вживаємо **і**, а не **й**, наприклад: Віра **і** знання, Церква **і** народ. Коли ж хочемо показати, що протиставлення нема, що одне **й** друге міцно **й** нерозірвально пов'язані, тоді вживаємо **й**: Віра **й** культура.

Коли я пишу: Церква **і** народ, Віра **і** знання, Віра **і** культура, то я цим **і** не пов'язую їх істотно **й** нерозірвально одне з одним, — навпаки, роз'єдную **й**, як розуміння зовсім різні.

Коли ж я вірую **й** ісповідую, що дві назви істотно пов'язані **й** нерозірвально, що одна впливає з одної, тоді конче треба вживати **й**: Віра **й** знання, Віра **й** культура, Церква **й** народ. У цих назвах вживати **і** було б виразом нашої недовірливої думки.

2. Коли слово починається ненаголошеним **у**, **і**, то по голосній попереднього слова пишемо **в**, **й**, а по приголосній **у**, **і**: Прийшов учитель до вчителя. Прибіг Іван до **Й**вана. Ой удова, бідна вдова та **й** плакати стала. Як **і**ти, то **й**ти.

При вимові цих форм ми звичайно поєднуємо слова так, щоб ці **й** чи **в** стояли по голосних: довчителя, до**й**вана, біднавдова і т. ін.

Так само чергуються початкові в—у та і—й у словах: уже—вже, увесь—ввесь, услід—вслід, іще—йще, іти—йти, імення—ймення, імовірно—ймовірно і т. ін. Напр.: Зійшло вже сонце. Зійшов уже місяць. Він іще не прийшов, а вона не прибула йще. Йому ймення Микола. Тут імення не ставте. Далеско йти, та мусів іти.

3. Коли наступне слово починається з голосного, то завжди пишемо тільки в або й: Приїхав в Америку, Прибуде й Олексії, Приніс в улик. Як бачимо, у цьому випадкові (перед голосною) не зважаємо на те, який звук — голосний чи приголосний — стоїть перед цим в чи й.

Зо словом увесь пишемо так, щоб не повстало два приголосних чи два голосних поруч, напр.: в усьому — у всьому, в усі — у всі, в усіх — у всіх; так само: у всякого — в усякого і т. ін. У жодному разі не можна писати: у усякому чи в всьому, у усі чи в всі і т. ін., бо буде немилозвучний (цебто тяжкий до вимови) збіг звуків.

4. Коли звуки і, у йдуть у середні слова за приставкою, що кінчиться голосним звуком, то звичайно вони змінюються на й, в, напр.: прийми, вийде, знайде, прийменник займенник, на ймення, та й (а не тай), не-

ймовірний, найпевніше, навчитись, навчитель, заввага, завважати, повчитись, вивчитись, завмирати, завтра і т. ін.

5. На початку речення, а особливо, коли далі йдуть дві чи більше приголосні, пишемо і та у: І босе, і голє. Ідуть дівчата в поле жати. У латаній свитиночці. Утні, батьку.

Але цього правила не додержуємо конче скрізь, особливо в мові мірній, — на початку речення часом пишуть і й, в, наприклад у “Кобзарі” маємо: В селі довго говорили. Вміла мати брови дати. Ї я приїду до вас.

Коли ж по таких початковім звуці йдуть дві приголосні, тоді пишемо конче у, і: У страха очі великі. І вмерти не дають.

Так робимо тому, що лочинати окреме речення нам справді легче з у чи з і, аніж з в чи й. У советських писаннях речення починають звичайно з в, але це нічим не оправдане, — це наслідування російської.

6. По знаку розділовім, наприклад по перетинці чи комі (знак ,) так само звичайно пишемо у, і, як і на початку речення: І над водою, і над гаєм. Зійде сонце — утру сльози. Це робимо звичайно тоді, коли дальше слово починається одним чи двома приголосними.

Взагалі, коли і повторюється, і в вимові ми спиняємося на перетинці, то не міняємо його на й: І батько, і сестри, і брати пішли на поле.

7. Не кожна людина говорить плавко, рівно, а все робимо хоч маленькі перерви (паузи) в своїй мові. Ось ці перерви змінюють нам головні правила милозвучності мови, бо по такій перерві легше починати дальшу мову з у чи і, які по знаках розділових.

Ці перерви звичайно робимо по своїй уподобі в живій мові, але в писанні ліпше їх оминати, цебто пишемо так, ніби перерв нема.

Поети в своїй мірній мові часто роблять такі перерви, але й тут добрі стилісти звичайно дотримують правил гармонійності своєї мови.

8. Коли наголос (акцент) падає на початкові і чи у, тоді вони ніколи не змінюються на й, в, наприклад: іншій, ївга, усміх, успіх, ухо, утиск. Бо змінюватися можуть тільки ненаголошені голосні.

9. Чужі недавнопозичені слова так само ніколи не міняють свого початкового і, у на й, в, напр.: ідея, університет, улан.

Географічні назви та прізвища ніколи не міняють свого початкового у на в, напр.: Урал, Уфа, Угорщина, Уходчук; так само Україна.

10. Коли початкове **в** чи **у** не на-
росткові, а корінні звуки, тоді вони
позостаються незмінні: влада, влас-
ний, вражий, враг, ужівка, уз-
дечка, узькій, узенький, утєня, утя
ї т. ін.

11. Приставка **у** перед двома при-
голосними не міняється на **в**, бо по-
встав би немилозвучній збіг трьох
приголосних: узгбдження, уклін, ус-
кладнений, успішний, ухвала ї т. ін.

12. Коли по сполучнику **і** далі йде
слово, що починається з двох приго-
лосних, а попереднє слово закінчу-
ється голосною, тоді ліпше заміняти
таке **і** на **та**, напр.: Я та всі (або: Я
ї усі), горе та страх.

13. Коли попереднє слово закінчу-
ється приголосною, а даліше почи-
нається голосною, тоді звичайно
вживаємо **в**, напр.: Виріс в Америці.
Але в цьому випадкові часом
уживають (але це не конче) подво-
єнного прийменника **ув**, напр.: Ро-
би до поту, а їж **ув** охоту. Як **ув** око
вліпив. Зіставсь **ув** убозстві. Кохатись
ув одних книжках. Мигтить **Ув** очах
(тут, власне: у вочах).

Наші письменники-класики коха-
лись у формі **ув**, але тепер вона по-
малу зникає. Її істотне значення: тут
у та **в** т. зв. придихове чи пристав-
не, наприклад: ув очах, ув охоту, це:

у вочах, у вохоту, як маємо вулиця замість улиця. Див. про це на ст. 161.

14. У словах “Україна, український” початкове у ненаголошене, а тому в мові поетичній може мінятися на в. Шевченко пише: А Вкраїна, Заснула Вкраїна. Так само: На вкраїнських нивах.

Але тепер слів “Україна, український”, як назов географічних, уживаємо незміню, і ніколи не міняємо тут у на в; крім цього, прийнято цих слів ніколи не скорочувати в письмі на Укр., укр., але писати повно. І взагалі географічні назви ніколи не міняють свого початкового У на В.

Завжди пишемо: в Україні, в Україну, а не на Україні, на Україну. Див. про це вище, ст. 105-127.

15. Деякі слова зовсім не змінюють свого початкового в на у, напр.: взірцевий, взагалі, вдоволеній, влучний, або у на в: увага, уважний, угода, угорський, умова, уривок, ускладнювати, успішний, установа, учасник, ушкоджений і деякі інші, а також слова вивідні від них.

А деякі слова розрізняються навіть своїм значенням: вдача (характер) — удача (успіх), взір (зразок) — узір (візерунок), вправа (в чому) — управа (уряд), вступ (вхід) — ўступ (уривок), усувати (звільняти) — всувати (встромляти), усунення —

всушення, укладати, --- вкладати, вплив (кого на що) — уплив (чого куди, текти), ураз (хвороба) — враз (разом), уряд (правління) — вряд (прислівник, поруч).

16. Треба мати ще на увазі, що в нашій мові сполучення голосного з звуком в чи звуком й творить рід двозвука: -ав, -св, ев, -ив, -ів, -їв, -ов, -ув, -юв, -яв, -ай, -ей, -ей, -ий, -ій, -їй, -ої, -юї, -яї.

Двозвук — це голосний, а тому по цих сполученнях-двозвуках часом уживають приголосних в, й замість у, і, напр.: прибув в місто, святий в кожному, граї й мені, вигубив всіх і т. ін., а особливо перед голосним: прибув в Азію, плинув в Італію, пор. вище § 3.

17. Перед двома приголосними дальшого слова, особливо, коли перше слово починається на в, легше ставити й і по голосному: Тема у Франка, пішла у внутрішній і т. ін.

18. Українська мова вільно вживає сполучника та замість і, таке та не треба забувати. Напр. у Шевченка: Рече та стоне Дніпр широкий. Сиділи лірники та грали. Такий хороший та багатий. Посадили над козаком явір та ялину. Мов батько та мати. Нехай думка, як той ворон, літає та криче, а серденько соловейком щечече та плаче.

Знаємо, що деякі советські редактори викидали з мови це *та*, але робили це тільки з політичних мотивів, бо російська мова таке (да) омиває.

Оцих правил гнучкості *в—у, й* — і вживаємо скрізь. де пишемо літературною мовою.

Звичайно, у живій вимові та в віршах чи взагалі в ритмічній мові цих правил не завжди дотримуємо повно, а то тому, що по перерві (по навізі) в живій мові легше дальше слово починати на голосну, аніж на приголосну. Але, як зазначено вище, цих перерв на письмі ліпше не зазначати.

Ось трохи прикладів на всі ці правила з Шевченкового “Кобзаря”:
Ідуть дівчата в поле жати, та знай співають ідучи. Я йшла. Треба йти.
У город Вифлеєм ішли. Як бивсь татарин уночі. Пішла вночі до ворожки. А в головах у дівчини. І квіткою і калиною цвісти над ним буду.
Увечері посумую, а вранці заплачу.
Та ввечері й охрестили. І світ Божий як Великдень, і люди, як люди. Піде поплакати в лози. У Київ їздила. Іде чернець у келію. Кинув і гори, і море. Переніс в убогу хату. А може й я темний. Куди ти йдеш? Одну сльозу з очей карих — і пан над панамі!
Степ і степ, ревуть пороги, і моги-

ли-гори. Панували, добували і славу, і волю.

Передумайте всі ці приклади, щоб зрозуміти, чому саме пишемо так, а не інакше.

V.

УВЕСЬ, ВВЕСЬ, А НЕ ВЕСЬ.

Притаманною давньою ознакою української мови, незнаною іншим мовам, є те, що в ній займенник **весь** (давнє **вьсь**) перейшов на **увесь** або **ввесь**, цебто, у ньому початкове **в** перейшло на **ув**, здовжилось.

Це дуже давнє явище, по писаних пам'ятках добре відоме вже з XIV віку. Так, Луцька Євангелія XIV віку має: **увесь** народъ. Гродська Книга м. Луцька 1582 р.: **Статокъ** если **увесь** былъ **покупиль**. Краківський лист 1583 р.: **И увесь** тотъ **переводъ**. "Христос Пасхон" 1630р.: През **ввесь** жаль. "Ключ Розуміння" 1659 р. Іоанікія Галятовського, Київ: **І ввесь** світ л. 40, **Умирает** **ввесь** **человік** л. 162б (двічі). Апостол львівський 1666 р.: **Будет** **молитися** за **ввесь** **світ** л. 1б. Полтавські акти 1668 р.: **Грозячи**, **же** **увесь** **мир** за **Дорошенком** **тягнеть**. Олександрія XVIII віку: **увесь**.

Форма **ввесь**, **увесь** відома по всій Україні, і її знаходимо в творах усіх наших класиків. Так, "Енеїда"

Котляревського 1809 р. дає: увесь подрався, ввесь. У Шевченковім “Кобзарі”: “На ввесь світ. У Кулішевій “Чорній Раді” 1857 р. знаходимо: І ввесь світ. Увесь світ вона прогуляла б. Думав, що ввесь у золоті, і т. ін. У Б. Грінченка, “Під тихими вербами”: На ввесь рот. На що тоді ввесь цієї лад.

І в українській мові встановилося правило, що на початку речення і по приголосній заднього слова пишемо увесь, а по голосній ввесь. Напр.: Увесь світ чекає щастя. Щастя чекає ввесь світ. Світ увесь чекає щастя.

Форми весь українська мова не вживає.

Але російська форма тільки весь, і вона сильно впливає на підтримання і в нас цього архаїчного весь. Цього весь, як русизма, вимагає й советська політика в Україні, — усе підтягувати під російську мову. Новий “Український правопис” 1946-го року просто навчає, що є весь, і тільки в дужках подає, як другорядне: увесь, ввесь. І всі вчителі й редактори зрозуміли: пиши російську форму весь, а не українську ввесь, увесь.

Так само навчає й “Російсько-український словник” 1948 р., який російське весь перекладає весь, і тільки на другому місці подає: увесь, ввесь.

І дивне-диво: в Україні тепер ніхто не наважиться писати ввесь, хоч словники нотують і його...

“Правописний словник” Г. Голоскевича 1929-го року правильно подає ввесь-увесь, і тільки в дужках, на другому місці подає її форму весь. Те саме знаходимо навіть в “Орфографічному словнику” І. М. Кириченка, Київ, 1955-го року.

Правда, західні українські говірки знають головно архаїчне весь. Так, напр., Іван Франко писав весь: На весь ліс. Але це форма говіркова, а не літературна. Ольга Кобилянська часто писала ввесь.

VI.

УЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ З-ІЗ-ЗО.

В українській мові початкове наголошене і може легко губитися, напр. голка, гра (давні іголка, ігра), і цьому закономірно підпадає її стародавній прийменник із, який часто приймає форму з.

Значення цих двох прийменників зовсім однакове, але пишемо то з, то із, у залежності від закінчення слова, по якому воно стоїть.

Стародавні прийменники из та су мові українській злилися в один з, а в мові російській позосталися незмінні від давнини. Російське из (як і

старослов'янське) визначає головно напрям руху з середини, або матеріял речі, часом причину чого, напр.: Приехал из Києва, Построен из камня, Сделал так из зависти.

Приїменник с в російській мові має окреме від из значення: визначає відділення (з родовим) або сумісність (з орудним), напр.: Упал с лестницы, Живет с братом.

Значення російських из та с завжди різне, тому російські из-с ніколи не змішуються в літературній мові: Сестра приехала из города с братом.

Навпаки, в українській мові стародавні приїменники из та с не тільки згубили своє стародавнє розрізнення, але фонетично зіллялися в одному з: Сестра приїхала з міста з братом.

Приїменників **з, із, зо**, вживаємо так:

1. Поміж голосними або по голоснім звуці пишемо **з**, напр.: Товкли тебе з усіх боків. Людина з людиною.

Це **з**, як приїменник, міцно прилягає до наступного слова, і вимовляється з ним разом: зусіх, злюдиною, цебто так, як вимовляємо: zorganizувати, зійти, зусилля і т. ін.

2. Поміж приголосними або по приголосній пишемо **із**: Мов із бочки, умер із одчаю.

Це **із**, як уже складове, вимовляємо як окреме слово.

Окремо підкреслюване з іде за вищеподаними правилами: Не з дуба, а з сосни.

У Шевченковім “Кобзарі” маємо: Вітер віє з поля на долину. Сонце з неба сяє. Дихо мені з вами. Виніс із комори.

3. На початку речення пишемо з, із, зо в залежності від того, чим починається наступне слово:

Перед одною приголосною пишемо із або з: Із поля вернулись, або: З поля вернулись.

Перед двома чи трьома приголосними пишемо тільки із: Із всіх найкращій. Із страченого нічого не вернулось.

Про зо див. далі 6 і 7: Зо всіх найкращій.

4. Коли слово розпочинається з двох приголосних, то перед ним пишемо із (або з) і по голосній: І із кривавої криниці.

5. Перед словом, що починається з одного звука шлєсного чи свистового з, ж, ч, ш, с так само пишемо з (а не зі чи зо): з села, з землі, з жінкою, з шовку.

Тут українська мова має свою окрему особливість: це з уподібнюється наступній приголосній і здовжується: з села — вимовляємо: ссела, з жінкою --- вимовляємо: жжінкою, з шовку - - вимовляємо: шшовку. У

жодному разі не можна тут ні писати, ні вимовляти: зі села, зі жінкою, зі шовку, як це пишуть у Галичині за польським впливом.

6. Перед словом, що розпочинається з двох приголосних, із яких перша шлеса чи свистова, пишемо **зо** (а не **зі**): **зо** жмені, **зо** столу, **зо** стін, **зо** шкодою, **зо** слугами.

Не пишемо тут **з**, бо тоді стали б уряд три приголосні, а це збіг не милозвучний (тяжкий до вимови): **з** жмені.

Але може тут бути і **із**: **із** жмені, **із** стін, **із** шкодою, **із** слугами.

7. Перед словом, що розпочинається з таких двох приголосних, що між ними вдавнину був глухий голосний **ъ** чи **ь**, пишемо кінче **зо**, напр.: **зо** всею, **зо** мною, **зо** зла, **зо** дна моря, **зо** дня на день, **зо** двадцять, **зо** Львова. Може це **зо** мінятися на **зі**: **зі** мною, **зі** всього, але ці форми рідкі.

Це тому, що вдавнину були форми: **всьь**, **дъно**, **дънь**, **зъло**, **мъною**, **дъва**, **Лъвовъ** і т. ін. Коли глухі **ъ**, **ь** утратились, то їхню голосну силу прийняв прийменник: **зо** мною, **під** мною, **над** мною.

Але **зо**, а тим більше **зі**, рідке в українській мові, а тому вривається сюди наше звичайне й часте **із**, наприклад: **із** дна, **із** дня на день, **із** Львова. Див. далі § VII, ст. 153.

8. Роблю окрему замітку про зі. Це зі дуже часте в мові Галичини, і то не тільки перед словом, що розпочинається з двох приголосних, але й перед словом, що розпочинається з одного с, з чи ж, ш, напр.: зі себе, зі соткою, зі заду і т. ін. Це чистий полонізм, це вплив польського ze.

Форми: зі собою, зі зіллям, зі жінкою і т. ін. недопустимі в українській мові, бо це штучні новотвори під впливом польських ze собон, ze жонон і т. ін. Треба писати тільки: з собою, з зіллям, з жінкою, а вимовляємо: с собою, з зіллям, ж жінкою, цебто здовжуємо звук іменника, див. вище під 5, ст. 151.

VII.

ЗМІНА КІНЦЕВОГО О НА І В ПРИЙМЕННИКАХ ТА В ПРИСТАВКАХ.

Прийменники над, під, з перед словом, що починається двома приголосними, між якими вдавнину був т. зв. глухий звук ь чи ъ, переходять на надо, підо, зо, напр.: надо мною, підо мною, зо мною, підо Львовом, зо всіма і т. ін. Так само й прийменник перед у цих випадках міняється на передо, але рідше: передо мною, звідси: передовсім.

Це кінцеве -о часто переходить на -і: наді мною, зі всіма.

У приставках від-, од-, над-, під-, об-, роз- та з-, коли вони стоять перед двома приголосними, між якими вдавнину був глухий звук **ъ** чи **ь**, або перед **й**, появляється на кінці **о**, напр.: надобрати, розоснатись, зомліти й т. ін.

Мало цього, — кінцеве **-о** цих приставок у літературній мові звичайно міняється в цих випадках на **-і**, напр.: відітхнути, одігнати, надіти, надіслати, обірвати, розігнаний і т. ін. Так само приставки **до-**, **зо-** і **по-** у цих обставинах міняються на **ді-**, **зі-** і **пі-**, напр.: дігнати, зібрати, післанець і т. ін.

Так само давній приєменник чи приставка **въ** змінився на **во** та на **ві** у цих обставинах, напр.: ві Львові, ві сні. Це **ві** перейшло в нас на **уві**, напр.: уві сні, увірватися, увійти, увіпхнути і т. ін., яке й панує в літературній мові.

Це дуже важливий закон в українській мові, який ще не покінчився в наших говорах, і в різних місцях має не однакову форму. Найчистіше він виглядає в говорах західньоукраїнських, — тут розвинулось майже чисте **-і-** в кінці приставок на **-о**, наприклад: пірвати, надібрати й т. ін. Правда, і тут ще позостається від **-о**, який на сході України перейшов на **віді-**.

Навпаки, у східніх українських говорах цей мовний процес іще не закінчився, — тут панує кінцеве -о в приставках, бо воно ще не перейшло на -і, тому тут запанували форми: зостатися, послати, посланець, почнеться, помстити, помста і т. ін.

За живою вимовою Київщини Шевченко завжди писав: догнав, дознається, достали, зомліла, зотни, послала, ночне і т. ін. Так писали й інші наші класики літератури, так пишуть східньоукраїнські письменники й сьогодні, щебо пишуть до-, зо-, по-.

Стародавнє слово прозвище за цим законом перейшло на прізвище, а прорва на прірва.

Отож, у літературній мові:

1. Запанувало -і на кінці приставок на -о: підійти, обірвати, надіслати, підібрати й т. ін.

2. У літературній мові ще часте східнє до-, зо- і по-: догнати, зомліти, послати й т. ін. Так само: зомною, зо всіх і т. ін.

3. Літературна мова вживає тільки віді-, чи оді-, а західнього відоне вживає, напр.: відібрати-одібрати, відіпхнути-одіпхнути, відіслати-одіслати і т. ін.

Жива народня вимова знає тут виразне -и (а не -і), напр.: обизвався, зийшла, обийдеться й т. ін.; так часто пишуть давні пам'ятки. Але в лі-

тературній мові запанувало тут **-і-**: обізвався, обійдеться й т. ін.

VIII.

ЗМІНА ПРИСТАВКИ С- ТА З- НА ІС-, ІЗ-.

Давня дієслівна приставка **с-** перейшла в нашій мові на **з-** (незмінною позосталася тільки перед **к, п, т, х**): збити, знести, спекти, стягти і т. ін.

Дієслівні приставки **з-** або **с-**, коли стоять перед приголосною, можуть приймати на початку **і**, цебто мінятися на **із-, іс-**. У живій народній мові це явище дуже часте, напр. у піснях, казках, поговірках і т. ін.

Наприклад у Думах часто маємо: іздіймає, іскажемо, ісплюндрував, ізняв і т. ін.

Це явище відоме в нас із найдавнішого часу. Так, у Збірнику царя Святослава 1073 р. маємо: Єлико аште ісьвяжете, будеть сьвязано. І такі приклади маємо в великому числі по всіх віках життя нашої мови.

У Кулішевій “Чорній Раді” 1857 р. таких прикладів повно: З ніг ізвалить. Шрам ізродився. Так ізлякав. Заряд імчить. Ти умишляєш ізраду, і т. ін.

У “Кобзарі” Т. Шевченка: Ізнемігся, товаришу. Де поділось? Ізгоріло. Дріжить, зігнувшись. Нагодуй моїх діток, іскупай, ісповий. Як ізлізти.

Ізниціла, ізмарніла. Підкralися, щоб ізлякaть.

Ось тому в нас чергуютьcя форми знов — ізнов, звідси — ізвідси й т. ін.

Тут появляється приставкове і- перед немилозвучним збігом двох приголосних. Від кінця заднього слова це і- не конче залежить, і тому не треба штучно приставляти і- до слова скрізь по приголосній, як це інколи в нас роблять. Це приставне і- вільно буває і по голосній заднього слова: Я ізнов піду, особливо в мові мірній у віршах.

Це приставкове і- в звичайній літературній мові не часте, але часте воно в мові постичній, як мові мірній.

ІХ.

ПРИСТАВКОВЕ І- НА ПОЧАТКУ СЛОВА.

Коли слово починається з двох приголосних, трудних до вимови, а особливо з початковим р або л, тоді з початку слова може появлятися ненаголошене і: іржа, іржавий, іржати, Ірша, Ірпінь (давнє Ръпень), імла, імховий і т. ін.

У мові народній це приставне і дуже часте: ільвівський, ірвати, ільняний і т. ін.

Це дуже стародавнє явище, відоме в нашій мові ще з пам'яток XI віку. Так, уже в Святославовім Збірнику

1073 року знаходимо: имѣ ильжи, Ильстивныхъ, Глаголетъ же икъ твоимъ і т. ін.

Повстало це явище ще в давній добі життя нашої мови, коли т. зв. сонанти (голосні r та l) розпалися на початку слова на **ip** та **il**. З аналогії до таких **ip**, **il** стало появлятися і також і перед іншими приголосними, напр. імла, імховий.

Прийменник **що** (власне **шчо**, з двома приголосними на початку слова) може приймати на своїм початку **і**, а це **і** приймає ще **й** приставне **в**. Так повсталала форма **віщо**: на віщо, про віщо, через віщо.

Так само **ще** (це **шче**) міняється на **іще**, особливо по приголосній попереднього слова. Напр.: Тут **іще** раз вітри. Це **іще** може мінятися по загальному закону на **йще**: Ти **йще** раз підеш!

X.

УЖИВАННЯ ВІД — ОД.

Стародавній прийменник **от** в українській мові давно змінився на **од**, цебто тихе **т** перейшло в дзвінке **д** за загальним законом мови.

За загальним же законом початкове **о в от** перейшло на **ві**, як давне **оһъ** дало в нас **він**, ось **дало** **вісь**, орменин-вірменин і т. ін.

Так, уже в Пересопницькій Євангелії 1556 р. маємо: відповідваю (відповідваю). У “Скарбниці” 1676 р. Іоанкія Галятовського знаходимо, як форми звичайні: од Батия царя, од кого, од якого, и од людей і т. ін.

В Україні Східній панує архаїчна форма од: од нього, одійти, але в західніх українських говірках панує від: від нього, відійти.

Але через те, що від — це правильна фонетична форма, вона запаює в нашій літературній мові все більше та більше, хоч і архаїчне од ще вперто держиться, головно на Сході України.

Письменники старшого покоління, наші класики звичайно писали тільки од. Так писали: Котляревський, Квітка, Шевченко, Куліш, Старицький, Лівинський і багато інших. Шевченко ніколи не писав від, — писав тільки од.

Але через те, що форма від чужа або рідка живим східнім говорам, а в говорах західніх вона панує, то східньоукраїнські письменники стали вживати обидвох форм, — і старої од, і нової від. А з часом витворився неправдивий погляд, ніби од та від підлягають закону милозвучности (гармонійности) в українській мові: по голосній уживають від, а по приголосній — од. Таке послідовне

вживання від чи од, залежно від кінця заднього слова, чи не першим запровадив у літературу Борис Грінченко.

Так, у Словнику української мови 1909 року на ст. 245 тому I під від Б. Грінченко подає: Привів од батька коня, а від брата взяв воза. Ти ляжеш од комори, а я ляжу від обори. Цебто, по голосній заднього слова пишеться від, а по приголосній — од.

Таке розрізнення од і від безумовно було штучним, народній мові незаним, і його пізніше перестали вживати. В однім писанні не можна писати і від, і од, — треба писати чогось одного. В українській мові давше он перейшло на він, але ми форми он ніколи не чергуємо з він.

В Україні писання й уживання в розмові “від” позостається дражливим ще й тепер, — його оминають.

Ось приклади, які показують, що наші письменники вживають од і по голосних звуках: У Лесі Українки: Щасливіші од нас, Усе одкрите, Во-яки одважні. Старицький: Гей ти, ниво, — в тебе гону од Карпату аж до Дону. Шевченко: Радіють люди, що одпочинуть. Коцюбинський: Се-ло було одрізане од світа. Олесь: Не-вже краща я од верб.

ХІ.

ПРИСТАВНІ В ТА Г.

Початкові корінні **о-** та **у-** в нашій мові часто приймають перед себе приставне (чи протетичне) **в**. Літературна українська мова допускає таку вимову: вогонь, вогник, вогнений, вогнище, вугор, вугіль, вуглець, вугляр, вузол, вузький, вулик, вулиця, вуси, так само перевулок, провулок і т. ін.

Коли початкові **о-** чи **у-** не корінні (цебто не належать до складу кореня слів), а приставки, то вони такого в ніколи не приймають, наприклад: оклик, усміх, устрій.

Може бути й приставне **г**, але рідше: гострий, гострити, загострити, горіх, горобець. Пишемо: Умань, Уманщина, уманський, рідше: Гумань, Гуманщина, гуманський.

Пишемо: ікавка, ікання, ікати, а також: гикавка, гикання, гикати. Завжди пишемо інший, а не гинший.

Приставлення на початку слів звука в чи г зветься протезою. У мові народній протеза дуже часто, пор.: вулиця-гулиця-юлиця, горати-ворати, гаршт, Гамерика, горіх, гиндик, гінний, воробець-горобець, гапонець.

Літературне акація, хоч поширене і вакація. Пишемо Анна і Ганна.

Деякі наші письменники приставне в підпорядковують правилам гармонійності, тому пишуть: погас огонь, але погасли вогні, пересік улицю, але пересікла вулицю, і т. ін. Це не притаманне нашій мові, — такого розрізнення мова не знає, — треба завжди писати одне: вогонь, вулиця й т. ін., або: огонь, улиця й т. ін.

Коли слово розпочинається з такого **о**, що знаходиться в закритому складі (в складі, що закінчується на приголосну), то це **о** змінюється на **і** і обов'язково приймає перед себе придихове **в**. Напр. давні окно, онъ, ось, очько, ольха, осьмь, од і ін. правильно дали в нас: вікно, він, вісь, вічко, вільха, вісім, від і ін. Коли при зміні слова початкове **о** опиняється в відкритому складі (саме **о**), тоді воно не міняється: вісь — з осі, отець — отця, вітця, овес — вівса, і т. інші.

Так само орменин дає вірменин.

VIII.

ПОДВІЙНІ ФОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

В українській мові ще й досі вживаємо не рідко подвійні форми на деякі граматичні явища. Мова з бігом часу зростає, повстають нові форми, але й форми старі незразу вступаються з ужику. До певної міри за право життя та першенство ведеться боротьба граматичних форм, але деякий час, часом довгий, обидві форми мають право горожанства в мові.

У нас таких подвійних граматичних форм не мало, — обидві вони живі в нашій мові, але одна з них уже починає явно перемагати.

Для ритмічної мови наших поетів ці подвійні граматичні форми виразно допомагають їм у їхніх писаннях, бо вони звичайно вживають обох форм, залежно від вимог ритму.

Я тут перегляну головні подвійні наші форми, і зазначу, котрі з них частіше вживані, а котрі рідше.

Крім подвійних форм у залежності від історії розвою мови, у нас є по-

двійні (а то й потрійні!) мовні форми в залежності від зміни правопису, або від того, що в нас часом пишуть, уживаючи “свого” правопису. Дещо з цього я розгляну в цій праці.

1. ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК ОДНИНИ.

Давальний відмінок однини слів чоловічого роду звичайно закінчується на -ові або -еві, -еві, напр.: батькові, учителеві, краєві.

Але вдавнину панувало в нашій мові закінчення -у, -ю, яке часте в нашій мові ще й тепер, головню в назвах неживих речей: столу, краю, світу.

Таким чином повстають подвійні форми: з новим закінченням на -ові, -еві, або зо стародавнім -у, -ю. У літературній мові панують звичайно форми на -ові, -еві, проте й форми на -у, -ю ще не рідкі, і конче цуратися їх не треба.

Закінчення -ові, -еві відоме в нашій мові ще з найдавніших пам'яток X-XI віків, але спочатку воно належало тільки певній дуже малій групі слів, бо панувало -у, -ю. Але з бігом часу це -ові, -еві (у давнину -ови, -еви, але тут кінцеве -и могло вимовлятися і як -і) стало ширитися все більше, захоплюючи помалу всі назви живих істот. І в теперішній час воно захопило майже

всі йменники чоловічого роду, і стало вдиратися навіть до назов роду середнього (напр. серцеві).

Закінчення давального відмінку **-у, -ю** для багатьох слів чоловічого роду старше від **-ові, -єві**. У давнину воно було панівне як у назвах неживих речей, так і в назвах істот живих. В українській літературній мові XIV-XVII віків і в мові актів того часу звичайно панує давальний на **-у, -ю**, а закінчення **-ові, -єві** було тоді ще не частим. Але в віках XVIII-XIX-XX архаїчне **-у, -ю** помалу зникло, і в нашій літературній мові запановувало **-ові, -єві**.

У живій народній мові на сході панує давальний на **-у, -ю**, цебто архаїчний, а на заході панує новий на **-ові, -єві**.

Слова на **-ов** або **-ів** звичайно мають закінчення **-у** чи **-ю** (а не **-ові, -єві**), напр.: Кракову, Драгоманову, Кневу, Почаєву, Ковалєву, болиголову, острову, рову.

Коли ставимо в давальнім відмінку дві чи три слова, то вони можуть усі мати закінчення **-ові, -єві**, або тільки останні з них: Івану Петренкові, учителеві Сільченкові й т. ін.

Цебто, продовжуємо свою мовну традицію, бо так було і встаровину. Напр., Перемиська купча 1378 року: Зятеви Івашкови Іванови, Брату

Ходорови, Протодьяконови Ходорови, 1391 р.: Пану Яшкові. Житомирський лист 1650 р.: Отцеві Стефанові, презьбитерові Шумському, и сынови его пану Миколаєви. Полтавські акти 1566-1669 р.р.: Лукашовы Адаменкови, Дем'янови Бабиченькови, Пану Климу Чорнушснку, Хвеску Гриценщенку і т. ін.

У поданих прикладах закінчення -ови могло вимовлятися й -ові.

У творі Іоанікія Галятовського "Скарбниця потрібная" 1676-го року, Чернігів, знаходимо: Ясне Вельможному Пану Іоановѣ Самуйловичовѣ, фундаторовѣ и добродѣєви ласкавому. Святославу Ігоровичовѣ. Мойсеовѣ законодавцѣ. Ігнатовѣ Якименковѣ, і т. ін. Тут ѣ, звичайно, це і.

2. ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ ОДНИНИ В ФОРМІ РОДОВОГО.

Українська жива мова, а надто мова східньоукраїнська, вельми любить уживати знахідного відмінка в формі родового: купив воза (а не: купив віз).

Але треба пам'ятати, що цю форму можуть мати йменники тільки чоловічого роду (ніколи — середнього й жіночого), та й то не всі, а головню ті, що в родовім мають за-

кінчення -а (а не -у). Цьому закономірності частіш підлягають ті йменники, що існують, як назви окремих самостійних речей.

Нагадую тут, що в знахідному відмінку однини мають закінчення родового -а, -я: 1) всі йменники ч. р., що означають живі істоти, і 2) дуже часто й ті неживі йменники ч. р., що визначають реально-існуючі точно окреслені речі, що мають у родовім -а, а не -у.

Тому пишемо так: купив олівця, написав листа, зробив воза, повіз плуга, розбив каганця, написав декрета, закінчив університета, одержав наказ, беру ножа, несучи стола, шию чобота, відморозив пальця, показав язика й т. ін.

Але цього ніколи не буває в іменниках ніякого роду.

Це явище дуже давнє в нашій мові, бо воно, хоч і рідко, але відоме було ще старослов'янській мові.

У Крехівському Апостолі 1560-х років уже знаходимо: Добувши ножа, Докончивши свѣта, Нехай утягнет язика свого і т. ін.

Цю живу ознаку народньої мови давно вже прийняла наша літературна мова, і знає її на кожному кроці. Найвидатніші наші письменники, найкращі знавці мови вживають її на кожній сторінці своїх творів.

Подаю на це приклади.

“Енеїда” Котляревського: Не-хай Рима строїти чухрає. Гребін-ка: Нахвалявсь утерти носа. Шев-ченко: Не топчіте святого закона. Дайте ножа. Прочитає Апостола. П. Куліш: Хреста на себе покладав. Повісив щита. Держати язика за зу-бамн. Почепивши шлика. Утерти но-са. “Люборацькі” Свидницько-го: Ударив поклону. Любив башта-на стерегти. Носа розклеїть. П. Мир-ний: Беручи з рук описа. Протоко-ла напише. Хрестячи рота. Держа-чись за стула. Дати потиличника. По-казує язика. Нечуй-Левицький: Перерубав заноза. Покинув заступа. Кинув струга. Розпустила язика. Морщив лоба. Обтрусн жупана. При-несеш карбованця. Поставив Хреста. Кобилянська: Найшла листа. По-глянув на годинника. Віддаючи ка-пелюха. Л. Українка: Кидає бі-нокля. Вітер лоба. Зрубали дуба. В. Винниченко: Схопив листа. С. Єфремів: Ставив хреста. Здо-бути пістоля. У. Самчук: “Юність Шеремети”: Приніс листа, Підняв кашкета. Розіб’є келеха. Загорнув годинника. Відкинув капелюха. Узяв револьвера. Пише щоденника. Ю. Косач: “Еней”: Зморщивши лоба. І. Багрянній: Відібрали бінокля. Нап’яли намета. Тер свого чуба. За-

дравши хвостика. Вхопив сука. Витяг кисета.

Наші класики добре знають цю форму, але все таки вживають її не так часто, як вона вживається в мові народній. Так і М. Вовчок: Виняв з кишені ножа. Даї мені ножа! Знайшла відьма ножа. Викохав собі прегарного уса. Покотив качана капус-ти. Спекли пирога.

Для С. Черкасєнка, доброго знавця живої народньої мови, це звичайна форма: Скидає капелюха. Кладе капшука. Наливає келиха. Бере кубка. Дістав листа. Листа одержав. Показує на лоба. Бере персня. Скидає плаща. В плуга запряг воли. Кидає новода. Дає йому полечника. Затулює рота. Підіймає стека. Показує на стільця. Впіймати за хвоста. Хапає його за чуба. Розв'яжеш язика.

Подаю ще трохи виписок із "Міста" В. Підмогильного. Як добрий знавець живої народньої мови, він так само на кожному кроці вживає форми родового замість знахідного чоловічого роду, — це для нього звичайнісінькі форми: Сівши в автобуса. Влаштують бенкета. Діставши бронхіта. Одержуючи букета. Танцювали вальса. Передаючи відписа. Вивернувши гаманця. Вони зійшли на Володимирського Горба. За гривени-

ка довідався. Доглядати журнала. Одімкнув замка. Кинув інститута. Треба скласти іспита. Обтер каламаря. Глянувши на календаря. Насунувши капелюха. Наділи кашкета. Витягнув квитка. Посадовила його на килима. Може дати ключа й сотні ін.

За впливом російської мови, що цієї форми не знає, наші письменники, з Котляревського починаючи, часто оминали її, а проте несвідомо таки вносили її до своїх творів, бо її повно в народній мові. Старанно оминають цю форму її письменники західньоукраїнські, звичайно за впливом польської мови.

Під Советами в Україні цієї форми тепер не плекають, але видатніші письменники таки часом її вживають. Наприклад у романі “Переяславська Рада” 1948 р. Н. Рибак маємо: Диктував листа. Закотив очі під лоба. Лишили мотузка. Стискаючи мушкета. Виконає наказа. Встромили ножа. Висякав носа. Одкрив рота. Видати універсала й т. ін.

Підкреслюю тут, що цієї форми не знають мови ані російська, ані польська, — це питоменність мови української, тому треба її плекати й старанно заховувати. Але під Советами цю форму уперто оминають, бо вона відрізняє мову українську від російської.

3. ЗНАХІДНИЙ МНОЖИНИ В ФОРМІ НАЗОВНОГО.

В українській мові від глибокої давнини знахідний відмінок множини чоловічого роду від назов живих істот однаковий своєю формою з відмінком назовним.

Мова старослов'янська у своїх найдавніших пам'ятках знає цю особливість, як особливість праслов'янську, і при тому не розрізняє назов живих тварин від назов осіб. Так, у давніх Євангеліях X-XI віків маємо: Возрите на птицы небесныя Мт. 6. 26. Иродъ изби вся дѣти Мт. 2. 16. Упасет люди моя Мт. 2. 6. Иродъ тай призва волхвы Мт. 2. 7, і т. ін.¹

У старій українській мові XI-XII віків це звичайні форми. Наприклад у "Слові о полку Ігореві" 1178 р.: Не буря соколы занесе. Избивая гуси и лебеди. Сваты попоиша. Орли клектомъ на кости звѣри зовуть. Дон зоветь князи на побѣду.

У старій мові, як ми бачили, і при особах уживано форми назовного, напр. Іпат. Літопис під 1101 р.: Послаша по половци.

Те саме бачимо і в стародавніх пам'ятках живої української мови XV-

---

¹ Проф. Ів. Огієнко: Чистота й правильність української мови, Львів, 1925 р. ст. 178-180.

XVIII віків. Напр. Львівський приговор 1412 р.: Єго дѣти има спасти. Книга Луцька 1565 р.: Побрали кони, воли, коровы, козы, гуси, кури. Полтавські акти 1565 р.: Взявши жону и дѣти.

Крехівський Апостол 1560-х років, пам'ятка живої української мови свого часу, переповнена цими формами, напр.: Они хвалили фальшивые апостолаы. Мають в себе вдовы. Гости приймаючи. Забиваючи дѣти их. Навчаючи жидаы и греки. Взял люде. Положу неприятели твои. Утвержал вси ученики, і т. ін.*

Послання Івана Вишенського до всіх православних початку XVII віку: Ви не в королеву власть хрестилися, що він вам дає “вовки і злодії, розбійники, антихристові таїники”.

Лист 1585-го року української шляхти до Митрополита Онисифора Дівóчки: Ваша милость рачиш поставляти сам один Єпископи.

Ця сама форма панує і по творах усіх наших класиків, — у них знахідний множини живих істот звичайно має форму назовного. Напр. у Т. Шевченка: Я пас ягнята (а не ягнят) за селом.

---

* Див. Іван Огієнко: Українська літературна мова XVI ст. Варшава, 1930 р., т. I ст. 449-450.

Подаю трохи більш прикладів на ці форми.

У П. Куліша знаходимо: Соколи пускає. Привів коні. Приведіть послі. У “Люборацьких” Свидницького: Доїть корови, і вівці доїть. Пас ягнята. Зганяли воли пастись. На сестри їй не глянула. Треба коні понасти. Нечуї-Левицький: Повиганяла кури. Крикнув на воли. Любив баскі коні. Жени вівці. Гусенята пасли й т. ін. М. Вовчок: Мелася бджолки доглядала. Погнав воли. Воли поганяє. Подавали коні. Заганяли пастись свої корови та воли. Качка вивела діти.

Те саме бачимо і в нових письменників; наприклад у М. Рильського, в його перекладі “Пана Тадеуша” 1927 р. знаходимо: Вже коні стомлені заведено до стайні. Пустили коні вряд. Сусіда мій тримав хорти. Додому шле жокеї. З лісу зносити зайці йому велить. Я їх люблю, неначе рідні діти. На люди подивлюсь, і т. ін.

Отже, знахідний відмінок множини від живих істот з праслов'янського часу має в нас форму назовного, а не родового. Те саме бачимо й по інших слов'янських мовах, напр. у мові польській, болгарській.

Але з цього правила є цікавий виняток: від назов людей, цебто від назов осіб часто в нашій мові зна-

хідній множини має форму таки родового, а не назовного. Напр.: Виховав дітей. Любить людей. Шанують батьків. Покликали адвокатів, і т. ін.

Це виключення старе, бо вже в давніх пам'ятках часом бачимо його. Напр. у Крехівському Апостолі 1560-х років знаходимо: Призвавши Апостолов, Питают своих мужов. Слушайте родичов ваших. Сынов приняти. Миловали мужей своих и дѣтки. Винует своих неприятелей. Авраам двох сынов мѣл, і т. ін.

Так само часом маємо це виключення і в наших письменників класиків. Напр. Т. Шевченко: Поніс дітей. Ів. Нечу-Левицький: Проклинав людей. Свидницький: Мати дітей до розуму подводила.

Російська мова вже з давнього часу загубила цю форму, і в неї знахідний множини від живих істот тепер завжди має форму тільки родового, напр.: Взгляните на птиц небесных, Ирод избил всех младенцев, Ирод тайно призвал волхвов, і т. п.

І ось тепер і школи, і видання в підсоветській Україні запроваджують тільки російські форми, і змушують писати: Пасе коней, виховують своїх корів і т. ін. замість українських: пасе коні, виховують свої корови.

Ось історична повість В. Яна "Батий", з російської переклав А. Ши-

ян, Київ, 1956 р. І в цій повісті знаходимо такі речення: Їдь швидше по коней ст. 34, Сідлайте коней 68, Одводять коней і верблюдів у степ 82, Зупинили коней 94, Стримуючи спітнілих коней 101 і т. ін. У всіх цих випадках по-українськи треба говорити й писати “коні”, а по-російськи — “коней”.

Ці російські форми тепер дуже часті в Україні під Советами, а від них просякають і до нас.

А Шевченко в “Кобзарі” подає: Я нас ягнята (а не: ягнят) за селом. Удвох ягнята пасли.

Під Советами це робиться навмисне, з вимог політичних, — щоб наближати українську мову до російської, щоб наблизити українську складно до своєї. Але ми мусимо пам'ятати, що українська мова — це окрема слов'янська мова, а не наріччя російської, і тому мусимо плекати й берегти всі питомі особливості її.

Отже, говоримо й пишемо: Пасе коні, а не: Пасе коней.

4. КЛИЧНА ФОРМА.

Кличний відмінок (або клична форма) повно зберігся в українській мові з глибокої давнини, і завжди вживається по всіх українських говорах. Напр.: Дорогий брате, мій коню, батьку рідний, хороший хлопче

і т. ін. Слова жіночого роду: Дорога жінко, моя сестро Маріє. Слова ніякого роду мають кличною формою форму назовного: О моє слово, о моє поле!

У мові російській клична форма давно вже загубилася, — її заступає відмінок назовний: Дорогою мой брат, сестра Марія! Навпаки, в українській мові кличні форми позоставилися незмінними ще зо старослов'янського часу.

Вплив російської мови на українську дуже сильний, і часом і в нас уживають форму назовного відмінка замість форми кличної. Це часто бачимо у писаннях тих, хто підлягає впливу російської мови.

У деяких випадках цей вплив надто частий, — це головню тоді, коли маємо звертання, висловлене двома словами. Напр.:

1. Коли клична форма зазначена двома йменниками, — загальним і назвою звання або хресним іменням, то обидві вони мусять бути в кличній формі: Пане Докторе, Пане Професоре, Пане Полковнику, Товаришу Петре, Друже Василю, і т. ін.

2. Географічні назви завжди мають кличну форму: Дорогий мій Житомире, Любий Києве, моя Одесо і т. ін.

3. Іншомовні хресні імена, як і свої, у зверненнях завжди мають кличну

форму: Брате Людвигу, мій Джеку, друже Яне і т. п.

4. У зверненнях, що складаються з імен хресного та імени по батькові, обидва імени мають тільки кличну форму: Іване Дмитровичу, Петре Васильовичу й т. ін.

За сильним впливом російської мови у всіх цих випадках часто пишуть, особливо письменники підсоветські, і говорять так, що друге слово вживають у формі назовного відмінка, а не в формі кличній, напр.: Пане Доктор, Люба моя Одеса, Дорогий Джек, Іване Дмитрович і т. ін. Це чисті русизми, якими тепер переповнені советські видання, і яких там вимагають від письменників зросійщені партійні редактори.

5. Є тільки один випадок, коли в зверненнях дійсно вживаємо не кличної форми, а форми назовного відмінку, — це в наших прізвищах. А саме, — коли ці прізвища мають прикметникову форму: Пане Копистенський, Друже Литвинов, Приятелю Назарчин і т. ін. Це тому, що прикметник взагалі не має окремої кличної форми.

Але коли прізвище не має прикметникової форми, то воно в зверненнях мусить бути кличної форми: мій Удоде, Пане Стусе і т. ін.

Прізвища на -енко так само часто

не мають кличної форми, але можуть і мати її, напр.: Друже Василенко, або: Друже Василенку.

Ось приклади з XVII століття. Книга о Священстві, Львів, 1614 р.: Александре Балабане л. 4. Євангелія 1690 року, Львів, л. 1б: Львовє граде, красуйся!

5. ЧИСЛІВНИКОВИЙ ПІДМЕТ.

Словосполучення числівника з своїм іменником: три слові, п'ять яблук, п'ятеро дверей, багато столів і т. ін. з складневого погляду — це одне граматичне неподільне ціле, що в реченні править за підмета або за прямого об'єкта. Сполучення такого числівникового підмета з своїм присудком буває найчастіш узгоджене, цебто присудок ставиться в множині: Три козаки приїхали. Трохи рідше не узгоджене: Три козаки приїхало.

Це найчастіша наша форма, яка йде ще з доісторичного часу, — її знають усі наші найдавніші пам'ятки. Так, у Галицькій Євангелії 1144-го року знаходимо: Сърѣтоста и два бѣсьна Мт. 8. 28, Идоста два слѣпця Мт. 9. 27. Пересопницька Євангелія 1556 р.: Были два должника винни Лк. 7. 41.

Подібні форми — це форми загальнослов'янські, добре відомі в мовах:

російській, сербській, хорватській, чеській. Напр. у мові сербській: Сре-тоше га два бијесна.

У цім випадкові часто буває збір-на форма числівника, напр. у Куліша: Двое подорожніх ізближались до Ки-ева. У Б. Грінченка: У старого було троє синів, Четверо дітей лагодилось лягати спати.

Так, як було вдавнину, так позо-сталося в нашій мові й тенер. Ось на це приклади:

Узгоджена форма: “Три коза-ки приїхали” панує в нашій літера-турній мові. Напр. Нечуй: Сиділи чотири молодиці. Шевченків “Коб-зар”: Не прийнялись три ясени. Повсихали три явори. Не вертаються три брати. Три годи минули. Квіт-ка: Увійшли в хату двое старостів.

Ставлення присудка в однині в цьо-му випадку рідке: М. Вовчок: Вбі-гає Василько й за ним два чоловіки в хату. Свидницький: У неї оди-надцятро дітей вчиться.

Друга форма, неузгоджена, цебто присудок ставиться в дієслов-ній формі на -ло: “Три козаки при-їхало” часта в нашій живій, рідша в мові літературній. Наприклад у “Лю-борацькі” Свидницького: Пра-вило аж чотири попи. Нечуй: Сиді-ло рядом восьмеро дітей. Так само

їй прислівники кількісні: Франко: Скільки люда в пустині лягло.

Ці дві форми розрізняються, за Потебнею, так: на питання хто? відповідає речення: Три козаки приїхали, на питання скільки? відповідає форма: Три козаки приїхало. Але це правило Потебні докладно не відповідає даним живої мови.

Є ще одна форма, а саме, — коли числівниковий підмет у родовому відмінкові, наприклад: Трьох козаків приїхало, але це форма чужа, перейнята з мови польської, часта тільки в західноукраїнських письменників, але в літературній мові її не вживається.

У мові польській у цім випадкові підмета-числівника завжди ставлять у родовім відмінкові, напр.: *Bawi u mnie trzech panów.*

Цей польський спосіб вживання підмета-числівника в родовім — замість назовного — дуже поширений в Галичині. Напр. у А. Чайковського, "Малолітній": Зійдеться таких двох жовтодзюбів, — по-літературному: Зійдуться такі два жовтодзюби, або: Зійдеться двоє таких жовтодзюбів.

Прикметникове пояснення в цих формах, якщо воно є, звичайно ставиться в назовному, рідше — у родовому множини. Напр. у Шевченковому "Кобзарі" знаходимо як форму

звичайну: Дві тополі високії без вітру гоїдаються. І тільки один раз на ввесь “Кобзар”: Два трупи невеликих взяв на плечі (“Гайдамаки”).

Ось іще приклади на вищеописані випадки з творів Марка Вовчка, — вона складню має найчистішу зо всіх наших письменників: Спали дві дочки. Цокотали дві молодиці. Надійшли три паншочки. За нею дві дівчинки пострибують. — Мене вхопили двоє молодниць по під руки. Мене сватало два женихи. Нас було три брати. — Село, дві Церкві муровані. Стоять два превисоченні дуби. В віконечко сяють дві пломенисті зірочки іскряті. Дві старенькі жінки сиділи. Дві слізки останні скотилися. — В кожному возі по чотири воли сивих ішло. Дві стежечки по садку бігло узеньких. Чотири кімнаточки було кругленьких. У долині три коні паслося воронних і два товариші дожидали. Два головних купці позачиняли крамниці.

Описане тут складневе правило про числівниковий підмет — дуже важливе, бо часто трапляється в нашій живій мові. Його треба добре знати, щоб не вживати чужих форм. Для описаного тут даю досить прикладів із творів наших письменників, щоб правильні форми належно зрозуміти, а зрозумівши, тільки їх уживати і в розмові, і в письмі.

6. ДВОІНА.

Від глибокої давнини, серед багатьох інших залишків старовини, зберегла українська мова і так звану двоїну або двійне число (*dualis*). Двоїну знали всі давні індо-європейські мови, наприклад: санскритська та грецька, мала його й мова давньо-слов'янська.

Двоїні звичайно вживалося тоді, коли мова йшла про паристі частини нашого тіла (руки, ноги, плечі, очі, брови, ніздрі, коліна і т. п.) або про паристі предмети (береги), а також коли говорилося про дві речі та по числівниках два, дві, обидва, обидві.

Теперішні слов'янські мови загубили цю дуже давню форму, — лише мова серболужицька зберегла її. Правда, залишки цієї форми знають усі слов'янські мови.

Мова українська зберегла давню форму двоїні в багатьох цікавих залишках, зберегла її — де більше, а де менше — на цілім просторі Української Землі. Двоїні в нашій мові звичайно вживаємо тоді, коли мова йде про паристі речі, а також по числівниках два, дві, обидва, обидві, а по аналогії з ними й по три та чотири.

1. У чоловічій роді закінченням двоїни називного відмінку було *ко-*лись *-а*, яке дійшло до нас лише в

словах: рукава, вуса, два годá. Це закінчення давно втрачене в нас, - з дуже давнього часу замість нього закінченням двоїни чоловічого роду стало тут -и: два діди, три столи. Уже в Збірнику Святославовім 1073-го року знаходимо ці нові форми на -и: обое законы 83, а далі число прикладів по пам'ятках усе більшає. Життя Феодосія Печерського XII віку: три возы. Вишенська грамота 1393 р.: два Хрести.

У наших письменників, звичайно, знаходимо постійно форми тільки на -и, наприклад: у Куліша "Чорна Рада": три годи, три дні 22, три полки 306. 188. У Грінченка: два наділи, два годи.

У мові російській у цім випадку збереглося тільки давнє закінчення -а (закінчення -и тут не знають): два года, три сина і т. ін. Під впливом російським так часом пишуть і в нас, але цього повинно стеретися і вживати тільки своєї форми: два вози, а не два воза.

2. У жіночім роді закінченням двоїни вдавнину було -ѣ, наприклад: двѣ стѣнѣ, три годинѣ. Ця форма двоїни цілком збереглася в українській мові аж досі на всій її території, тільки тут, звичайно, ѣ дало і, напр.: дві стіні, три години, дві корові, дві горі.

Ось приклади. Снятинська грамота

1424 р.: двѣ полянѣ. Київський запис 1515 р.: двѣ копѣ. “Ключ Розуміння” 1665 р.: двѣ натурѣ 47, двѣ рыбѣ 21 б. 22. Полтавські акти 1665-1670 р.: обѣ сторонѣ 21. 55. 58. 77. 97. 112. 128. 141. 178, обидвѣ сторонѣ 188, двѣ копѣ 95, три парѣ 189. Шевченко: дві могили, Глібів: три вербі. Федькович: дві чорні могили. Куліш: “Чорна Рада”: дві парі. Свідницький: дві церкви, дві коморі. В. Олександров: дві тополі. Грінченка Словник IV. 271: дві деревині. Грінченко: дві хаті. Франко: “З вершин”: дві силі. Маковей “Ярошенко”: дві години. Тимченко Граматика: три формі, дві формі, дві стороні. Смаль-Стоцький “Граматика”: 4 підвідміні, три особі і т. п.

З цих прикладів бачимо, що вся Україна знає цю форму.

У мові російській двоїна слів жіночого роду цілком зникла, і ці форми постійно замінюються формами множини, цебто закінчуються на **-ы**: две стѣны, три формѣ і т. ін.

Ось тому часто і в мові українській, під впливом російським, двоїну замінюють формою множини: дві стіни, три форми. Але мусимо обов'язково зберігати свою цікаву окремність і вживати тільки форм двоїни: дві стіні, три формі.

В Україні сьогодні цю форму двоїни виганяють і в школі, і в пресі,

— аби українська мова була ближча до російської!

3. Звуки г, к, х перед закінченням -і (з ъ) в двоїні обов'язково міняються на з, ц, с: дві нозі, дві руки, три дорозі, три небозі, дві корівці, дві яблочки, дві мусі і т. ін. Не будуть мої нозі в тебе йі на порозі. Не складай свої руки ні в горі ні в муці. Грінченка Словник IV. 170: три сотці. У Федьковича: дві зіронці. Б. Лепкий: "З життя": дві жінці.

У різних місцях Галичини я чув: дві курці, три дірці, дві мусі, чотири книжці, дві дорозі і т. ін. Правда, в усіх цих випадках тепер дуже часто замість форм двоїни вживають також форм множини: дві руки, дві мухи, три небоги.

4. Двоїна ніякого роду кінчалася вдавнину так само, як і слова жіночого роду, на ъ: двѣ словѣ. Українська мова цілком зберегла цю давню форму (а ъ дало в нас і), наприклад: дві слові, три вікні, дві зерні, дві озери, три полі, дві літі, дві відрі, чотири пірі і т. ін.

Збірник 1073 р.: двѣ дѣйствѣ 26 б. Життя Феодосія Печерського XII віку: двѣ лѣтѣ. Снятинська грамота 1454 р.: двѣ селѣ. Житомирський інвентар 1501 р.: дві відрі 4. Книга Луцька 1583 р.: три літі. Опис Київських замків 1552 р.: 4 ведрі. Острівська Біблія 1581 р., Псавтир: двѣ

лѣтъ 140. 165, обѣ уши 124. “Ключ Розуміння” 1665 р.: двѣ мѣстѣ 56. Мудрій голові досить дві слові, Номис ч. 5912.

Але множина часто її тут заступає двоїну, — інколи кажемо два дерева, два літа замість дві дереві, дві літі. Часом кажемо: двоє відер, троє слів.

Але мусимо берегти свої старі притаманні форми двоїни, і не міняти її на множину: дві слові, три відрі (а не два слова, три відра), цебто кидати своє, а вживати форми російські.

Так само і в розсіянні, на еміграції, забувають форми двоїни. Забувають, хоч “Правописний Словник” Г. Голоскевича знає їх і подає їх. Наприклад у цьому Словникові знаходимо: дві стіні, дві книзі (ст. 91), три слові, три вербі, три хаті, три руці (ст. 401), чотири яблуці, чотири норі (ст. 437), дві вікні (ст. 59), дві слові (с. 372) і т. ін.

Тепер в підсоветській Україні форми двоїни викинули щілком і зо школи, і з літератури, як форму “буржуазних націоналістів”.

Це звичайна політика в мові, — щоб викидати з української мови її окремішності, щоб її нахилувати до мови російської. А між тим форми двоїни відомі по всій Україні.*

---

* Див. Ів. Огієнко: Двійне число в ук-

Отже, розрізняймо:

По-українськи:	По-російськи:
два вози	два воза
два чоловіки	два человека
три корові	три коровы
чотири стіні	четыре стены
два слові, вікні	два слова, окна.

Пишімо й говорімо тільки по-українськи!

7. ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ.

1. Географічні назви кожен народ уживає в своїй традиційній формі, яка здавна заціпилася в нього, і до якої всізвикли. Коли ми переймаємо форму географічних назов від іншого народу, то ця форма заціплюється надовго, а то й назавжди, навіть тоді, коли в господаря тієї назви вимова її змінилася на іншу.

Кожен народ, що володіє сильнішою літературною мовою та державною силою, звичайно накидає свою географічну форму підлеглим йому народам. Так Польща довго накидала нам свої географічні форми, а тепер те саме робить Москва, — накидає Україні російську вимову й російську форму цих назов.

2. Традиція в мові грає велику роль, а в географічних назвах тим

раїнській мові, Київ, 1909 р. Відбитка з VI тому "Записки Наукового Товариства".

помітнішу. Протримавшись віки, вона затверджує її освячує певні загально прийняті форми, хоч би вони були її невідповідні з якогось погляду.

Так, уже в нашому церковно-слов'янському Новому Заповіті з X-го віку є форма Іспанія (Рим. 15. 24, 28), а тому годі її міняти на Еспанія, бо віки вже освятили її. Взагалі ж удавнину її по Європі писали Іспанія, напр. так пише німецький лірик Освальд фон Волькенштейн (1377-1445), що побував в Іспанії.

Давнє грецьке *he Spania* (греки читають *hi Spania*), латинське *Hispania*, німецьке *Spanien*, англійське *Spain*, французьке *Espagne*. Україна з X віку вимовляє її нише Іспанія.

Люди в Церкві довгі віки чули тільки Іспанія, так довгі віки писали в Україні за Церквою: Іспанія. І годі тепер викидати цю довгими віками освячену форму, і приймати зовсім чужу нам Еспанію.

Так само багатовікова традиція затвердила форми Китáй, китайський, Сахара, і трудно заводити замість них Хіни, хінський, Сагара, як трудно було б сьогодні викидати неправильні форми Галичина, європейський, а заводити правильніші: Галиччина, європський.

Давня традиція затвердила форму

Нью-Йорк, в Америці українці пишуть за живою вимовою Нью Йорк, перекладене було б Новий Йорк, як пишуть і вимовляють поляки.

Коли ми встаровину приймали німецькі географічні назви, то в них дифтонг е і брєнів тоді ще як ей, а тому в нас не легко вивести правильну стародавню форму Рейн, і запровадити нову Райн, коли її самі німці в багатьох місцях ще тепер вимовляють по-старому Рейн. Постанова нової вимови в якогось народу не обов'язкове для інших народів, що засвоїли собі стару форму.

Традиція освячує загальне вживання тієї чи іншої назви. Спочатку батьківщина наша звалася Русь, або Руська Земля, а її частиною була Україна, — це головню Київщина, але з бігом часу назва Україна так поширилася, що стала в нас назвою всієї батьківщини, заступивши стару назву Русь, а українець заступило стародавні наші назви русин чи русич.

Сама назва Україна відома здавна в наших пам'ятках. Найперше здибуємо її в пам'ятці десь половини XI віку "Слова Григорія Богослова", в якій в 10-м Слові читаємо: "По святѣмъ Крещеньи Перуна отринуша, но и поне по украинамъ молять ся ему". Тут початкове значення слова україна: край, провінція,

окраїна. І вже пізніше з цього слова повсталa географічна назва краю: Україна.* Так само з старогерейського *gevil*-границя, край, країна — постала Галилея.

Але й назва Україна таки відома здавна, — це не нова назва, бо вже в Іпатієвому Літопису під 1187 (6695)-м роком читаємо, що коли помер князь Володимир Глібович, то “плагаша по нем всі переяславці... о нем же Україна много посто́на”.

Другу згадку про Україну цей же Літопис подає під 1213 (6721)-м роком, розповідаючи, що князь Данило “прия Берестий, і Угровеск, і Верещин, і Столп’є, Комов, і всю Україну”.

Тільки невідомо, чи Літописець мислить у цих двох місцях Україна, чи україна-границя.

Сама Русь, як свідчать пам’ятки, це була головнo Київщина, без півночі, цебто те, що пізніше стало зватися Україною. В Іпатієвому Літопису читаємо: “Ростовці, і суждальці, і переяславці с’їхавшася к Володимеру (на Клязьмі) і ріша: Князь наш убьен, синок его мал в Нові Городі, а братья его в Русі”

---

* Див про це мою статтю: Перше значення слова “україна”, “Наша Культура” 1952 р., ч. 5.

404, — тут ясно виділюється Русь від північних країн.

Теперішня Росія аж до Царя Петра І звичайно звалася Московія чи просто Москва, але Петро І, при допомозі свого українського оточення, змінив назву Московія на українську: Русь, Россія, змінив і затвердив її. Слово Россія з грецького *Rossia*, вживається по пам'ятках ще з XV віку, але вживається поруч і Московія, а від Петра І запроваджується одна офіційна назва: Россія.

Десь із XIV ст. греки назвали нашу країну *Mikra Rossia*, Мала Росія, бо тоді вже стало дві Русі: одна на півночі, а друга на півдні. Слово "Мала" при географічних назвах завжди визначає: початкова, старіша, основна, давніша. Пор. Греція Мала й Велика, Скифія Мала й Велика, і завжди тут "Мала" визначає: початкова, головна, старіша. Удавнину "Мала Русь" в устах грека брєніло як пошана, звеличення. Князь Галицько-Волинський Юрій II (отруєний 1340 р.) підписувався з гордістю: "З Божої ласки прирощений князь усея Малия Росії".

3. Подам іще кілька заміток про окремі географічні назви. Пишємо й вимовляємо Басарабія, Басарабський, рос. Бесарабія.

У давніх пам'ятках знаходимо Бересть, Берестій, Берестіє, наше Берестя, рос. Брест.

Наше Городня, уже в “Слові о полку Ігореві” 1187 р. знаходимо городенський, Іпатіїв Літопис дає в Городні, к Городну. Р. поль. Гродно.

Наше Коростень удавнину брєніло Іскоростень.

Уже Іпатіїв Літопис дає Крем'янець, — ко Крем'янцю. Російське Кременець.

Удавнину був Вручій, наше Овруч, Іпат. Літ. дає Вручий, у Вручєго.

Старе було Ляхи, пізніше Польша, так і тепер в мові російській, але в нас Польща, може підо впливом форм на -щина. В Універсалах Богдана Хмельницького ще знаходимо Польша, а не Польща.

Сучасне наше народне Прилука, рос. Прилуки, старе було й Прилук.

Річка Сян, так подає Іпатіїв Літопис, але він дає їй місто Санок.

Пишемо їй вимовляємо Хвастів, хвастівський, від хваст, а не рос. Фастів.

Пишемо їй вимовляємо Чигирин і Чигрин; гетьман Богдан Хмельницький у своїх універсалах і в листах пише часто: в Чигрині, за народньою вимовою.

Снятин давніше звався Коснятин.

У пам'ятках XVI-XVIII віку часто подибуємо форми: Голтва, Подоль, Ромен, річка Бог, Хвастів, і т. ін.

Річка Ворскло ніякого роду, російське Ворскла жіночого роду.

4. Багато наших географічних назов утворилися ще за глибокої давнини, а тому їхнє значення нам мало знане, або її зовсім не знане. Але скрізь потворилися народні вияснення своїх географічних назов, особливо міст, вияснення звичайно пізнішого часу, — це т. зв. народня стимологія.

Звичайно, перше було місто Київ, а в ньому гори Щекавиця й Хоривиця та річка Либідь, а вже пізніше повстала легенда про трьох братів, — Кия, Щека й Хорива та сестру їхню Либідь, повстала для вияснення цих назов. Так само перше існував Рим (Рома), а вже пізніше повстала легенда про Ромула й Рема.

Про повстання назви Київ в Іпатієвому Літописові на ст. 5-ій розповідається так: “Биша 3 брата, единому ім'я Кий, а другому Щек, а третьему Хорив, і сестра їх Либедь. І седяще Кий на горі, где нині увоз Боричев, а Щек седяще на горі, где нині зоветься Щековиця, а Хорив на третьей горі, отнюду же прозвася Хоривиця. Створиша городок во ім'я брата їх старійшого, і наркоша і (його) Киев”.

В Іпатієвім Літопису взагалі не раз читаємо спроби народнього вияснення географічних назов. Напр.: “Князь Володимир зруби город на пустом місті, і нарече єму Каменець, зане бисть камена земля” (під 1288 р. на ст. 608). “Річки ради, яке втечеть в Двину, іменемь Полота, от сея прозвавшася Полочане” 4. Про назву Переяслав під 993 роком читаємо, як Кожом’яка переміг печенізького героя, чому князь “Володимир рад бив, і заложі город на броду том, і нарче і (їного) Переяславль, зане перся славу отрок”.

Іпатіїв Літопис під 1259 роком (ст. 558) розповідає, що місто Холм свою назву одержав тому, що стояв на горі, — на холмі.

Щодо назов народів, то Літопис підкреслює, що назви ці повстали від назов місцевостей, на яких вони осіли. “По мнозіх временіх — розповідає Іпатіїв Літопис (ст. 3), — сіли суть словени по Дунаєві, кде єсть шні Угорська Земля і Болгарская. От тих словен розидошася по землі, і прозвашася імени своїми, кде сеше на котором місті. Яко пришедше седоша на ріці іменем Мораві, і прозвашася Морава... Пришедше і седоша на Вислі, і прозвашася ляхове, а от тих ляхов прозвашася поляне”.

Ось іще кілька стародавніх форм географічних назов із Іпатського Літопису: Африкія 116, по Бозі 314 і по Бугу 7, на Бузі 176, Буга 482, із Брянська 242 і к Дебрянську 239, Волковнеск 551, за Ворскол 387, до Ворскла 192, Гомор 382, городеньський 361, Коснятин 260 (ще Снятин), взяша Прилук 150, к Прилуку 216, Се бо Словенськязик: Поляне, Сіверо 6, і Сіверо 7, Сідоша на Десні і по Сулі, і наркошася Сівера 4, Содом 382, Устилог (тепер спольська Устилуг) 283, Хорол 429, в Черторії 421, Черторіеск 502, Черторійска 502.

5. Українських назов спочатку російська влада не змінювала, але вже в XVIII-му віці почали потроху їх міняти.

Року 1688-го на березі річки Самари, з наказу Москви, гетьман Іван Мазепа спішно побудував місто-фортецю Новобогорідське, але пізніше росіяни перейменували його на Новомоскóвське.

Старе Євпаторія в нас звичайно звалося Козлów, за татарським Хазлєв.

І з бігом часу багато назов росіяни поперероблювали на свої, напр. наші Куп'янка, Лубні, Ніжен, Озів, Охтирка, Ромен, Лятичів і ін. були перехрещені на російське: Купянск, Лубны, Нежін, Азов, Ахтырка, Ромны, Летичев, і ін. А вже

за Советської влади велике число міст одержало зовсім іншу назву, - - комуністичну.

6. Щодо назов чужосторонніх, то кожен народ звичайно передає їх по своєму, в більшості націоналізуючи їх. Так, поляки часто європейські назви зовсім знаціоналізували, наприклад: Lipsk, Bruksela, Włochy, Kolonia, Inflanty, Londyn, Norymberga і т. ін., цебто: Ляйпциг, Брюссель, Італія, Кельн, Ліфляндія, Лондон, Нюрнберг.

Поміж системами французькою й німецькою, звідки ми найчастіше переймали географічні назви, часто бувають помітні різниці. Напр. фр. Япон, наше Японія, а нім. й англ. Japan.

Слово Китай постало від тюркського ketaj, — власна назва того тунгуського народу, що на початку X-го ст. підбив собі північний Китай і заклав свою династію китанів (907-1125 по Хр.); монгольська назва kitat; у Марка Поло-Catay, і так само арабське Khatai - північний Китай. Матерію, що привозили з Китаю, у нас названо китаїкою.

Західноєвропейські назви: нім. China, фр. Chine й т. ін. повстали давніше, чи не від назви династії Tsin (III ст. до Хр.); цю назву до Європи занесли араби й перси.

Самі китайці не звать себе ані китайцями, ані хінцями, але чжунгожень (цебто, люди Серединної держави) або хань-жень (цебто, ханські люди), так само її держава Китаї має різні назви, але не ті, що існують для неї в Європі.

7. Серед наших географічних назов дуже багато назов прикметникових, витворених до давнього йменника гóрод (місто), а тому вони чоловічого роду. Із цього повстали наші географічні назви на -ів, -їв та -ин, напр. Чернігів, Канів, Жидичин і т. ін., --- це все прикметники до слова "гóрод".

Багато в нас є прикметникових назов ніякого роду, які повстали до назви місто, містечко. село. Це будуть назви на -е, ське, -цьке, -ове, -е ве, -ине й т. ін., напр.: Рівне (ще: Рівне місто), Дубне, Жаб'є, Гадяче, Луцьке, Артемівське, Волочиське, Печерське, Дніпропетровське, Пинське, Слов'янське, Здолбунове й т. ін. Усі ці назви постали як прикметники до українських слів місто чи містечко.

Російська мова не знає слова місто ніякого роду, — уживає "гóрод" чоловічого роду, тому поперемінювала наші назви ніякого роду на назви чоловічого роду: Гадяч, Луцк. Арте́мьевск, Волочиск, Славянск, Пинск і т. ін.

Відмінюються ці наші назви як прикметники повної сучасної форми: з Жаб'яго, до Гадячого, в Рівному, під Рокитним і т. ін. Росіяни відмінюють ці форми по-своєму, — за старою т. зв. короткою (іменниковою) формою: до Гадяча, Ровна і т. ін.

Місто Луцьке вдавнину мало форму Лучьск-Луческ, цебто гóрод Луческ, і змінювалося: до Луческа, к Луческу і т. ін. Із цього повсталала давня форма Луцьк (гóрод), яке відмінювалося за іменниковою формою: з Луцька, Луцьку.

Пізніше зацепилася в нас народня українська форма Луцьке (місто), і змінювалось, як прикметник: Луцького, Луцькому.

Але запанувала російська старша форма Луцьк, Луцька, Луцьку.

8. На закінчення подаємо в алфавітному порядку, яких саме географічних форм треба вживати в українській літературній мові, а яких не вживати.

Скорочення: рс — російська форма, пл — польська.

Українське:	Чуже:
Артемівське	Артемьевск рс
Базель	Базилея пл
Балкани	Балкан пл
Балтика	Балтик пл

Басарабія	Бесарабія рс
Берестя	Брест рс
Брюссель	Брукселя пл
Вільна	Вільно рс
Вовча	Волчанск рс
Волинь, -ні ж. р.	Волинь, -ня ч.р. пл
Волочиське	Волочиск рс
Ворскло	Ворскла рс
Гадяче	Гадяч рс
Городня	Гродно пл рс
Дніпро чол .р.	Днепр рс
Дніпропетровське	Дніпропетровск рс
Дністро	Днестр рс
Дубне, -бна	Дубно, -бна рс
Здолбунове	Здолбунов рс
Іспанія	Еспанія
Італія	Влохи пл
Кам'янець	Каменць рс
Кельн	Колонія пл
Китай	Хіна
Ковель, з Ковеля	Ковель, -вля пл
Копенгаген	Копенгага пл
Кременчук	Кременчуг рс
Крем'янець	Кременець рс
Куп'янка	Купянск рс
Ліфляндія	Інфлянти пл
Лондон	Лондин пл
Лубен, Лубні	Лубни рс
Луцьке, -цька	Луцьк, -ка
Ляйпціг	Липськ пл
Лятичів	Летичев рс
Мадярщина	Венгрія рс
Ніжен	Нежин рс
Німеччина	Германія рс
Нюрнберг	Норимберга пл

Озів	Азов рс
Охтирка	Ахтирка рс
Печерське	Печерск рс
Польща	Польша рс
Прилука	Прилуки рс
Рівне	Ровно рс
Ромén, з Ромна́	Ромни рс
Сахара	Сагара
Сибір чол. р.	Сибір жін. р. рс
Содом	Содома пл
Сян	Сан рс
Сянок	Санок рс
Угорщина	Венгрія рс
Хва́стів	Фастов рс

8. РОДОВИЙ ВДМІНОК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗОВ.

Родовий мідмінок географічних назов чоловічого роду викликає в нас багато клопоту. Як вимовляти й писати: з Парижа чи з Парижу?

1. У живій українській мові родовий в іменниках чоловічого роду з дуже давнього часу, поруч звичайного **-а**, почав приймати й закінчення **-у**. З бігом часу це нове **-у** сильно поширилось у нашій мові, як у словах своїх, так особливо в чужих, наприклад: з переляку, сміху, народу, факту, з університету, і сотні т. ін.

Це велике поширення форм на **-у**, **-ю** в іменниках чоловічого роду захопило й географічні назви, і ми вимовляємо й пишемо: з Любару, з

Бару, Дунаю й т. ін. Так само майже всі географічні назви чужоземні: з Лондону, Парижу, Пекіну, Стамбулу, Багдаду, Базелю й т. ін.

Ітак, як тут подано, установив був правопис 1927-го року, на основі чого вийшов "Правописний Словник" Г. Голоскевича 1929 р.

2. Подаємо головніші правила про закінчення родового відмінку чол. роду географічних назов.

Родовий відмінок однини географічних назов чоловічого роду звичайно закінчується тепер на ненаголошене **-у** чи **-ю**, рідше на **-а**, **-я**. У давнину, навпаки, панувало головне закінчення **-а**, **-я**, але з бігом часу в нашій мові сильно поширилось закінчення **-у**, **-ю**, і воно захопило також і географічні назви. У мові польській закінчення **-у**, **-ю** ще частіші, як у нашій, але мова російська, навпаки, тримається стародавніх **-а**, **-я**, а наша мова йде поміж ними дорогою середньою.

Отже, багато назов своїх, а також усі географічні назви чужі, у родовому відмінкові чоловічого роду закінчуються на нове **-у**, **-ю**, напр.: з Бару, Парижу, Ізюму, Дунаю, Лондону, Афону, Берліну, Лілю й т. ін. Це **-у**, **-ю** звичайно не наголошене.

3. У нас у літературній мові ще сильно плутають, коли писати старе

закінчення **-а, -я**, а коли нове **-у, -ю**, а тому вясню про форми на **-а, -я** трохи докладніше, і покажу, коли саме їх пишемо.

Стародавнє закінчення **-а, -я** мають ще й тепер такі географічні назви:

1. Усі імена з кінцевим наголошеним **-а́** чи **-я́**, напр.: з Остра́, Орла́, Ромна́, Кодака́, Кременчука́, річки: з Ірпеня́, Іртиша́, Дніпра́, Дінця́ й т. ін.

2. Усі назви на **-ець**: з Козельця, Липовця, Тростянця й т. ін.

3. Усі назви на **-ин**: з Літина, Рогатина, Снятина, Гайщина, Яготина, Батурина, Ладижина, Малина й т. ін.

4. Усі імена на **-ів** чи **-ов**: Васильків --- з Василькова, Глухів --- з Глухова, Канів --- Канєва, Почаїв . . Почаєва, Київ --- Києва, Харків . . Харкова, Саратов --- Саратова й т. ін.

5. Усі імена на **-ель**: Ворзель - Ворзєля, Гомеля, Звягеля, Ковеля, Гостомля, Рєвєля, Путивля й т. ін.

6. Імена чол. роду на **-ень, -инь, -унь**: Кóростень --- Кóростєня, Відня, Корсуня, Солуня й т. ін.

7. Імена на **-ч**: з Галича, Паволоча, Угліча й т. ін.

8. Імена зложені: з Перемишля, Ярослава, Переяслава, Богуслава, Стародуба, Чорнобиля, Самбора, Володимира, Житомира й т. ін.

Також усі імена на **-піль**: Крижопіль --- з Крижополя, Севастополя й

т. ін., на -г о р о д: з Миргорода, Новгород, Ужгорода, Шаргорода й т. ін., хоч звичайне “з городу” тягне ці слова до закінчення -у. Але імена на -град мають -у: з Ленінграду, до Сталінграду.

9. Деякі назви підпали впливові відповідних слів живих, і мають -а від них: Бог — Бога (при Буг — з Бугу), Стрий — Стрия й т. ін.

10. Коли мислимо сам предмет, як річ одиничну: Везувій — з Везувія, з Ельбруса й т. ін.

4. Коли звернемось до історії нашої форми, то побачимо, що географічні назви на -у появляються дуже рано, але стрічаємо їх рідко. Так, в Іпатському Літописові під 1209 роком читаємо: Избѣже из Бозку. Але в цій пам'ятці, як і по інших, звичайно панують стародавні форми на -а, -я: до Белза, Городка, Дністра, Дуная, Холма й сотні т. п., а форма на -у, -ю рідка.

5. Новий український правопис склав Інститут мовознавства при Академії Наук УРСР, і 8 травня 1945-го року його затвердила Рада Народніх Комісарів. І ось цей новий правопис сильно збаламутив нашу форму.

Новий правопис постановив:

а. У родовому відмінку чоловічого роду “в назвах міст та інших населе-

них пунктів" писати -а, -я. Цебто, новий правопис цілком змінив попередню постанову 1927-го року.

б. Але в географічних назвах річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей тощо новий правопис наказує писати закінчення -у, -ю, напр.: Дону, Байкалу, Дунаю, Уралу, Криту, Ірану, Китаю, Криму, Сибіру й т. ін.

Отже, у другій постанові все випорядку, але перша постанова нічим неоправдана, бо протиречить віковій народній українській вимові, від давнього часу засвідченій безліччю пам'яток.

У чому ж справа? Назви міст у мові російській справді вимовляються на -а, -я, і урядовий правопис 1945-го року повернув нашу форму до мови російської, тоді як українська мова має тут свою форму на -у, -ю. Взагалі, урядовий правопис 1945-го року сильно зросійщив українські географічні назви.

б. Але ми мусимо держатися такі своїх форм, і вимовляти її писати так, як було подано вище, а саме:

Географічні назви чоловічого роду звичайно закінчуються в родовому відмінкові однини на -у, -ю: з Парижу, Лондону, Дунаю.

Але географічні назви на -ець, -иц, -ів, -ов, -ель, -ень, -інь, -ч, -піль,

-город, а також назви зложені та ті, що в родовому відмінкові мають наголос на кінці, закінчуються на **-а, -я**: з Липовця, Рогатина, Києва, Саратова, Ковеля, Відня, Солуня, Галича, Перемишля, Севастополя, Новгорода, з Кременчука й т. ін.

9. УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА.

Українські прізвища появилися пізно, — в XVII-XVIII віках, а в селян — ще пізніше. До того часу панували головню вуличні прозви.

В українських прізвищах, як у прізвищах взагалі, сильно тримається стара традиція, — вимовляти їх так, як вимовляли наші діди. Так само Церква міцно трималася старих форм, і так записувала їх до метрич, а це підтримувало стару вимову і наших прізвищ.

Пашпорти появилися не так давно, — головню в XIX віці, і вони звичайню записували стару вимову прізвищ, головню за метричним занисом їх. І з бігом часу в Україні втворилася чужа їй традиція: вимовляти прізвища по записаному в пашпортах, а записи ці робилися все за вимовою або російською на Лівобережжі, або за польською на Правобережжі, щєбто були чужі українському народові.

У цій праці я перегляну справу

вимови й писання наших прізвищ тільки коротенько, подаю тільки головніше.

1. Старослов'янські *и* та *е* з глибокої давнини вимовляються в нашій мові “твердо” (непалятально), як і тепер: держиш, великий, Небо, письмо і т. ін. Є наукова теорія, що ці *и* та *е* так само “твердо” вимовлялися і в мові старослов'янській: Небо, недалече, николиже, ланита і т. ін. Про це свідчить і різна вимова давніх *е* та *и* в різних слов'янських народів.

Навпаки, в мові російській ці *е* та *и* з давнього часу зм'якли (палятальзувалися), і завжди вимовлялися як *є*, *і*, напр.: недалече, держиш, великий, Небо і т. ін. Чи ця російська вимова первісна, чи вона старослов'янська? Ні, — вона пізніше набута, а наша “тверда” вимова *е-и* старша, ще позостала від давньослов'янських часів. І вже через це нема жодної наукової підстави нам, українцям, вимовляти за росіянами: Царю Небесний, Господі помилуй і т. ін. Наша вимова: Царю Небесний, Господи помилуй старша за російську. Так само: алилуя.

Росіяни й поляки, заволодівши Україною, заводили помалу свою вимову *е-и* як *є-і* і по школах, і в Церкві, і в метриках, і добилися таки свого: тексти церковно-слов'янські та свої прізвища українці стали ви-

мовляти по-чужому, стали вимовляти **е-и** в прізвищах по-російськи чи польськи, цебто як **е-і**, напр.: Тіхонів, Старіцкій, Рудніцкій, Чікаленко і т. ін.

Українська мова цього рішуче не допускає, — стародавні **е-и** ми вимовляємо споконвіку “твердо”, і тому наші прізвища ми вимовляємо так само:

Українська вимова: Російська:

Стефанік	Стефанік
Черемшина	Черемшіна
Швець	Швец
Дикий	Дікій
Чікаленко	Чікаленко

І т. ін., — по українських прізвищах пишемо й вимовляємо тільки **и** — **е**, а не **і** — **е**. Див. ст. 245.

Росіяни свою вимову **е-и** переносять і в чужі запозичені слова, і вимовляють: література, театр, акціз, Петербург, Серафім, атеїст, телеграф і сотні т. ін.

Усі ці чужі слова в українській мові вимовляються тільки з **е-и**. Напр.:

Українська вимова: Російська:

література	література
театр	театр
Серафим	Серафім
атеїст	атеїст
ординарний	ордінарній
директор	діректор

2. Старослов'янське **ѣ** з глибокої давнини вимовляється на українських землях тільки як **і**, про що свідчать нам найдавніші наші писані пам'ятки. У росіяни, навпаки, з давнього часу **ѣ** вимовляється як **є**. Старослов'янське **ѣ** у всякому разі вимовлялось ані як **і**, ані як **є**, а певне як двозвук, через що його заступники по різних слов'янських мовах різні й тепер.

Забравши Україну, росіяни стали накидати їй свою вимову **ѣ** як **є**. Це накидання чужої нам вимови було і в Церкві, і в метриках, і в школі, і в нашпортах, і в житті. Те саме робили поляки в Західній Україні. І з бігом часу українці таки міцно ввірували й досі вірять, буцім то старослов'янське **ѣ** треба вимовляти як **є**, а не по-українськи, як **і**.

Ще раз повторюю, — науково не можна довести, що старослов'янське, скажемо, **вѣра** вимовлялося тільки **вера**, а тому вимова **ѣ** як **є** у жодному разі не старша від вимови його як наше **і**: **віра**.

Через це і в церковнослов'янських текстах, скажемо в молитвах, і в прізвищах ми обов'язані читати **ѣ** по-своєму як **і**, а не зросійська як **є**. Читання (вимова) **ѣ** як **є** в Україні нічим не докажем, крім російським впливом.

В українських прізвищах це буде так:

Українське:	Російське:
Білинський	Белінскій
Гніденко	Гнеденко
Забіла	Забела
Наріжний	Нарежний
Різників	Резніков
Хрінів	Хренов

Теперішнього часу в Україні сильно вимагають писатися по-російськи, і в українській пресі знаходимо: Серіков, Бєлий, Резніков, Забєла, Хренов і т. ін., -- це все чисто російські форми.

3. Прізвища — це в більшості своїй прикметники, — вони вдавнину часто мали при собі слово “син”. Напр.: Николай Іванов син. З бігом часу перестали тут додавати слово “син”, і позосталося: Николай Іванов.

Спочатку в нас не було багато прізвищ на -ов, — ми їх сприйняли пізніше головню від росіян, у яких їх здавна дуже багато. Українські прізвища були частіше речевого або іменного характеру, напр. Байбак, Туптало, Швець, Моргун, Тимко і т. ін. Від них пішло покоління на -енко: Байбаченко, Тупталенко, Шевченко, Моргуненко, Тимченко й сотні т. ін.

Але сильно впливала її російська форма прізвищ на -ов, тому в нас появилися: Байбаков, Моргунов, Ко-

нонов, Вікторов і т. ін. А то почали приставляти -в і до свого -енко: Петренков.

Прізвищ на -ов, -ев, -єв в українців все таки немало, і рідна їх форма є тільки -ів, -їв. Напр.:

Українська форма: Російська:

Тихонів (син)	Тіхонов
Драгоманів	Драгоманов
Байбаків	Байбаков
Вікторів	Вікторов
Єфремів	Єфремов
Костомарів	Костомаров
Коновалів	Коновалов
Лебедів	Лебедев
Андреїв	Андреєв
Щоголів	Щогольов
Василів	Васильєв
Зайців	Зайцев

Це тільки довга російська звичка держить у нас російські форми на -ов, -єв, — у нас треба їх вимовляти й писати тільки як -ів, -їв. Походженням своїм ці форми — прикметники приналежності (на питання чий?), а вони завжди в нас мають -ів, -їв, напр.: Ковалів виріб, зайців слід і т. ін.

4. Так само чужі в нас прізвища на -овський, -евський, по-українськи тут мусять бути тільки -івський й, -ївський й. Напр.:

Українське:	Російське:
Чайківський	Чайковський
Грушівський	Грушевський
Величківський	Величковський
Баранівський	Барановський
Желехівський	Желеховський

Тепер в Україні сильно ширяться чисто російські і вимова, і писання прізвищ, напр.: Зверьов, Серіков, Белєвцов, Хренов і т. ін., а це засмічує чистоту української мови.

Дійшло до того, що сьогодні в пашпортах, в актах народження, у підписах під статтями й т. ін. українці бояться писатися по-українськи, бо зараз уже через це попадеш в “буржуазні націоналісти” зо всіма наслідками цього. Ось беру київський місячник “Наука і Життя” і в ньому читаю підписи авторів (число 12 за 1956 рік, ст. 39-40): Серіков, П. Бєлий, Щоголєв, Алєнтєв, Лебєдєв, Струєв, Васильєв, Рєзніковський, Гнєденко, Хренов, Белєвцов і т. ін.

Безумовно, це сильне порушення правил української мови й вимови, і воно своєю формою й способом запровадження — відкритий русизм в Україні, який занечищує українську культуру.

10. ПРИЗВИЩА ТІЛЬКИ НА -ИН, НІКОЛИ -ІН.

1. Прізвища на -ин у своїй істоті — це присвійні прикметники, на питання чи й? За правилами української граматики всі присвійні прикметники, що творяться від іменників на -а, закінчуються на -ин (а не на -ін).

Іменник:	Прикметник:
баба	бабин
пришва	пришвин
миша	мишин
відьма	відьмин
правда	правдин

І т. д., — таких присвійних прикметників у нас безліч. Вимовляємо їх тільки -ин, ніколи -ін. Але в мові російській усі ці форми вимовляються завжди на -ін: бабін, правдін і т. ін.

2. Від іменників жіночого роду на -я присвійні прикметники творяться в нас так само на -ин, а не на -ін. Напр.:

Іменники:	Прикметники:
Галя	Галин
Зося	Зосин
Маруся	Марусин
Текля	Теклин
оглобля	оглоблін

І це закон в українській мові: від іменників на -а чи -я присвійний при-

кметник буде тільки на -ин. І це властивість самої української мови, бо, скажемо, в мові російській тут завжди тільки -ін: баба-бабін, кожа-кожін, пушка-пушкін.

В українській мові тільки по голосних та по апострофі вимовляємо її пишемо -їн. Напр.: Марія -- Марі-їн, Мар'я -- Мар'їн, Соф'я -- Соф'їн.

3. Наші прізвища — це присвійні прикметники на питання чий син? Скажемо, Ріпін -- це син Ріпи. Через це всі прізвища, що повстають від іменників на -а чи -я, в українській мові закінчуються тільки на -ин, у жодному разі не на -їн. У мові російській навпаки, -- завжди на -їн. Це безвиключний закон цих мов.

Ось тому в українській мові вимовляємо й пишемо так:

Іменник: Прізвище укр.: Російське:

ба́ба	Ба́бин	Бабін
га́лка	Га́лкін	Галкін
держáва	Держáвин	Державін
зло́ба	Зло́бин	Злобін
коза́	Козин	Козін
копа́	Копин	Копін
лопа́та	Лопáтин	Лопатін
огло́бля	Огло́блин	Оглоблін
ога́ра	Опа́рин	Опарін
Палла́да	Палла́дин	Палладін
погода	Погодин	Погодін
пришва	Пришвин	Прішвін
прожога	Прожогин	Прожогін

ріпа	Ріпин	Репін
розга	Розгин	Розгін
сорока	Сорóкин	Сорокін
шульга́	Шульгін	Шульгін
Га́ля	Га́лин	Галін
Кузьма́	Кузьмін	Кузьмін
Лéся	Лéсин	Лесін
Малю́та	Малю́тин	Малю́тин
Никі́та	Никитин	Нікі́тин
Тéкля	Теклин	Теклін
Хома́	Хомін	Хомін

А наголос цих прізвищ завжди позостається на тому ж складі, де він стоїть в іменникові, від якого воно походить: ба́ба — Ба́бин, шульга́ — Шульгін і т. ін.

Так само постають і прізвища на -инський:

Імена:	Прізвище укр.:	Російське:
коцюба	Коцюбинський	Коцю́бинський
метла	Метлинський	Метлі́нський
барва	Барвинський	Барві́нський
голова	Головинський	Голові́нський

4. В Україні дуже поширена звичка вимовляти свої прізвища на російський лад, тому наші українські прізвища на -ин часто перероблюють на російську форму, і вимовляють: Оглоблін, Розгін, Репін і т. ін. Це чисті русизми в українській мові.

Прізвища на -ин — це українська притаманна мовна форма, і її треба плекати та старанно берегти.

А між тим сьогодні в Україні російську форму -іи упроваджують насильно в школи, в пашпорти, в пресу й т. ін. Ось у місячнику "Наука і Життя", Київ, 1956 рік, ч. 12 на ст. 39-40 знаходжу при українських статтях такі підписи: Савін, Галкін, Шубін, Палладін, Ляпін, Нікітін, Акутін, Малютін, Репін, Мурін, Фомін, Опарін, Прожогін, Мішутін, Хараторкін, Яковкін, -- це все форми русифікації сучасної України.

5. У нас в Україні, особливо на західних її землях, часто здибуються прізвища по матері на -иха:

Мати:	Прізвище:
Грициха	Грицишин (син)
Паньчиха	Паньчишин
Іваниха	Іванишин
Петриха	Петришин
Миколиха	Миколишин
Стециха	Стецишин

Усі ці прізвища так само закінчуються тільки на -ин, ніколи на -іи.

6. Так само географічні назви в українській мові кінчаться тільки на -ин (мислиться: город), ніколи на -іи. У мові російській завжди тут тільки -іи. Напр.:

Українське:	Російська вимова:
Гайсин	Гайсін
Лебедин	Лебедін
Ладизин	Ладизін

Батурин	Батурін
Малин	Малін
Тульчин	Тульчін
Солотвин	Солотвін
Пирятин	Пірятін
Літин	Літін
Рогатин	Рогатін
Яготин	Яготін

Усе вищеподане ясно свідчить нам, що в наших прізвищах маємо вимовляти й писати тільки -ин. У цих формах -іи -- це чистий русизм.

11. ЗВУКИ И-І У ВЛАСНИХ ІМЕНАХ.

Вимова й писання и чи і у власних іменах чужого походження в нас і досі остаточно не встановлені. Зате сама народня мова давно вже остаточно зукраїнізувала цю вимову чужого і. Чуже і (головно грецьке) у власних хресних іменах наша мова здавен-давня зукраїнізувала, і вимовляє як и, напр.: Антин, Архин, Василь, Гаврило, Герасим, Ликера, Лисавета, Данило, Сидір, Марина, Михайло, Микита, Пилип, Симон, Свирид, Кирило, Онисько, і десятки т. ін.

Українська мова не вирізняє вимови чужих власних імен від вимови чужих слів звичайних: ктитор, Єпископ, Митрополит, крокодил, алілуя, оксамит, Акафист, Архимандрит і т. он. Так само — Пилат.

На основі цього в граматиках звичайно подається таке правило: “У давно позичених словах, які вже за-своїлися в нашій мові, пишемо *и*, а не *і*”. Власне таке правило подає й “академічний” правопис, але Словник Г. Голоскевича наперекір йому подає: Єлісеї, Філарет, — це явний недогляд, помилка, бо всі ми пишемо й вимовляємо довгі віки тільки Єлісеї, Філарет. Був Пророк Єлісеї, і вже хоча б через це ім'я це здавна в нас засвоїлось. Та й Єлісеїв повна Україна (Олісеї, Єлісеї).

Те саме правило переносимо і до вимови й писання географічних імен. А саме, — імена, здавна в нас відомі і в нас добре засвоєні (цебто ширше знані), пишемо з *и*, а не з *і*. Особливо це треба сказати про біблійні географічні імена, — головні з них у нас здавна зовсім українізовані, попали в колядки, і ми в них повинні вимовляти й писати тільки *и*, а не *і*. Наприклад: Асирія, Вифлеєм, Галілея, Єгипет, Єрихон, Єрусалим, Рим, Сирія, Сидон, Сихем, Тиверіяда, Тигр, филистимлянин і десятки т. ін. Так Правописний Словник Г. Голоскевича й подає, але з образливим недоглядом: у нього подано Вифлеєм, Сінай, цебто, як слова українцям чужі, — ніби ці слова через Святе Письмо та через колядки в нас ще не засвоєні... Пишемо, звичайно, Вавилон, --

так подає і Словник Голоскевича. А коли Вавилон, то й Вифлєем.

А взагалі всі підсоветські правописні словники, а в тому й Словник Г. Голоскевича, церковної термінології навмисне не обдумали й нею глибше не займалися, бо їм цього не дозволяли. А що вони подають, те повне помилок, починаючи від ненаукового “хреститися” (треба: хреститися) і кінчаючи на образливому “Віфлєемі” та “алілуя”.

Отже, у всіх засвоєних в нашій мові іменах, особливо в іменах біблійних, пишемо и, а не і. І справді, така власне вимова панує в нашій живій мові по всій Україні: Вифлєем, Єрусалим, Пилат, Синай, Сидон, Сирія і десятки т. ін.

Писати в поданих словах і (Синай, Вифлєем, Єрусалим і т. ін.), - - це зневажати українську тисячелітню традицію й культуру. Може комуністи робили цю плутанину навмисне, але ми за ними не йдемо.

13. МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК ОДНИНИ У ПРИКМЕТНИКІВ.

Місцевий відмінок однини прикметників чоловічого та середнього роду закінчувався вдавнину тільки на -ѣмь, -омь, -емь, напр: на новѣмь, на новомь. Луцька грамота 1454 р.: У Луцьком повѣтѣ. Книга

Луцька 1563 р.: Во власномъ дому.
Крехівський Апостол 1560-х років: У
грецком виклади, В дочасном жи-
вотъ.

Ці стародавні форми місцевого від-
мінка на **-ом**, **-ем** довго панували в
українській мові, як форми літера-
турні. Трохи пізніше це закінчення —
за загальним законом — змінилося
на **-ім**, і це **-ім** запанувало в україн-
ській літературній мові, і держиться
в ній, як нормальна історична форма,
аж до сьогодні.

Напр. у Шевченковім “Кобзарі”:
В далекім краю, На степу козачім, В
темнім лісі, В зеленім байраці. У Ста-
рицького М.: В темнім морі, У вра-
жім стані і т. ін., — такі форми в на-
шій літературі на кожному кроці.

З дуже давнього часу закінчення
давального відмінка прикметників
-о му стало заміняти собою й закін-
чення місцевого **-о м** (**-ім**). Яка при-
чина цього? Можливо, що через
близкість цих закінчень (**-ому** —
-ом); пор. говіркове заступлення міс-
цевого давальним у слів середнього
роду: в життю, на полю й т. ін. Ось
тому вже з давнього часу в українсь-
кій мові місцевий відмінок набув со-
бі нового закінчення **-о му**, і це за-
кінчення з бігом часу все збільшуєть-
ся, і власне воно має намір запанува-
ти в нашій літературній мові.

Прикладів можна подати безконечно, — це явище часте в нас уже з початку ХІХ-го віку. Форми місцевого відмінка на -о му вживають усі наші письменники, напр. у Т. Шевченка: На чужому полі, В темному гаю. У Кулішевій “Чорній Раді”: У воєнному ділі, У золотому вінку, У синьому жупанкові. Старицький М.: В німому закоханні. У Б. Грінченка: У золотому соняшному промінні.

Обидві формі, — нова на -о му, і стара на -ім, — уживані в українській мові, а тому нерідко бачимо їх у письменників, особливо в поетів, навіть поруч. Напр. у Франковім “Моисей”: Най Єгова собі там гримить на скалистім Синаю, — нам Ваал дасть багатства і власть у великому краю. У М. Старицького: В якомусь світлі чарівнім, Шукав прохолоди в срібнім хвилястому лоні. У Шевченковому “Кобзарі”: Де милий ночує: чи в темному гаю? Чи в бистрім Дунаю коня напува?

У мові народній панує стара форма на -ім. Нова форма на -о му зовсім молода.

Як правопис 1928 р., так і останій Київський правопис 1945 р. узаконили -о му і для місцевого відмінка: на зеленому, в доброму й т. ін., але допускають вживання й -ім: у добрім. Цебто, літературна мова вживає обидвох цих форм.

Таким чином в українській літературній мові тепер панує для місцевого відмінку закінчення -о му, але не викидається її старше закінчення -і м. Усі граматики української мови допускають обидві форми, як рівновживані. У мові поважній, напр. у мові біблійній, часто вживаємо і старшої форми на -і м.

13. ЗАЙМЕННИКИ..

Літературна українська мова найчастіше вживає ось цих займенникових форм:

а) родовий: мого, твого, свого.

б) Давальний: моєму, твоєму, своєму.

в) Родовий жіночого роду: моєї, тієї, цієї, всієї.

г) Орудний жіночого роду: тією, цією, всією.

г) Орудний множини: всіма.

Але літературна мова не відкидає й цих форм, як рівнобіжних, але тепер рідших: а) мого, твого, свого; б) моєму, твоєму, своєму.

Отже, говоримо й пишемо:

Частише: мого́, твого́, свого́, моє́му, твоє́му, своє́му.

Рідше: мойо́го, твою́го, свою́го, мойо́му, твою́му, свою́му.

У мові мірній уживаються обидві форми: мого́-мойо́го, твого́-твою́го, свого́-свою́го.

Останні правописи 1928 і 1945 років запроваджують одну форму --- моєго, твого, --- але це тільки тому, що власне ці форми однозвучні з формами російськими.

14. ДІЄСЛОВО.

1. У літературній мові звичайно вживається повного закінчення дієйменника -ти, але допускається --- особливо в мові поетичній -- і скорочена форма (по голосній) на -ть: хочу брать. У "Кобзарі": Ходімо гріться.

Наголошене -ти або -ти по приголосній ніколи не скорочується на -ть: товкти, нести.

Коли слово більше як трискладове, то в ньому -ти часто скорочуємі на -ть, напр.: перетягнуть, приневолювать, надужить і т. ін., особливо в мові поетичній. "Кобзар": Не так серце любить, щоб з ким поділиться, не хоче журиться.

У наших письменників-класиків форма на -ть замість -ти, а також форми на -сь замість -ся досить часті. Тепер їх оминають.

2. В 3-й особі однини часу теперішнього й майбутнього в дієслів 1-ої відміни відпадає кінцеме -ть: хоче, напише.

Але коли слово з -ся, то в такім

разі -ть не відпадає: дозволяється, хочеться, пишеться.

Форм: хочеса, пишеса, літературна мова не вживає, як місцевих.

Закінчення -ає, -яє в ритмічній поетичній мові часто гублять своє кінцеве -є: чита́, розмовля́.

У дієсловах II-ої відміни кінцеве -ть не відпадає: носить, ходить. Форм із відпалим -ть (носе, ходе) літературна мова не вживає, як місцевих.

Наші письменники-класики кохалися в формах на -а, -я (замість -ає, -яє) як у прозі, так і в поезії, тепер же ці форми частіші в мові віршованій. Напр.: Сердитий вітер завива. Горами хвилю підійма. Йі сама не зна.

Але ма замість має - - це полонізм.

3. В 1-й особі множині звичайно маємо повне закінчення -мо, але ще нерідке й архаїчне закінчення -м, особливо в мові поетичній, або в словах більше як трискладових. Мова російська форм на -мо не знає.

У "Кобзарі" Т. Шевченка маємо: Сьогодні спочинем.

4. У наказовім способі пишемо: в 2 особі однини -и, а в множині -ім, -іть (замість -імо, -іте) в таких випадках: 1) під наголосом: бери, несім, ходіть, б) у цих же дієсловах

закінченої дії із приставкою ви-: ві-
бери, вінесім, випечіть, в) у дієсло-
вах із ненаголошеним -н ути: двіг-
ни, крикнім, стукніть.

Ненаголошені -и, -і в цих формах
або зникають, або переходять на -й,
але тоді пишемо -мо, -те:

а) Зникають по приголосних, що
не м'якшаться (б, п, в, м, ж, ч, ш, щ,
р): не горбся, сип, сипмо, сипте,
збавте, познайом, ріж, ріжмо, плач,
плачте, морщ, жмур, вір.

б) Зникають, м'якшучи спосібну
до м'якшення приголосну (д, з, л, н,
с, т): сядь, сядьте, лазьмо, позволь,
стань, повісьмо, тратьте, виводь, ви-
водьте, виходь, виходьте, приходь,
приходьте, крадь (рідше — краді).

в) По голосних переходять на й:
грай, жуй, лайте, шануймо.

г) Звичайно кажемо: воді, носі,
ході, та коли дієслово з приставкою,
то -и зникає: виводь, принось, зна-
ходь, приносьте, приходьте (а не ар-
хаїчне чи російське: приходи, припо-
сіть, приходіть).

У мові архаїзованій, а також для
“високого” стилю часом навмисне
вживають повних форм наказового
способу на -імо, -іте.

У західньо-українських говорах бу-
вають часті відступлення від поданих
правил: виводі, приході, виходіть,
жмури, жувай і т. ін., але в літера-

турній мові вони не прийняті, як місцеві.

5. Частку-займенника *ся*, *сь* у літературній мові пишуть укупі з дієсловом, і тільки по дієслові, а не перед ним: *проситься*, *носиться*, *береться*, *я вродився* (а не: *я ся вродив*).

По голосній, а також по приголосній в *чи й займенник -ся* може скорочуватись на *-сь*: *питатись*, *питавсь*, *питаїсь*.

Літературна мова вживає обидвох форм: частіше повної на *-ся* й рідше скороченої на *-сь*.

Таке скорочення *-ся* на *-сь* звичайне в словах більше як трискладових: *придивляться*, *переноситься* і т. ін. У "Кобзарі": *Щоб нагуляться доволі. Схамснулись нехрещені. Довго дивувались.*

Часте скорочення *-ся* на *-сь* у мові поетичній з вимог ритму. Напр. у Т. Шевченка: *Не китайкою покрилися козацькі очі. Журись, каже думка. Зареготавсь, розігнався, та в дуб головою.*

6. Літературна мова вільно вживає форм майбутнього недоконаного часу на *-м у*, *-меш* і т. д.: *пектиму*, *нестимеш*, *ходитиме*, *провадитимемо*, *писатимете*, *читатимуть*.

Ці частки-закінчення *-м у*, *-меш*, *-ме*, *-мете*, *-муть* (ще рухливі в західньоукраїнських говорах) у літера-

турній мові не пишуться разом із дієйменником (по дієслові, а не перед ним) і без розділки: ходитиму, ходитимеш, ходитиме, ходитимете, ходитимемо, ходитимуть.

Коли дієслово має займенника -ся, то ці закінчення пишемо перед -ся (а не по нім): старатимуся, старатимешся. Цебто -ся позостається накінці.

7. Частіш пишемо й кажемо: здійсмати, підіймати, відіймати, найняти й т. ін., рідше: знімати, піднімати, віднімати, наняти. Пишемо: прийняти, вийняти, рідше: прийняти, виняти.

Тому й знімок (малюнок), а не зпимок.

15. ПРИСЛІВНИК НА ПО-

Прийменник по, поєднуючись з прикметниками однини чоловічого роду, творить часті в нас прислівники, напр.: по-буденному, по-військовому, по-дурному, по-дружньому, по-давньому, по-партійному, по-просто-му, по-науковому, по-святковому, по-хатньому, по-хорошому і десятки таких інших. Тут по вимагає по собі, — як і завжди, — давального відмінка однини.

Так само творяться прислівники від займенників: по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому, по-своєму, по-їхньому.

Так само творяться прислівники й

від прикметників на -ськи й, -цьки й, напр.: по-братському, по-батьківському, по-зрадницькому, по-зłodийському, по-мисливському, по-людському, по-молодецькому, по-хазяїському, і десятки таких подібних.

Те саме при назвах мов: по-англійському, по-німецькому, по-російському, по-польському, по-українському і т. ін.

Але коли по приєднується до прикметника на -ськи й чи -цьки й, то воно часто вимагає по собі місцевого відмінка на -ськи, -цьки. Напр.: по-братськи, по-батьківськи, по-зрадницьки, по-молодецьки і т. ін. Так само: по-англійськи, по-німецьки, по-українськи й т. ін.

Що це за форми на -ськи, -цьки? Це місцевий відмінок жіночого роду з закінченням на -ій. Такі форми на -ій ми часто знаходимо по давніх українських пам'ятках, а це показує дорогу їх повстання.

Так, український Крехівський Апостол 1560-х років подає форми: Писал по жидовский. Будучи жидом, поганский живеш, а не по жидовский. Имя по жидовский Аввадон, а по грецкий Аполион.

У Тишівській Олександрії, українській пам'ятці початку XVIII віку, знаходимо такі форми: по рицерській, по македонокій, по зłodьській і т. ін.

В “Енеїді” Котляревського читаємо III 43: По батьківській поцілувати.

Знані ці форми і старослов'янській мові, в якій вони закінчувалися на -ски, але не мали початкового по-. Напр. у Новому Заповіті знаходимо: Овчая куп'ль, яке глаголется єврейськи Вп'езда Ів. 5. 2. І б' написано єврейськи, гречески, римськи Ів. 19. 20. Єму же имя єврейськи Аввадонъ, а єллинськи Апполлионъ Об. 9. 11.

Отже, форми прислівників на -ськи, -цьки повстали ще в глибокій давнині, і були звичайними в староукраїнській мові. І тепер ці форми не русизм, а архаїзм у нашій мові.

Українська мова взагалі добре знає прислівники на -ки з приставкою по-, напр.: покрадьки, помацки, попаски, поповзки, потайки, поченки, пошепки і т. ін. Ці форми підтримують і форми на -ськи, -цьки.

Це -ськи, -цьки в прислівниках на по- дуже часто в українській народній мові. Повстали вони з місцевого відмінка через звичайне в нашій мові загублення кінцевого -й по голосній (напр.: віт, копіка, станя, замість війт, копійка, стайня).

Як форма живої народньої мови, форма прислівників на -ськи, -цьки часто в наших класиків. Напр. у Куліша в “Чорній Раді” 1857 р. знахо-

димо: по-батьківськи, по-гетьманськи, по-козацьки, по-лицарськи, по-людськи, по-шляхетськи і т. ін.

На основі всього цього можна сказати, що форми на -ськи, -цьки — це наші притаманні стародавні форми, і приймати їх за русизми в нашій мові не можна, бо це була б явна помилка.

Так, у російській мові знані форми на -ски, -цки: побратски, по-козацки, але такі самі наші форми йдуть від старослов'янської доби, а не з російського запозичення. І власне ці форми відповідніші своєму змісту.

Форми на -ому сильно впливають на форми на -ськи, тому в нас обидва типичні прикметників зливаються в один, — у форми на -ому. І ці форми її часті в нашій літ. новій мові. Напр. Максим Рильський у своєму перекладі “Пана Тадеуша” Міцкевича пише: Тут по-англійському написано. По-латинському молитву прочитав. По-литовському зготовані драглі. По-німецькому хазяїнце. По-російському назвав. Щось по-французькому говорити, і т. ін.

Форми: по-дружньому, по-давньому й т. ін. визначають: по-дружньому звичаю, розуму й т. ін. Що тоді означає “по-українському”? У давнину вільно вживалося слово “язик”,

“по-українському” — це “по українському мові”.

Отже, в українській літературній мові вживаємо переважно форми на -о му, але часті в нас і форми на -сь ки, -ць ки: по-українському, або її що-українськи.

16. ПРИКМЕТНИКИ ПОВНОЇ И КОРОТКОЇ ФОРМИ.

В постичній мові можуть бути подвійні якісні прикметникові форми — короткі або повні — в таких відмінках:

а) у назовному однини всіх трьох родів,

б) у знахідному однини жіночого роду,

і в) у назовному множини: певний — певен, певна — певна, певне — певнее, певну — певную, певні — певнії.

Напр. у Шевченка: Ї сама не зна, що таке робить. Не китайкою покрились козацькі очі. Спустили Івана у ту яму глибокую. Другую кохає. Другу б задушила. Якби то далися орлині крила. Малії діти. Взяла її сердешную. Запеклюю душу. Покинув неньку старенькую. Там родилась козацькая воля, — і т. ін.

Ось ці прикметники, поруч із повним закінченням на -ий, уживаються в назовному однини чоловічого

роду також у скороченій формі: варт, винен, годен, готов, ладен, певен, повен, рад. Рідше можуть бути скороченими також: велик, дивен, дрібен, жив, здоров, молод, недуж, немошен, стар, щаслив, ясен і деякі інші.

У “Кобзарі” Т. Шевченка: Чи винен той голуб.

Як і в прикметниках, можуть бути й повні форми деяких займенників, що відмінюються як прикметники: а) тая, ця, тее, цее. б) тую, цюю, в) тії, ції.

У “Кобзарі”: І хто тее знає. Походила тая рута. Заплачу, як тая дитина. Поки тії русалоньки з Дніпра грітись вийдуть.

У давнину папували повні займенникові форми: тая, тее, сіє, тії, сії, тую і т. ін. У XVII-XVIII віки ці форми перейшли ще панівними, і навіть у XIX ст. ще сильно трималися. Тепер у літературній нашій мові панують форми короткі, а повні вживаються рідше, головню в мові поетичній або в мові “високого стилю”.

Ось ці займенники часто вживаються в короткій формі (без -и й): всяк, жоден, кожен, сам.

Літературна мова в займенниках уживає тільки -сь (а не -ся): якийсь, чийсь, котрийсь (а не якийся, чийся, котрийся).

17. ВІДПАД КІНЦЕВОГО АБО ПОЧАТКОВОГО ГОЛОСНОГО В СЛОВІ.

а. У прислівниках на -ше, що походять від вищого ступеня прикметників, дуже часто відпадає це кінцеве -е: більше — більш, гірше — гірш, вільніше — вільніш, раніше — раніш, пізніше — пізніш, давніше — давніш, менше-менш і т. ін.

Від початку наступного слова це зникнення не залежить, — кінцеве -е прислівника може зникати й тоді, коли дальше слово починається приголосним. Але коли дальше слово розпочинається голосним звуком, то кінцеве -е прислівника зникає частіш.

Літературна мова вживає: скоріше або скоріш, але місцевої форми скоріше не вживає.

Цей відпад кінцевого -е у прислівниках не є якесь ненормальне явище в мові, — його звичайно знають і вживають кращі наші стилісти, і то не тільки в віршах, але і в прозі. У живій народній мові це явище звичайне.

У Кулішевській “Чорній Раді” відпад кінцевого -е в прислівниках на -ше явище часте: більш почав, веселіш почали, дальш, не згірш, найбільш, скоріш, смутніш, трудніш, і т. ін.

З Шевченкового “Кобзаря”: Було так перш, тепер дивись. А сонечко

встане, як перше вставало. Більш нічого, більше нічого.

б. Творення скорочених прислівників — це живий процес в українській мові, процес частий за теперішнього часу. Напр. у Юрія Смолича: “Світанок над морем”, Київ, 1956 рік, знаходжу: Водночас із посередниками ст. 6, Водночас утворювались республіки 10, Він одчайдуш махнув рукою 22 і т. ін.

Деякі прислівники (також деякі сполучники й прийменники), наприклад: знову, чому́, хоча, позаду, попереду, відсія, відтіля й ін. можуть губити свою кінцеву голосну: знов (а не: зновá), чом, позад, поперед, відсіль, відтіль, хоч.

Шевченків “Кобзар”: Чому не сталося? Чом ти не заснула? Чом він не гуляє, чому не п’є? Чому мені злої долі, чом віку не збавиш? І знову п’є, і знов гуляє. І знову ліри заревли, і знов дівчата. Не кидайте хоч ви мене. Щоб хоча приснилась. Нема долі, немає роду.

в. Части б и, же пишемо й вимовляємо тільки по приголосних, ніколи по голосних: поніс ъи, узяв же.

По голосних пишемо й вимовляємо б, ж: понесла б, узяли ж. У творах Шевченка ніколи нема б и, же по голосних ані разу.

У “Кобзарі”: А де ж дівся соловей-

ко? Бодай же вас, цокотухи. Дурним би назвали, од себе б прогнали. Як би то далися орлині крила, за синім би морем милого знайшла, -- живого б любила, а до неживого у яму б лягла. Кого ж їй любити?

г. Українська мова знає цікаве явище, т. зв. афереза, -- опуст початкового ненаголошеного **о** в слові, якщо воно стоїть по голосній попереднього слова. Найчастіш буває це по прийменниках і частках, що закінчуються голосними. Наприклад у Куліша, що кохався в аферезі: до'станку, по'бертались; у Рильського: На'дній нозі, цебто: На одній нозі.

Опущену голосну зазначаємо апострофом.

Наголошене **о** піднадати аферезі не може.

г. Знає українська мова й окремі слова, що мають подвійню форму: повну й коротку. Напр.: неначе — наче, немов — мов, немає — нема, тут — тута, отой, оцей, отут, отам -- той, цей, тут, там і т. ін.

“Кобзар”: Тут папа немає. Чи всі ви тута? Неначе човен в синім морі. Ясно, мов у Раї. Отим то й ба. Отут з муштри виглядала.

Звичайно пишемо й вимовляємо тепер, але вживається й телера (часте в Л. Українки, як волинізм).

Сюди належать також і форми

складених прийменників, яких у нашій мові, особливо в західніх говорах її, не мало: край — покрай, над — понад, серед — посеред, через — почерез, проти — супроти й т. ін. Добрі знавці мови широко вживають складених прийменників.

18. ЩОБ, А НЕ ЩОБИ.

Архаїчне щ о б и (походить із давнього чтобы) віддавна скоротилось у нашій живій східньоукраїнській мові на щ о б, і тільки в цій скороченій формі знає його й мова літературна.

Уже в мові старослов'янській ч ь т о б ы скорочувалось на ч ь т о б ь, і в нашій мові й запанувала ця скорочена форма щ о б.

У Шевченковім “Кобзарі” нема щ о б и ані одного разу, — панує тільки щ о б: Щ о б лани широкополі було видно.

Так само і в сучасній літературній мові вживається тільки щ о б, ніколи щ о б и. Ані в “Дон Хуані” Черкасенковім, ані в “Місті” Підмогильного нема щ о б и ані разу, --- скрізь тільки щ о б.

Архаїчне щ о б и, звичайне з західньоукраїнській живій мові, тримається ще тільки в деяких письменників, але потроху завмирає і в них.

Літературна російська мова вживає

навпаки, тільки архаїчного ч т о б ы, і накидає його ї нам.

Отже, з а в ж д и в ж и в а й м о тільки свого щ о б, а не зросійська щ о б и.

19. ЩО — ТО, А НЕ ЧИМ — ТИМ.

Українська жива народня мова знає зложені речення зо зв'язками щ о — то, тоді як наша буденна інтелігентська мова, за російським впливом, а почасти й як свій архаїзм, звичайно вживає їх з ч и м — т и м, напр.: Що далі в ліс, то більше дров, а не: Чим далі в ліс, тим більше дров. Пор. російське: Чем дальше в лес, тем больше дров.

Літературна наша мова пішла за мовою народньою, і вживає тільки форм щ о — то. Черкасенко знає ці форми по всіх своїх творах, хоч і не часто. У “Дон Хуані” читаємо: Треба тікати звідси, і що скоріше — то ліпше.

У “Місті” В. Підмогильного ці форми звичайні: Що більше освідомлював, то все більша ненависть змагала його. Що більше підпадав під її вплив, то менше міг її сказати. Що більше виправдував, то винуватішим його почував.

У наших класиків це звичайна форма. Напр. у М. Вовчка: Що далі, то гірш сумувала Катря. Що ближче підходила висока постать, то жар

гарячіш її розумав. А що далі, то все частіш її кликав.

Але прислівник чимдуж звичайний у літературній мові. Так, у Черкасенковім “Дон Хуані” знаходимо: Чимдуж сюди. Тікає чимдуж.

Отже, говорімо й пишмо тільки: що — то, а не російське чим — тим. Напр.: Що більше будемо навчатися мови, то більше будемо знати її.

20. ЧАСТКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

До подвійних форм належить і вживання т. зв. часток, — вони оживлюють мову, і в мові поетичній, як і в мові живій взагалі, ними варт користатися. Мова народня, особливо поетична, переповнена цими частками.

Часткою зветься така частина мови, яка підсилює її вирішное окремі слова в реченні. Напр., частками бувають: і, й, он, ось, от, ото, та, та й, навіть, так і, би б, те ж, но, то й т. ін.

Треба добре відрізнати частки від сполучників та від прислівників. Наприклад: Батько й син (тут й сполучник). Піду й я (тут й частка). Загули геть (частка) усі.

Частку ставимо тільки перед тим словом, яке воно підсилює: Й я завтра піду — Я й завтра піду — Я завт-

ра й піду. Як бачимо, у трьох випадках частка виразно міняє значення слова.

Уміле користання частками сильно прикрашує й оживлює нашу мову, чому кращі знавці мови часто її радо вживають її. Частка — це десята частина мови, дуже сильно розвинена в мові українській.

Тарас Шевченко глибоко знав будову речення в поетичній народній мові, а тому дуже часто й влучно наслідував її. Напр. він легко вставляє частку та по-народньому: Отам вона її досі плаче та за козаками. Бодай же вас, цокотухи, та злидні побили!

Так само й Леся Українка глибоко знала народню мову, і кращі ознаки її все переносила до своїх творів. Напр. уживання часток: У суботу в молоді та великий збір. Сонце гаряче проміння та й порозсипало.

У поетичній народній мові речення розпочинається дуже часто якоюсь часткою, найчастіше: ой, та, а, гей, рідше: що, ей, ох. Напр. у піснях маємо: Ой у полі криниця. Та ластівочка та купалася, та на бережку та сушилася. Гей у полі могила. Що й у мене коса та до пояса.

Пор. в О. Олесья:

Ой набрав він з синього моря

Цебри води.

Ой розглягався та понад морем
Білий туман,

21. ЧЛЕН В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Українська мова знає дуже цікаве явище, — нерозвинений т. зв. член, що повстав з вказівного займенника той, та, те.

Багато європейських мов знають т. зв. окреслений член, напр. німецьке *der, die, das*, французьке *le, la*, грецьке *ho, he, to* і т. ін. У всіх мовах цей член повстав із вказівного займенника через утрату його вказівної сили; напр. із латинського *ille, illa* той, та повстали романські *le, la*.

Особливу форму окресленого члена знає й мова українська, — це той, та, те без вказівного значення.*

Старо-українські пам'ятки, починаючи з XI віку, мають не мало прикладів, коли займенники *тъ* (той), *та*, *те* виразно втратили свою вказівну силу, наближаючись тим до значення граматичного члена. Напр., це часто бачимо в працях Нестора XI віку, у Початковім Літопису, у Русь-

---

* Див. мою працю: "Член в українській мові, історично-порівняльний нарис", "Рідна Мова" за 1934 рік числа 9 і 10. Тут докладно розповідаю про члена й подаю відповідну літературу.

кій Правді, в Паломнику Ігумена Данила поч. XII в., і т. ін. пам'ятках.

Прикладів можна б наводити сотні, але я подам хоч кілька. У житті Препод. Феодосія (написав Нестор) маємо: От брати тѣх манастирськихъ. Іпатієв Літопис під 1111 роком подає: Сего не помышляете, оже на весну начнетъ смердъ тотъ орати лошадыю тою, и приѣхавъ половчинъ ударить смерда стрѣлою и помиметь лошадь ту.

Такі приклади непереривною низкою йдуть по багатьох українських пам'ятках від XI віку аж до сьогоднішнього дня. Усі ці приклади показують нам, що вживання займенника тої, та, те з дуже ослабленим вказівним значенням ніколи не переривалося в українській мові.

У сучасній живій українській мові це явище дуже поширене по всіх її говорах. При цьому треба підкреслити, що в такому значенні займенник стоїть не тільки постпозиційно (по слові своїм), але й препозиційно (перед ним). Такими формами переповнені наші казки, пісні, приповідки, думи й т. ін. народні твори.

Українська літературна мова цілком пішла в цьому за мовою народньою, і кожен письменник уживає її. Я подам тут трохи прикладів з Шевченкового "Кобзаря":

Препозиційне (перед іменником) місце займенника, з повною втратою вказівного характеру: Згну, як то й лист на сонці. Як то й явір над водою Степан похилився. Принаймні вкупі сумували, згадавши то й веселий край, і Дніпр то й дужий круторогий, і молоде тее горе, і молодий то й грішний рай. Ти вітаєш, як у того Нуми тая німфа Егерія. Як та галч поле крила — ченці повалили до Констанцу. Заплачу, як тая дитина. Кругом поле, як те море широке, синіє. Кругом хвилі, як ті гори.

Уживання постпозиційне (по йменнику): Крадуся понад Уралом, неначе злодії то й. Як роса та до схід сонця, покапали сльози. Скутар, мов пекло те, палає.

У більшості цих прикладів слова то й, та, те зовсім утратили свій вказівний займенниковий характер. Це той стан, що з нього легко може повстати вже правдивий граматичний член. Це особливий тип у розвої слов'янського члена, відмінний від членів у мові болгарській або російській.

Це явище української мови ми обов'язані плекати, а не забувати його. Тим часом у підсоветській Україні це явище вважається ознакою "буржуазного націоналізму", і тому

школа та редактори мусять викидати його, і тільки відважніші письменники часом не забувають про нього, як про щирю ознаку української народньої мови.

22. УКРАЇНСЬКА ЦЕРКОВНА ВИМОВА.

Від давніх віків ми, українці, маємо свою окрему українську вимову церковних богослужбових текстів, як мають свою власну вимову росіяни, болгари, серби та ін. По приєднанні Української Церкви до Церкви Російської, головно вже з кінця XVIII ст., розпочалося насильне запровадження російської церковної вимови в нашу Церкву, вимови, яку мало-свідомі люди неправильно звать церковнослов'янською або й старослов'янською.

Це зовсім не так: та богослужбова вимова, яку силою накидала нам Російська Церква, це вимова чисто російська, а не церковнослов'янська, — старослов'янська вимова була зовсім не така. За чисто російську вважають цю вимову й православні серби та болгари, чому й мають свою власну вимову.

З найдавнішого часу в Українській Церкві богослужбові тексти все вимовлялися згідно з своєю живою мовою, і така вимова позосталася аж досі серед православних українців на

Буковині, Закарпатті та в Галичині, де насильної російської вимови не було.

З часу визволення Української Церкви з-під російської з 1917-го року по всій Україні відразу пішла її своя стародавня українська вимова.

Треба сказати, що стара українська вимова церковнослов'янської мови ближча до вимови старослов'янської. Скажемо, зм'якшення е та н в російській мові - це явище пізніше, а не давнє.

У давнину мова церковна її літературна були в Україні однакові, і цією мовою написано в нас усі її літературні пам'ятки XI-XVIII віків. Ось тому цю церковну мову в українській вимові можна також звати староукраїнською мовою. Богослужби в Україні правилися староукраїнською мовою від початку нашої Церкви аж до кінця XVIII віку, а з 1920-го року вперше розпочалися в нас Богослужби й живою українською мовою.

Нижче подані правила треба застосовувати до вимови як текстів богослужбових, так і всіх інших писань, церковнослов'янською мовою подаваних.

У теперішній час в окупованій Україні советська церковна влада наказує літургічні тексти вимовляти тіль-

ки по-російськи, напр.: Господі помілуй, Тебе Господі, Верую, алілуя, і т. ін. Це йде насильно проти української багатовікової традиції, бо в Україні завжди церковно-слов'янське вимовляли тільки по-українськи.

Це стосується вимови головно оцих трьох букв, а саме:

1. З найдавнішого часу церковно-слов'янське **ѣ** вимовлялося в Україні тільки як **і**, напр.: вірую, нині, гріх, стіна і т. ін., а не: верую, нинє, грех, стена. Вимова **ѣ** як **є** — це чисто російська вимова, а не церковно-слов'янська. Звати вимову **ѣ** як **є** старослов'янського, це значить показувати своє незнання тієї мови.

Уже одна з найстарших датованих наших пам'яток, Збірник царя Святослава 1073-го року, писаний у Києві українцем, дає нам: німая та клятва л. 142 (замість нѣмая), ісціли (замість ісцѣли) л. 162, въ вірі (замість вѣрѣ) 176 і т. ін. Бо в XI віці в Українській Церкві читали: вірую, нині і т. ін.

На букву **ѣ** українці завжди дивилися як на **і**, і автор Іпатського Літопису замість **і** часом пише **ѣ**, напр.: патрѣархъ 487, Дмитрѣя і т. ін. А в XVII — XVIII віках українські письменники дуже часто писали: пѣлпъ, вѣдро, батѣгъ і т. ін., цебто — для них **ѣ** було тільки **і**.

Це все ясно свідчить, що в українській літературі довгимн віками **ѣ** вимовлялося тільки як **і**.*

Див. вище ст. 183-185, 208-209.

2. Церковне **е** з глибокої давнини в Українській Церкві вимовлялося тільки твердо, як **е**, а ще була її стара церковнослов'янська вимова. Отже, вимовляємо: день, Небо, завжди, читеніє і т. ін. Російська вимова: день, Небо, завжди, читеніє, але ця російська вимова безумовно нова, не церковнослов'янська, і в жодному разі не старослов'янська. Пом'якшення **е** — це явище самої російської мови, а не старослов'янської. Пор. грецьке **неφος**, укр. Небо, і російське Небо.

3. Церковне **и** з глибокої давнини в українській мові вимовлялося тільки як своє **и**, і зовсім можливо, що це була найстаріша наша вимова. Тому вимовляємо: Господи, помилуй, заступи, спаси, алилуя і т. ін. Російська вимова: Господі, помілуй, заступі, спасі, алілуя і т. ін., безумовно це не старша церковнослов'янська вимова, а молодша. Див. ще ст. 206.

Сучасні словники в Україні наказують вимовляти й писати: алілуя, — це для русифікації нашої Церкви, яка віковічно вимовляла: алилуя.

---

* Див. Проф. І. Огієнко: Як треба вимовляти букву **ѣ**. Тарнів, 1921 рік.

У теперішній літературі в совєтській Україні не раз заходить потреба зацитувати церковнослов'янський текст або стару українську пам'ятку. І цитують так: верую, Господі, небо, нине і т. ін., — це пізніша російська вимова, і так цитувати по-українському — це виявляти неграмотність.*

Та церковнослов'янська мова, якої вживає в себе Російська Церква, це мова новоцерковнослов'янська, яка має з старослов'янською мовою не багато спільного. В основі цієї мови лежить уже мова російська, а головню — нова російська вимова.

Світової слави російській учений філолог академік Ф. Фортунатов так пише про сучасну російську церковнослов'янську мову: “Съ теченіємъ времени старославянскій языкъ обратился у насъ въ тотъ искусственный искаженный языкъ, который употребляется теперь въ Богослуженіи и называется церковнославянскимъ языкомъ. Не смешивать съ этимъ ломанымъ языкомъ древній церковнославянскій языкъ”.**

---

* Про українську вимову церковнослов'янських текстів див. мої праці в “Елпіс” 1926 р. т. I, Варшава, та в “Нашій Культурі” 1936 р. книга 15. Див. ще мою працю: Українська церковна вимова, Холм, 1942 рік.

** Ф. Фортунатовъ: Лекціи по фоне-

23. НАЗВИ ПО БАТЬКОВІ.

Назви по батькові появилися в нас дуже рано, — по пам'ятках знаємо їх ще з XI-го віку. Напочатку по батькові звали тільки князів та людей вищих верств, але, починаючи з XVI-го віку, появляються назви по батькові й у людей “простих”. Пізніше з цих назов по батькові виробилися наші прізвища.¹

Уся українська давня історія добре знає звичай звати по йменню та по батькові, напр., в Іпатськiм Літопису знаходимо: Давид Ігорович, Давид Святославич, Георгій Володимирич, Ізяслав Глібович, Володимир Ярославич Галицький, Іван Захаріин Козарин, і сотні т. ін. назов, — по давніх українських Літописах скрізь знаходимо звичай звати не тільки по йменню, але й по батькові.

Давня жива наша актовa мова так само знає частий звичай звати й по батькові в великому числі. Напр. Володимирська книга 1570 р.: Пан Іван

тикѣ церковнославянскаго языка. Спб. 1919 р. ст. 2.

¹ Н. М. Тупиковъ: Словарь древне-русскихъ личныхъ собственныхъ именъ. Спб. 1903 р. ст. 25.

Семенович Ляховський, Пап Василій Василевич Радовицький. Книга Луцька 1573 р.: Іван Іванович Ощевський, 1582 р.: Забили слугу мого — Павла Івановича, і сотні т. п.

У Київських стародруках, з 1617 р. починаючи, назов по батькові дуже багато, напр. у “Бесідах на Ап. Павла” 1623 р.: Василя Константиновича кн. Острозкого. Відомий друкар XVII ст. Земка часто підписувався: Тарасій Левонич (або Левкович) Земка, і т. ін. У “Лексиконі” 1627 р. Памви Беринди читаємо: “При боку пана Федора Юрієвича Балабана і Панєї Матрони Михаиловни Сербиновни”, посвята л. 2.

Коли кн. Острозький підписувався повно, то писав: Василій Іванович кн. Острозький.

У Стародубських чернігівських актах 1664-1665 р. назов по батькові без кінця: Агапі Сергєєвні Ганоновій, Алєна Івановна Лобачовна Єрченкова, Лукіян Іванович Низовец, Богдану Яковичу Сипайлі, Петр Семенович Уваженок, Продав Марку Яковлевичу Сирокваші, Левон Михайлович Козир і т. ін.

Значно пізніше, головни під польським впливом, в Україну потрохи заходить чужий зв. не вживати назов по батькові. Але цей звичай поширився тільки в Галичині, у Великій Ук-

раїні він мало відомий. Думка, ніби назви по батькові — це московський вплив, ця думка історично неправдива: кожній давній Літопис наш, писаний в нас ще до початку московського впливу на Україну, має сотні назов по батькові, а це виразно говорить, що звати по батькові — це наш давній український звичай.

“Простий” народ звичайно зве один одного тільки по іменні; але осіб поважних зве ще й по батькові, — і це не з якогось московського впливу, а виключно по власній традиції, що живе в нас уже над тисячу літ.

В Росії серед народу дуже поширений звичай — для підкреслення своєї близькості — звати тільки по батькові: Зайдите ко мне, Петровичу! В Україні такий звичай рідкий.

24. БЕРЕЖИМО СВОЮ УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ ЧИСТОЮ!

Русифікація української мови.

Кожний народ любовно й розумно вирощує й береже свою літературну мову за своїми віковичними традиціями. Кожен народ пильно береже свою літературну мову від засмічення її чужоземними впливами. А впливи ці найрізніші, — цілком чужоземні чи ближчі сусідські. І коли ці впливи переходять певну границю і

їх ми легко помічаємо, то це зветься за сміченням своєї мови, звідки б ці впливи не походили, --- чи зда- лека чи зблизька.

Чужі впливи бувають подвійні: ко- рисні й ялові. Коли ми приймаємо до своєї мови яке чуже слово, на замі- ну якого ми не маємо свого, то це буде корисне запозичення. Напр. такі слова, як гімназія, театр, універ- ситет і т. ін.

Коли ж ми беремо з чужої мови слова чи форми, на які ми вже маємо свої, то це будуть позичення ялові, бо вони нашій мові нічого нового не додають. Скажемо, в українських писаннях під Советами стали часто вживати слова: ящик, вір'ювка, серга і десятки таких інших, коли є свої: скринька, шнур, сережка. Пи- шуть: Пасти коней, коли наше: пасти коні. І т. ін., --- це позичення ялові, які тільки засмічують нашу мову.

Береження своєї мови чистою є нормальний процес у духовому житті кожного народу, як окремої нації. І власне мова складає душу тієї чи іншої нації, чому всі, хто любить свій народ, той береже й любить та- кож і свою рідну мову.

Народи з захватними бажаннями, народи імперіялістичні завжди пиль- нують закаламутити чистоту літера-

турної мови своїх сусідів, особливо тих, землі яких вони хотять захопити. Так довгі віки робили нам поляки, а пізніше росіяни, накидаючи нам свою літературну мову, а нашої не визнаючи навіть за окрему мову.

У підсоветській Україні сьогодні йде уперта тиха "холодна" війна з українською літературною мовою, — щоб накинути їй можливо більше число русизмів, і щоб тим самим зменшити її окремішність. Ця "холодна" війна провадиться головню в школі та в пресі, помітно просякає вона і в літературу, особливо в твори тих письменників, що культурою своєї літературної мови мало займаються.

Дійшло до того, що сьогодні в Україні стало небезпечно говорити, що така чи така форма, то русизм. Офіційна ідеологія, підтримувана збройним насиллям, є така, що росіяни — це "старший брат", вищий і культурніший, а тому русизми в нашій мові — це честь, а не засмічення. Хто з цим не згоден, той "буржуазний націоналіст" та "ворог народу" зо всіма наслідками такої назви.

Накидання русизмів в українську літературну мову стало тепер одним із засобів імперіялістичного нищення України. Українській мові не дають змоги всебічно й вільно розвивати-

ся, і саме бажання цього окупаційна влада вважає “буржуазним націоналізмом”, і жорстоко карає за це. Силою витворюють нову ідеологію, буцім то русифікація української мови — це явище додатне.

Року 1954-го Українська Академія Наук у Києві випустила книжку Г. Іжакевича: “Питання російсько-українських мовних зв’язків, науково-популярний нарис”. Я пишу “випустила”, а мабуть треба б написати “змушена була випустити”. У цій книжці автор доводить, ніби вплив російської мови на українську завжди був великий, і буцім то він --- додатне явище для нашої мови.

На ст. 75 п. Іжакевич подає: “Українські націоналісти намагалися штучно відділити українську мову від братньої їй російської”, для чого вони вживали “вузькомісцевих форм”. “Виступали вони також і проти ряду граматичних форм і синтаксичних конструкцій, спільних для української її російської мов”.

Таке ставлення справи нічого спільного з наукою не має, і його можна назвати відкрито: окупаційним імперіалізмом в мові! Ідеологію творення української літературної мови сьогодні диктує в Україні окупант, доказом чому є вищезгадана книжка

Г. Їжакевича, та ще в виданні Академії Наук.

Чим можна пояснити викинення з української азбуки букви г, як не російським советським імперіялізмом?

На щастя їй на користь нашої літературної мови видатні українські письменники окупантської мовної ідеології не сприймають, і пишуть таки хорошою літературною мовою. Зате переклади на українську мову переповнені русизмами.

Хто в Україні розуміє вагу чистоти своєї літературної мови їй боронить її, тих тепер згідливо звуть “українськими шовіністами”. Власне таких “шовіністів” на користь “старших братів” висміював у своїх творах письменник Микола Куліш, якого ці твори року 1955-го чомусь перевидала в Нью-Йорку УВАН.

Чистоту своєї літературної мови всі ми обов'язані берегти. Український народ є нація, а душею нації є її мова, особливо мова літературна. І поки живе мова, як окрема мова, як мова літературна, доти живе її народ, як окрема нація.

Цього всього ми не можемо забувати, і для цього їй видана ця праця.

ІХ.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISУ.

Український правопис існує вже одинадцять віків, і за цей час він перейшов довгу дорогу свого постійного розвитку. Історія українського правопису тісно пов'язана з історією нашої мови та нашої літератури. І мова, і література не розвивалися в нас нормально та спокійно, бо їх розвиток завжди залежить від історії народу, а ця історія, по втраті нами незалежності ще в XIII віці, ніколи не була спокійною.

У цій своїй праці подаю коротеньку історію українського правопису, подаю її так, щоб широке наше громадянство могло легше орієнтуватися в справах нашого правопису, а тим допомагати його розвою та закріпленню серед широких мас громадянства.

1. ДОІСТОРИЧНЕ “РУСЬКЕ” ПИСЬМО.

Український правопис, як правопис слов'янський, веде свій початок від глибокої давнини. Давні слов'янські племена, що від них походить український народ, знали письмо від найдавнішого часу. Кияни, стоячи в центрі східньо-слов'янського державного життя, уміли писати вже певно десь у віці IX по Христі, коли не давніше.

І в IX віці це східньо-слов'янське письмо мусіло бути вже добре розвиненим, коли того віку появилася навіть переклад Євангелії та Псалтиря з мови грецької на мову “руську”. Маю на увазі той факт, що коли в р. 860 чи 861 прибув до м. Херсонесу Св. Костянтин Философ, то він (як свідчить про це “Життя Костянтина”, пам'ятка X віку) “обрѣтъ же тоу Євангеліе и Псалтырь, роуськими письмены писано, и чловѣка обрѣтъ, глаголюща тоу бесѣдою, и бесѣдовавъ съ нимъ, и силу рѣчи приимъ, своей бесѣдѣ прикладая различная письмена гласная и съгласная, и къ Богу молитвоу творя, вѣскорѣ начя чести и съказати. И мѣнози ся емоу дивляхоу Бога хваляще”. Цебто: Костянтин “знайшов тут (у Херсоні) Євангелію та Псалтиря, написані руськими письменами (мовою), знайшов і чоловіка, що гово-

рив тією ж мовою, і розмовляв з ним; а навчившись (від нього) наголосу (вимови), прикладав (рівняв) до своєї мови (для ліпшого вивчення київської вимови) різні звуки голосні та приголосні; помолившись Богові, скоро почав читати й говорити (по-київському). І многі дивувалися йому й хвалили Бога”.¹

Що це було за руське письмо, наука остаточно ще не встановила, але певним є те, що письмо таке було, що тепер і доведено археологічними розкопками.

2. ДАВНІЙ БОЛГАРСЬКИЙ ПРАВОПИС.

Коли пізніше, влітку 988-го року наступило офіційне вже охрещення киян, то в той час прийнято потрібні богослужбові книжки з Болгарії, прийнято й болгарський правопис, що його упорядкували Костянтин († 869) і Мефодій († 885) та їхні учні. Цей правопис зветься старослов'янським.

Запозичений з Болгарії правопис міцно запанував у нас і держався, звичайно, зо змінами, — аж до ново-

---

¹ Докладніше про це див. у моїй праці: “Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність”, Варшава, 1927 р. ст. 126-127. Див. іще в моїй монографії: “Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян”, 1938 р. ст. 68-79.

го часу. А це сталося тому, що від самого початку нашої Церкви заведено в нас і свою власну церковну вимову, так що кирило-мефодіївські букви в нас в Україні відразу більш-менш пристосовано до місцевих мовних умов та потреб. Напр. ѣ в Україні-Русі читано за і, е за е, и, г за г і т. д. Допомагав і наголос З його ставлено по-українському.²

Стара церковна азбука хоч і не зовсім відповідала місцевим мовним потребам, проте давала можливість, міняючи відповідно вимову, пристосовувати її до українських вимог мови.

Як тепер різні народи читають по-різному написане, напр., латинською мовою, так удавнину по-різному читали свій богослужбовий текст народи слов'янські. Від тієї найдавнішої доби донесли ми, з малими змінами, цілу теперішню азбуку, а між її буквами її значки і, е.

І треба добре пам'ятати, що однієї спільної всім слов'янським народам вимови ніколи не було, — кожен слов'янський народ свої Богослужбові Книги вимовляв по-своєму, по-

---

² Докладніше про це див. мою працю: "Українська вимова богослужбового тексту в ність", Варшава, 1927 р. І ст. 126-127. Див. іще Див. ще: "Українська церковна вимова", Холм, 1942 р.

рідному. Напр. букву ъ слов'яни вимовляли по-різному, див. ще ст. 244.

3. ЄВФИМІЇВ ПРАВОПИС XIV ВІКУ.

Мова, як організм живий, певпинно росла й змінювалася, тоді як правопис лишався незмінним. А це досить скоро витворило разячу між ними незгідність, особливо через те, що кожна слов'янська Православна Церква відповідно дбала про більше наближення церковної мови до розуміння народу. Частина давніх звуків із часом зовсім відмінилася, а між тим їхні букви ще лишилися на письмі, напр.: юс великий, юс малий, ъ, њ, џ, с (зіло).

Потрібно було робити правописну реформу, бо цього вимагало живе життя, і таку реформу її зробив перший Митрополит Тирновський Євфимій у Болгарії, у половині XIV-го віку. І хоч Євфимієва реформа була пристосована до своїх місцевих болгарських умов, проте вона викликала до себе велику повагу й поза Болгарією, й її прийнято в усіх народів, що вживали тоді кирилівського письма.

Під кінець XIV-го віку цей Євфимієв правопис прийшов і в Україну, де його залюбки прийнято, і він міцно закорінився в нас аж до початку XVII-го сторіччя, а почасти -- аж до

віку XIX-го. Але цей новий Євфиміїв правопис не був для нас відповідніший, як правопис Костянтинів: тоді як останній до певної міри дбав про все-слов'янські потреби, правопис Євфимія був місцевий, болгарський.

Штучно пристосований до українського писменства, новий правопис заглушував нам наші рідні ознаки. Напр., цей правопис наказав писати ь замість ѣ на кінці слова,³ уживав таких форм, як твоа, всеа, святаа і ін., уживав юс великий замість ѣ, я, о ії т. п., ставив значки наголосу (зазначки) на початку й кінці слова.

От через що, скажемо, у Пересопницькій Євангелії 1556-го року під її штучним Євфимієвим правописом часом так трудно видобути українську форму, напр., хоча б у таких написах: створіль, вышоль, пришоль, за нимь, іакь, жень, животь, докональ, оуз'дровиль, смѣати, великаа, нѣктораа ії т. ін.

Через правопис Євфимія ми змінили давню форму ѣі, цебто ѣ та і, на нову ы, цебто ь та і.

---

3 З того часу давня форма й вимова для грецького слова а м і њ перетворилася хибно в нову: амннь, з м'яким н в кінці слова, і такою неправильною позосталася й досьогодні, амінь. Старе було а м і н, а болгарська вимова дала а м і нь.

Євфимій правопис викликав в Україні велику правописну замішанину.⁴ Брак доброго свого правопису особливо відчувався в Україні з половини XVI-го віку, коли тут повстають найбільш організовані школи.

А під кінець цього віку, коли в Україні працюють уже й друкарні, чужий нам правопис Євфимія потроху губить у нас неживі свої риси, і помалу витворюється новий правопис, уже більш пристосований до живої української мови. Так, напр., у львівським “Адельфотесі” 1591-го року вперше знаходимо вже нову букву, необхідну для української мови, -- букву г, -- вона панувала в тодішньому новогрецькому письмі, звідки і взята. У книжках рукописних ще з XV в. часто знаходимо кг (наше г), також узятє з письма грецького, бо греки вимову г передавали перше також через кг, а пізніше через г.

Російська советська окупаційна влада, щоб наблизити українську азбуку до російської, щоб штучно показати, нібито обидві вони “однакові”, заборонила українцям уживати букву г. Вищесказане показує, що

---

4. Див. мою працю: “Слово про Ігорів похід”, 1949 р., ст. 59-63. Бо й старші рукописи “Слова” писані вже Євфимієвим правописом.

своєю забороною советська влада ламає багатовікову українську традицію. Див. далі ст. 309.

Від часу панування Євфимієвого правопису на сході, а найбільше в росіян, позосталася звичка писати й вимовляти *иа* як *іа*: матеріал. У цьому випадку українці знають народню фонетичну вимову *ія*: матеріал. Але советська влада наказала українцям писати *іа*: матеріал, — щоб між двома мовами менше різниць було... Див. ст. 310.

4. ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКІ ОЗНАКИ В ПРАВОПИСУ XV-XVII ВІКІВ.

Перші українські більш організовані канцелярії повстали в нас за часу Литовсько-Руської Держави ще з XIV-го віку. Канцелярійною мовою того часу стала мова північноукраїнська, зо своїми характерними ознаками: писали *е* замість *ѣ*, *я*, що збігалися з ознаками її білоруськими. З мови канцелярійної ці ознаки перейшли й до правопису книжкового, і міцно трималися в нашій літературі аж по кінець віку XVII, а по часті й до кінця XVIII-го віку.⁵

---

⁵ Див. про це мою монографію: "Українська літературна мова XVI ст.". Варшава, 1930 р., т. I ст. 224-252.

5. УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМО.

Письмо в Україні, як я вже казав, відоме з найдавнішого часу, ще з IX віку по Христі. Увесь час воно розвивалося і приймало по віках ту чи іншу форму. В Україні виробилося три роди письма: устав IX-XIV віки, півустанов XV-XVII віки і скоропис з віку XVI. Уставу вживали головню для великих богослужбових книг, півустанову — для грамот, а скоропису — для буденного писання, особливо по різних канцеляріях.

Письмо з України-Руси поволі поширилося по всьому Сході, і з бігом віків виробилося три форми писання: українська, московська і білоруська. Ці три форми, а особливо письмо українське й московське, сильно відрізнялися одне від одного.*

Скажемо, українській скоропису має свої притаманні форми, по яких ми відразу розпізнаємо його, напр. буква в (писалася в нас як грецька тета).

Форма українського письма, відмінна від письма московського, позоставалася в нас аж до XIX віку. Напр., в Україні писали я, а в Московії його писали як гачкувате а (так тепер пишуть я в Галичині).

---

* Див. Л. В. Черепнин: Русская палеография, М. 1956 р.

6. ФОРМА УКРАЇНСЬКОГО ПИСАНОГО Я.

Для звука я (коли т. зв. юс малий утратив свою вимову) в українському письмі здавна повстало дві форми: форма старого юса малого і форма йотованого а, цебто іа.

З першої форми в скорописному українському письмі рано повстала буква я, а поруч з нею довго вживалося і йотоване а, як іа з поєднанням їх. Так це писане українське я позосталося по всій Україні аж до сьогодні, а йотоване іа довго держалося в Галичині до кінця XIX віку.

У Московщині доля писаного я пішла інакше: тут буква юса малого зникла зовсім, зате розвинулося йотоване а, і обернулося в гачкувате а, цебто пишеться а з гачком догори направо від лівого боку букви.

Ця московська форма писаної букви я, як гачкувате а, повстало рано, ще в XVI ст., і довго панувало в Московії, аж до середини XIX-го віку. Цю ж московську форму для я росіяни занесли в Галичину в XVIII віці, і вона там виперла — при допомозі московфілів — форму іа, і держиться аж дотепер.

Україна мала свою власну форму для писаного я, подібну до форми друкованої, і вона позосталася в Україні пануючою аж до сьогодні. Мало цього, у віці XVIII українці на-

вчали по багатьох школах Московщини, і через школу занесли туди свою українську форму **я**, яка виперла там московську форму гачкуватого **а**.

Таким ось чином правдива притаманна форма писаного українського **я** буде теперішнє друковане **я**. А форма **а** гачкуватого, як тепер пишуть галичани, це форма давня притаманна московська.⁶

7. ДРУКАРСТВО И ПРАВОПИС.

Друкарство на Сході розпочали перші українці, і першій друкар Швайпольт Фіоль, німець з походження, заклав свою друкарню в Кракові, і року 1491-го видрукував для українців Октоїха чи Часословця. Але краківська католицька інквізиція друкарню закрила, “схизматичські” православні книжки попалили, а друкаря арештувала.⁷

Франциск Скорина, білорус з походження, продовжував працю Фіолеву і з року 1517-го друкує окремі

---

6. Див про це: Іларіон: Українсько-російський словник початку XVII віку, 1951 рік, ст. 21, а на ст. 24 на знімку форма гачкуватого **я**.

7. Див. І. Огієнко: Найперший друкар українських книжок — Швайпольт Фіоль. “Літопис” 1924 р. ч. 11 ст. 163-166, Берлін.

біблійні книжки в Празі чеській. З року 1525-го Фр. Скорина провадить друкарню вже в Вільні.

Пізніше друкарство появляється в Москві, де друкар о. Диякон Іван Федоров року 1564-го випустив першодрукованого Апостола. Але друкарська справа не повелася на добре в Москві, і о. Ів. Федоров перенісся в Литву та в Польщу, де довго працював, заціплюючи тут друкування книжок. Року 1569-го о. Диякон, тепер уже Федорович, випустив у м. Заблудові “Учительное Євангеліє”, а року 1574-го 15-го лютого вже у Львові вийшов Апостол. Так почалося друкарство на східніх слов'янських землях.

Диякон Іван Федорович, розпочинаючи друкарство на землях білоруських та українських, приготував друкарські черенки (літерки) зовсім такі, якими вони були в письмі рукописному, -- з наголосами, з надрядковими значками. Цебто, друкарство з свого початку прийняло весь церковнослов'янський правопис, з його ъ, ы, ѣ й ін.

Удавнішу, особливо в письмі скорописному, кінцеву приголосну складу чи слова виносили над слово, і це надовго позосталося і в друкарстві. Коли при друкові рядок виходив трохи довшим, то вживали цих винесень

над слово, а ї часто опускали. Таким чином піддавалася думка, що буква ї взагалі нам непотрібна.

Друкарство виразно поставило питання про знаки розділові. Перші друки знають, як і рукописи, тільки одного розділового знака, --- крапку. Але з бігом часу число розділових знаків усе збільшується, і зробило це власне друкарство.⁸

Друга справа, яку виразно поставило друкарство, це було писання великих букв на початку слова. До друкарства, в уставному та в півуставному письмі звичайно великих початкових букв не було, — їх уперше запроваджують друкарі до своїх друків, та й то значно пізніше. Скажемо, Острізька друкована Біблія 1581-го року великих букв ще не вживає, --- вживає їх тільки на початку розділу чи якого уривка, цебто наслідують тодішні рукописи.

8. ПРАВОПИС М. СМОТРИЦЬКОГО 1619 Р.

Упорядчиком нового правопису в Україні став того часу славний учений Мелетій Смотрицький (1578-

⁸ Історію знаків розділових див. у моїй праці: Нариси з історії української мови, Варшава, 1927 року, ст. 198-201. Див. ще: Іларіон: Граматичні основи літературної мови, 1951 рік, ст. 156-173.

1633), родом з містечка Смотрича на Поділлі. Року 1619-го вийшла в світ відома його праця: “Граматики Славенския правильное Сінтагма”, і ця Граматика на цілих 150 літ стала головним джерелом граматичного знання для всього слов'янського світу.

Правопис Смотрицького запанував у всіх православних народів, що вживали кирилівського письма. Взагалі, з цього часу Київ стає законодавцем, щодо правопису, для всіх слов'янських народів.

Звичайно, правопис Смотрицького так само не все був відповідний потребам живої мови, а тому він не звільнив української мови від її старої одежі, — давнього правопису.

З новин бачимо у Смотрицького не багато, хіба грецьку букву г, яку він остаточно закріпив і узаконив для нашого письменства (замість кг). Взагалі ж Смотрицький тільки впорядкував той правописний хаос, що закорінився був до нього, усунув невідповідне нам з Євфимієвого правопису.

Цей правопис Смотрицького тримався в Україні аж до XIX-го віку, а в Росії до 1755-го року, до граматики М. Ломоносова. У головному цей правопис був правописом для церковно-слов'янської мови.

9. ПРАВОПИС ПАМВИ БЕРИНДИ.

Уже в першій чверті XVII ст. богослужбова церковнослов'янська мова була мало зрозуміла в Україні, і без доброго словника годі було обійтися. “Широкий і великославний язык словенський трудности до вирозуміння многії в собі маєт, зачим і самая Церков Російськая (=руська, українська) многим власним сном в огиду приходить”⁹, — як писав видатний мовознавець, і це була причина, що змусила Памву Беринду випустити свого славного “Лексикона славеноросского”.

Памва Беринда походив десь із Молдавії, мав добру вищу освіту, і все своє життя віддав на видання книжок. Рано він перейшов з Галичини в Україну, до Києва, де й пробув 12 років (1620-1632), працюючи в Києво-Печерській Лаврі, як учений друкар і справник книжок. Був він Ієромонахом, Протосингелом Єрусалимської Церкви. Помер П. Беринда 13-го липня 1632-го року, і похований в Києво-Печерській Лаврі.

Головна наукова праця о. Памви Беринди була: “Лексиконъ славенороссій”, цебто Словник слов'янсько-український, видрукуваний в Києво-Печерській друкарні року 1627-го.

---

⁹ Лексикон, 1627 р., передмова, л. 2.

Словник П. Беринди мав в Україні велике поширення, і безумовно сильно впливав на тодішній правопис, — закріплював правопис стародавній. Беринда вживає буков **ъ, ы, ъ** нормально скрізь. Але Словник друкуванняй був на дві коломи, а тому, щоб умістити слово в рядку, часто доводилось опускати кінцевий **ъ**, а це наводило на думку про ненотрібність цієї букви взагалі. На цю думку наводили й інші видання.

Ось трохи прикладів із Словника 1627-го року: тѣшуся, ѣсти, квапливость горлицѣ, побожный, брехачѣ і т. ін.

Грецька буква **г** досить часта в словах і своїх, і іншомовних: шпѣгѣ, фігура, логіка і т. ін.

Іншомовні слова: жолнѣръ, гимнасія, Іерусалимѣ, Августѣ, географія і т. ін.

10. ПРАВОПИС МОГИЛЯНСЬКИЙ.

Правопис видань Київського Митрополита Петра Могили (1627-1647) нічим особливим не відрізняється, — це звичайний київський правопис XVII віку.

Року 1645-го в Києві був видрукований короткий Катихизис: “Собрание короткои науки о артикулах Вѣры Православнаѣкаѣлической”. Це був шкільний підручник Православної

Віри, який швидко розійшовся по всьому православному слов'янському світі, і мав на встановлення українського правопису великий вплив. Цей підручник наступного 1646-го року був передрукований у Львові, а 1649-го — в Москві (в перекладі на мову російську церковну).

У цьому київському підручнику запроваджено повну систему писання Святих з великої букви. Це дуже важливе явище, бо воно держиться у добрих богословів аж до сьогодні.

Ось ці правила. З великої букви пишуться (слова пишу повно, а ъ в кінці слів опускаю):

1. Імена Пресвятої Тройці: Отець, Сын и Дух Святыи, Троица, Господь Бог, Божий, Бозство, Господень, Сыном Божиим, Исус, Христос.

2. Імена, що замінують яку Особу Пресвятої Тройці: Вседержитель, Збавитель, Спаситель, Створитель, Спас.

3. Слово "Ім'я", коли воно стосується Бога: Ім'я Твоє Святеє, в Ім'я Отца, Нехай ся святить Ім'я Твоє, Ім'я Божіє.

4. Мати Божа: Пресвятая Дѣва, Пресвятая Богородица, Пречиста Панна.

5. Назви Анголів: Ангел, Архангел, Херувим, Серафим.

6. Назви Святих: Апостол, Ученик

Христов, Пророк, Патріарх, Євангеліста.

7. Таїнства: Сакрамент або Тайна, Сакрамент Тѣла и Крве Господнеи, Сповѣдь, Крещеніє, Дар Духа Святого.

8. Назви Свят: Рождество Христово, Преображение Господне, Успеніє Пресвятои Богородици.

9. Особи і речі освячені: Єпископ, Ієрсії, Єлсії, Престол, Чаша-Келих, Храм Божий.

10. Назви Святих і Богослужбових Книг: Євангелие, в Дѣях Апостолских, Псалтир, Октоїх.

11. Слова Небо, Небеса, Рай, Престол Божий.

12. Назви інших Святих: Мученики.

13. Слова Святого великого значення: Кролевство чи Царство Небесное, Церков, Вѣра Православная, Собор, Канон.

14. Назви Постів: Пост Великій.

15. Назви Служб Церковних: Літургія, Вечерня.

Уживання великих букв у поданих тут словах стало загальним прависним правилом в XVII столітті, рознеслося з Києва по всій Україні, і позосталося в релігійних творах аж до сьогодні: усе Святе й усе освячене пишеться з великої букви.

Те, що Словник Г. Голоскевича на ст. 28 наказує писати бог, а на ст. 81 навчає писати г о с п о д ь, брєнить комуністичною дикістю і блюзнірством на всю українську традицію... Звичайно, Г. Голоскевичу так було наказано писати!

Ми мусимо продовжувати тривікову могилянську традицію, і писати це тільки так, як тоді писано. Ми не безбожники, — у нас є своя власна багатовікова традиція, і нам сором писати за комуністичними вказівками!...

Докладно про це подаю далі.

11. ПРАВОПИС XVII ВІКУ.

Стародавній український правопис у XVII ст. сильно нахилється до потреб живої української мови, але не рве і з старовиною

Найвидатнішим українським письменником XVII століття був Архимандрит Іоанікій Галятовський (†1688 р.). Його праці були поширені по всій Україні, і безумовно шпирили й київський правопис, на той час найбільше науковий серед усього православного слов'янства.

Давні ъ, ы, ѣ позостаються в правопису за старовиною, тому вони позостаються звичайними і в письмі І. Галятовського. Я тут даю приклади з таких творів Галятовського: "Ключ

Розуміння” 1659 р., Київ, “Месія Праведний”, Київ, 1669 р. і “Скарбниця потребная”, Чернігів, 1676-го року.

Буква ъ: жадень, човень, ярмарок, з дощокъ і т. ін.

Буква ы: зычлывий, прысланого і т. ін.

Буква ѣ: Черпѣговъ, збѣратися, горѣлка, Ігнатовѣ Якименковѣ.

Буква ѣ в іншомовних словах: Бѣблѣя, угѣти, жолпѣръ, офѣра і т. ін. Звичайно, ѣ в Україні читається завжди як і.

Буква г досить часта: Гога і Магога, на зегарѣ, типографія, гвалтъ, синагога, Географія і т. ін. І. Галятовський писав під великим польським впливом, тому в нього часта буква г в іншомовних словах.

Цікава риса правопису XVII віку, про яку ми вище писали: назви святих та освячених речей пишуться з великої букви, напр.: Херувимъ, Ангель, Пророкъ, Апостоль, Небо, Рай, Духъ, Єпископъ, Тѣло и Кровь, Кіотъ Завѣта, Ученики Христа, Чудотворная Лавра, Образъ Христа і т. ін. Так само: Євангелія.

Див. про це ст. 270-271.

Поява апострофа: здоров’є, об’явил’ і т. ін.

Займенник ся пишеться разом з дієсловом: ударився.

У Києві за XVII стол. встановили

писати: мир - - це спокій, і мір — це весь світ. І це розрізнення українські вчені перенесли в Росію, і там воно міцно трималося аж до зміни правопису більшовиками в 20-х роках XIX віку.

Коли в Росії заводили школи, то вчителями до них брали головно українців, і через них київський правопис розносився по всій Росії.

Ось цей правопис — офіційний київський, і він панує весь XVII вік. І. Галятовський друкував свої твори в Києві, у Львові та в Чернігові. - - скрізь однаковим правописом.

“Граматика” М. Смотрицького 1619 р., Словник Памви Беринди 1627-го року та твори Архимандрита І. Галятовського сильно вплинули на закріплення модернізованого правопису в XVII віці по всій Україні.

12. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГРАЖДАНКИ 1708 Р.

За XVII-XVIII віки жива українська мова вже великим струмком вливається до мови літературної; мусів пристосовуватися до того й правопис, мусів, але пристовувався мало. Цього часу вже не бояться писати народньою мовою, не бояться й відступати від традиційних норм церковного правопису. Потроху появляються й такі написи, де зазначалася жива українська вимова.

Правопис уже стояв на добрій дорозі, і була певна надія на скоре пристосування його до живої мови, але трапилося небувале революційне потрясення його: у березні 1708-го року, з наказу царя Петра I. замінено стародавню кирилицю на нову гражданку, а кирилиці дозволено вживати тільки для церковних видань.

Ця реформа була велика, бо церковнослов'янський правопис справді був занадто складний. І Петро I викинув: 1. зайві букви, які не визначали окремих звуків (але не викинув ъ), 2. наказав не ставити зверху надрядкових винесених буков, і 3. наказав не ставити “сил”, цебто значків наголосу. Сама форма буков була змінена на округлішу.

Новий правопис був значно простіший від церковнослов'янського. А року 1735-го Російська Академія Наук ввела нові поправки до цієї “гражданки”.¹⁰

Це був дуже дошкульний удар для розвитку українського правопису, бо він силою спинив близький вже до закінчення процес національного пристосування правопису до живої української мови. Гражданка з російсько-

---

¹⁰ П. П. Пекарскій: Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ, Спб. 1862 р., т. II ст. 642-653.

го наказу механічно заступила нашу притаманну вікову кирилицю, і вся справа правопису забрана була з українських рук.

Нова азбука вже не знала потрібних для української вимови букв, як і, не знала її тих надрядкових значків, яких уживала кирилиця, її які служили в Україні для наближення літературної мови до вимови живої. Гражданка мала на оці потреби тільки мови російської, на інші ж мови зовсім не оглядалася. У тім була її негативна риса для українського письменства, — його силою поєднано з російським письмом.

Нове письмо прийняте було в Україні бойкотом (при Петрі його заводи́ли українці!). Стара кирилиця позосталася тільки в книгах церковних та до 1842 р. в Галичині в ужитку і світським.

Жива українська мова знаходила собі ще деякий притулок у виданнях киево-печерської друкарні, де культивувався тоді й український правопис. Але підозріле око Петра I скоро добралось її сюди: 5 жовтня 1720-го року він видав відомого грізного наказу для українських друкарень: “А вновь книгъ никакихъ, кромѣ церковныхъ прежнихъ изданій, не печатать”.¹¹

---

¹¹ Проф. І. Огієнко: Історія українсько-

Звичайно, це була смерть для старого церковного українського правопису. Його вбито якраз тоді, коли він почав перероджуватися на потрібний для українського письменства новий правопис. І через це нормальний розвиток нашого правопису перервався більш як на століття.

До Київської Академії скоро заведено її новий предмет, — російську мову, і студенти мусіли навчатися нового правопису вже “по правиламъ господина Ломоносова”...

13. ПРАВОПИС ЗА КОТЛЯРЕВСЬКОГО.

Року 1798-го появилася “Енеїда” Котляревського. Українська жива мова нарешті остаточно стала мовою літературною. На порядок дня ставала справа її нового правопису, але батько нової української літератури, І. Котляревський не став і батьком нового правопису. Котляревський писав тим само правописом, яким писали в Україні в кінці XVII-XVIII віку, — він продовжував тільки старі традиції наші, але вже захмарені громадянкою Петра I. Проте “Енеїда” спричинилася до того, що питання про окремий український правопис таки вплигло на поверх, і голосно вимагало вирішення.

Правопис Івана Котляревського бачимо хоча б із цього уривка “Енеїди” з авторового видання 1809-го року:

Эней бувъ паробокъ моторный
И хлопецъ хотъ куды козакъ,
На лихо все издавсь проворный
Завзятѣйшій изъ всѣхъ бурлакъ.
Но Греки якъ спаливши Трою,
Зробили зъ неї скирду гною,
Вѣнъ, взявши торбу, тягу давъ.

Як бачимо, тут стародавній український правопис XVII-XVIII віків.

14. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ ЗА ХІХ-И ВІК.

Історія нашого правопису, від Котляревського почавши, дуже цікава й повчальна, — розвиток його йшов упарі з розвитком літературної мови та самої літератури, а цей розвиток був усе ненормальний. Писали тоді правописом етимологічним, зовсім невідповідним до нової літературної української мови, — і вже тоді повстало питання про необхідність завести так званій фонетичний правопис.

Процес творення нового українського правопису розпочався з самого початку ХІХ-го віку й тягнеться аж до нашого часу, — не покінчився він і тепер. Провідна ознака цієї іс-

торії — боротьба засад фонетичних з засадами історично-етимологічними. Кожний правопис у високій мірі традиційний, правопис кожного народу розвивається дуже поволі, і дуже поволі міняє свої споконвічні риси на фонетичні, міняє їх тільки по впертій та довгій боротьбі.

15. ПРАВОПИС О. ПАВЛОВСЬКОГО 1818 Р.

Батьком нового правопису став Олексій Павловський, автор першої в XIX ст. української граматики, що вийшла в 1818 році.¹² “Грамматика Малороссійскаго нарѣчія”.

Павловський перший звернув увагу на багатство української мови на звук і, і він перший пробив велику дірку в старім етимологічнім правопису на користь правопису фонетичного: він перший почав передавати той звук, що походить з давніх о, е, ѣ, через і, напр.: піпъ, стіль, сімья, тобі, собі, тінъ, літо, сіно. До Павловського ці звуки звичайно пере-

---

¹² Проф. І. Огієнко: Грамматика української мови Ол. Павловського 1818 р. Ювілейне перевидання, Київ, 1918 р. — Року 1822-го Ол. Павловський випустив: “Прибавленіє къ Грамматикѣ малороссійскаго нарѣчія. или отвѣтъ на рецензію, сдѣланную на оную Грамматику”. Обидві книжки вийшли в С. Петербурзі.

давали через букву и, чи ѣ, і тільки він перший закримітив неодоладність такого писання, бож і брешить зовсім неоднаково в таких словах, скажемо, у Котляревського: просити, систи її сино. Тому то Павловський і запровадив до українського письменства букву і. Котляревський писав в'їгъ, а Павловський вінъ.

Новина Павловського приціплювалася на перших порах дуже слабенько, бо міцна була традиція попередніх віків, і загал продовжував писати и замість і. Але новину цю підтримали харківці, особливо Квітка-Основ'яненко та Гулак-Артемівський, що взагалі стояли за фонетичний правопис. Пізніш, за 50-тих років XIX-го століття це нове і міцно підтримав П. Куліш, і з того часу воно остаточно прицінилося в українським письмі.

16. ПРАВОПИС МАКСИМОВИЧА 1827 Р.

На жаль, на дорозі до скорого запанування фонетичного правопису став тоді великий знавець мови Михайло Максимович (1804-1873). Не хотів він поривати зо старим віковичним етимологічним правописом, а разом з тим він бажав наблизити його хоч трохи до живої вимови, а компромісом того й явилася його

система, якої він тримався все своє життя. А власне, — він над давніми е та о, що перейшли на і, ставив дашка чи “французьку кровельку”, як говорив сам Максимович: втѣкали, жалѣбно; те саме, але непослідовно, завів він і для “м’якого” і, напр.: идить, синій.

Ці “дашки” (кутик вістрям догори) над е, о, и власне не придумав сам Максимович, — подібне було вже і в XVIII в. в рукописах до Максимовича, — часом бувало, що над и та о ставлено по дві крапці, коли їх треба було вимовляти як наше і.

Цікаві ті причини, що змусили сховати українське і під “французьку кровельку”; ось як він сам розповідає про це: “Еще при первомъ изданіи Пѣсень (1827 р.) предпріялъ я ввести это и (“мякесеньке”), но факторъ университетской типографіи (Никифор Баласаев) отказалъ мнѣ въ желанномъ значкѣ, за неимѣніемъ онаго въ типографіи, и предложилъ мнѣ замѣнить его французскою кровелькою, — такъ называлъ онъ сіѣ conflexe. Дѣлать было нечего; мнѣ же надобны были и другія гласныя буквы съ тѣмъ же значкомъ, а во французскомъ шрифтѣ были онѣ готовыя съ кровелькою; и я, разсудивъ, что и въ другихъ типографіяхъ встрѣтятся тѣ же затрудненія, а

французській шрифть єсть вездѣ, рѣшился на сдѣланное мнѣ предложєніє. Съ тѣхъ поръ наше прадѣдовское острое и живеть у меня, припѣваючи, подѣ французской кровелькой, которую я переименовалъ во имя нашего славянскаго “паерка”, имѣющаго почти такой же видъ”.¹³ Отже Максимовичеві дашки появилися тільки з випадку, а не з наукових вимог.

За невеликими винятками, етимологічна система Максимовича не знайшла собі прихильників у Великій Україні; зате вона буйно розцвіла в Галичині (трохи подібна система була тут, власне, й до того), і продержалася тут аж до 1893 року, цебто до часу запровадження в Галичині фонетичного правопису. Її сильно підтримували москвофіли, які не годилися на фонетичний правопис.

17. ПРАВОПИС “РУСАЛКИ ДНІСТРОВОЇ” 1837-ГО РОКУ.

В історії розвитку українського правопису незабутню прислугу зробила “Русалка Дністровая”, збірник 1837 р., випущений у Будапешті; редакторами “Русалки” була “Руська

---

¹³ Собрание сочиненій, т. III, Київ, 1880 р., ст. 316. З “Кієвлянина” за 1840 р. кн. II.

тріця” — отці Шашкевич, Головацький і Вагилевич. Правопис цього збірника рішуче порвав з старовиною, і автори його першими вжили вповні того правопису, який де в чому панує в українській письменності й тепер; у цім велика заслуга тих трьох патріотів галичан.

Так, вони остаточно викинули непотрібний нам **ъ**, що вже з найдавнішого часу втратив у нас своє звукове значення (правда, перед ними вже в Граматиці М. Лучкая 1830 р. викинено **ъ**); вигнали вони й **ы**, мало потрібне в нас, а замість нього взяли **и** (почасти, але не послідовно, це з найдавнішого часу було й до них); давні **е** та **о**, як і Павловський, передавали через **і**: віз, сокіл, стіл. Вони перші давне церковне **є** запровадили й до гражданки і вживали його послідовно: моє, маєш, волосє. Тут уперше вжито **йо**, **ьо**, як і в нашім теперішнім правопису: ройом, зьобали, всьо, кухльом.

Нерішуче спинилися новатори тільки перед буквою **ѣ**: вони не тільки не зайняли її, але навіть, за прикладом Павловського, стали вживати **ѣ** замість теперішнього **і**, **ї**, напр.: тѣло, ѣде, золотіѣ; це сталося тільки тому, що **ѣ** в Україні з найдавнішого часу постійно вимовлявся як **і** чи **ї**, а тому заміняти **ѣ** на **і**, особливо в

Галичині, де давня вимова **ѣ** ніколи не спинялася, конечної потреби не було.

Правопис збірника “Русалка Дністровая” спочатку мало заціпився в себе на батьківщині, у Галичині, але приніс добрі наслідки в Україні Великій, — тут почали вже рішуче викидати **ѣ**, **ы**, та заводити букву **е**; першим ступив на цей шлях Боровиковський, що з 1852 р писав уже без **ѣ** та **ы**, і вживав послідовно **е**, **йо**.

18. КУЛІШІВКА 1856 Р.

Популяризатором цього нового правопису був у нас славний письменник П. Куліш (1819-1897). На початку вживав він правопису етимологічного, і взагалі не писав однаково, часто міняючи свій правопис. Але починаючи з року 1856-го, коли видав він відомі “Записки о Южной Руси” (пор. ще також його “Граматику” 1857 р.), Куліш остаточно стає прихильником правопису фонетичного, і популяризує його в своїх численних виданнях.

Куліша сильно шанували в Галичині, і його правопис знаходив відгук і тут, а це викликало лютість серед москвофілів, яких було в Галичині завжди дуже багато. Так, напр. їхній “Боян” (1867 р. ч. ч. 10 і 13) закидає

Кулішеві “політичний сепаратизм”, його правопис — це “знамя руської розні”, а “польскія деньги дѣйстви-тельно кокетничаютъ съ кулишивкою” і т. ін.

Але треба завважити, що в порівнянні з тим, що було до Куліша, він, власне, не вніс до правопису нічого нового, — він тільки зібрав і широко спопуляризував усе те найкраще з правопису, що було вже до нього. Ось через це, коли в нас так часто наш сучасний правопис — вислід спільної праці письменників усього ХІХ-го віку — називають кулішівкою, то це не відповідає історичній правді.

19. ПРАВОПИС ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Тарас Шевченко справами окремого українського правопису ніколи не цікавився, і звичайно писав стародавньою правописною системою. Як знаємо, Панько Куліш мав великий вплив на мову Шевченка, а в пізніших Шевченкових писаннях, хоч і мало, але помітний вплив т. зв. кулішівки.

Ось приклади Шевченкового правопису 1845-го року:

Якъ умру то поховайте
Мене на могили
Середъ степу широкого

На вкраини милій
Щобъ ланы широкополи
И Дшипро и кручи
Було видно було чуты,
Якъ реве ревучій.
Якъ понесе зъ украины

.....

20. КИІВСЬКИЙ ПРАВОПИС 1873 Р.

В історії розвитку правопису треба згадати ще працю редакторів ученого видання: “Записки юго-западнаго отдѣла Географическаго Общества”, якого I том вийшов був 1873 року. У числі співробітників цього журналу були такі славні вчені, як, напр.: В. Антонович, М. Драгоманів, П. Житецький, М. Лисенко, К. Михальчук, П. Чубинський і ін.

Ось у цьому журналі знаходимо вже, власне кажучи, цілком сучасний фонетичний правопис, фонетичніший, як правопис Куліша. Між іншим, у цім виданні вперше бачимо вживання ї в нашому значенні, напр.: мої, їсти. Від цього часу вживання ї стає послідовним. Вплив правопису цих “Записок” на правопис український безперечний, і вплив цей був дуже корисний.

21. ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1876 Р.

Але правопис український не знав спокійного нормального розвитку. Гурток видатних українських учених, що на чолі з проф. П. Чубинським об'єднався коло відділу "Географічного Общества", провадив велику культурну працю для вивчення життя нашого народу, — і праця ця дуже налякала тодішній уряд.

Відомий українофоб М. Юзефович, родом українець, розпочав завзяту боротьбу проти цієї роботи, і таки досяг того, що на розвиток української культури накладено тоді важку перешкоду, — появився недоброї пам'яті "всемилостив'їйшій" наказ 18 травня 1876 року. Наказ цей на довгі роки зовсім прибив розвиток українського правопису.

Ось з нього та частина, що стосується правопису: "Государь Императоръ 18 минушаго мая Всемилостив'їйше повелѣтъ соизволилъ: 2. Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же (малороссійскомъ) нарѣчїи воспретить, за исключеніемъ лишь: а. историческихъ документовъ и памятниковъ, б. произведеній изящной словесности. Но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ

пам'ятниківъ безусловно удерживалося правописаніє подлинниківъ, въ произведеніяхъ же изящної словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія”.¹⁴

Це був дуже болючий удар по українському правопису. Нормальний і послідовний розвиток його припинено силою. Широке громадянство з того часу звикало потроху до російського правопису навіть в українських книжках, а це принесло сумні наслідки. В українських виданнях з урядового примусу запанувала т. зв. “єрижка” чи правопис “єрижний” (від назви буков ь — ер, їор, та ы — ери), щєбто частинно повернули наш правопис до його початкового стану в XVIII віці.

22. ДРАГОМАНІВКА 1877 Р.

Але були в нас спроби й корінної зміни українського правопису. Одна з більших недотач нашого правопису — це те, що ми вживаємо окремих поодиноких значків для так званих їотованих голосних, що складаються з двох звуків, — замість ти-

---

¹⁴ Докладніше про це див. мою працю: “Історія української літературної мови”, 1949 р., ст. 181-183.

сати йа, йе, йі, йу пишемо я, є, ї, ю, а це з наукового боку (і з педагогічного) приносить нам чимало непорозумінь. Кожен педагог з досвіду знає, що дитина все пише спершу йама, і тільки пізніш її треба навчити писати яма.

Ось через це наш український учений М. Драгоманів у своїх женеvських виданнях 1877 року писав уже по-новому, пильнуючи кожний звук віддати окремою буквою, а саме: 1. за прикладом болгар та сербів Драгоманів завів букву j і писав: жама, можу, даје, стоїть јавір над водоју і т. ін.; 2. “зм’якшення” приголосної зазначав через ь: земля, льуде, прьамо, дья, синье, кујутьсьа, зажуривсьа; 3. замість й писав j: кајдани; 4. замість п’аерика (апострофа) вживав теж: j: објава, мјасо, і 5. зам. ш вживав, як то в нас і вдавнину було, шч: шчо, шче.

Драгоманів спершу вживав “кулішівки”, але з 1877 року починає вживати в своїй “Громаді” нового правопису.

На якийсь час “драгоманівка” поширилась була в Галичині, але ненадовго. Скажемо, драгоманівкою одного часу писав і Іван Франко, ідеологічний учень Драгоманова. Ось зразок Франкового листа до Волод. Левицького: “Дорогиј Друже! Не

прогніваєсья на мене, шчо сими днями не буду міг до тебе загостити. Обставини так складаютьсья, шчо на пару день мушу їхати до Наг. Відтам зашльу Тобі приобіцьяну роботу дльа календарьа, а може незадовго і сам причимчикују. А поки шчо пријми поклін і сердечне поздоровленье! Львів д. 20 маја 1884”.

В Україні правопис Драгоманова зовсім не прийнявся, але відгуки були. Так, відомий українець, історик літератури Михало Тулов (1814-1882) писав року 1879-го: як, јушка, вјане, јіх, сокироју й т. ін. Року 1880-го в воронізьких Записках М. Тулов видрукував свою статтю: “О мало-русскомъ правописаніи”.

23. ПРАВОПИСНА БОРОТЬБА В ГАЛИЧИНІ.

І з того часу дальший розвиток правопису переноситьсья до західньо-українського народу, до Галичини. Тут австрійський уряд відкрито розвитку української культури не переслідував, а тому правопис міг собі розвиватися більш-менш нормально.

Міг, але не розвивавсья, бо й тут для його спокійного розвитку не було доброго ґрунту. Я згадував уже, яке велике значення мав фонетичний правопис “Русалки Дністро-вої” 1837 р. на розвиток українсько-

го правопису. Правопис цей міцно прищепився в Великій Україні, також і вдома, у Галичині, він викликав до себе прихильність. Власне з того часу розпочинається в Галичині боротьба прихильників двох правописів, етимологічного та фонетичного, чи т. зв. “йорофілів” та “йороборців”. Боротьба ця часами набирала великої гостроти. Вона поділила людей на два ворожі табори, і дуже довго табір прихильників етимологічного правопису чи “йорофілів” (в Галичині на букву **ъ** кажуть **йор**) був дуже сильний. Доходило навіть до того, що Священики в церквах виголошували палкі проповіді проти фонетичного правопису.

Рамки етимологічного правопису розуміли тоді дуже широко, бо хотіли вживати мовних форм, яких тут уживано ще в XVII-XVIII віках; напр., довго сварились навіть за вживання в (по ц. сл. в’їді) замість старого л в дієсловах минулого часу, і тому написати “ходив” замість “ходиль” було тоді вже революцією.

Ще в 1848 р. на освітньому з’їзді у Львові прийшло до великої баталії між прихильниками та ворогами етимологічного правопису, але перемогли таки “йороборці”, перемогли, правда, одним лише голосом... І на дверях “йороборця” Р. Моха при-

лішили картку з таким насмішливим віршем:

Мохъ ъ прогналъ,
Вѣде принялъ,
Люде не хтѣлъ,
Чорта бы зѣмъ...

Треба зазначити, що прихильників етимологічного правопису в Галичині дуже підтримував авторитет проф. Максимовича, що обстоював і вживав його, а також авторитет П. Куліша, що також уживав, скажемо, букви ъ.

Та все таки, хоч і мляво, справа йшла вперед. З 1842 року в Галичині вже міцно заводять гражданку для світських книжок (до того часу тут панувала кирилиця, цебто, книжки церковні і світські друкували одною азбукою), а з часом прихильників фонетики стає все більше та більше. Боротьба за фонетику була особливо гостра в 70-80 роках минулого століття.

24. ЖЕЛІХІВКА 1886 Р.

Року 1886-го вийшов відомий “Малорусско-німецький словар” Євгена Желехівського, який сильно вплинув на усталення фонетичного правопису в Галичині. Властиво, в цім Словнику знаходимо вже вповні складений той фонетичний правопис.

що його шкільна влада в 1893 р. запровадила була по школах Галичини.

Новиною цього правопису, названого “желехівкою”, було послідовне вживання *ї* не тільки на початку складу замість *йі*, але *й* по приголосній на місці давніх *ѣ* та *е*, напр.: сніг, тіло, сіно, діло — діл, ніс — несу, але ніс — носа, діл — долу *й* ін.

Желіхівка міцно запанувала серед прихильників фонетичного правопису як у Галичині, так і на Буковині. Властиво, не була “желіхівка” якоюсь новиною, бо в головних рисах ми знаходимо її *й* перед тим в писаннях, скажемо, Ом. Огоновського.

25. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФОНЕТИЧНОГО ПРАВОПISУ В ГАЛИЧИНІ В 1893 Р.

Трохи пізніш, за 90-х років минулого століття фонетика таки перемогла етимологію. В урядовім запровадженні фонетичного правопису в Галичині дуже багато попрацювали проф. Степан Смаль-Стоцький та д-р Федір Гартнер (німець), що року 1893 випустили у Львові свою відому спільну працю: “Руска граматика”, і книжку цю шкільна влада допустила до шкіл, як підручника. Властиво, у правопису Ст. Смаль-Стоцького, у порівнянні з правописом Ом. Огоновського та Євг. Желехівського, нового було зовсім мало, а може навіть

були кроки й назад, але важне було те, що цей правопис здобув собі урядове затвердження. З того часу фонетичний правопис узяв гору в Галичині.

Ця перемога фонетики над етимологією в Галичині та Буковині, по семилітній упертій боротьбі, сталася головню тому, що за неї стояли й урядові чинники, бо їх Смаль-Стоцький та Гартнер переконали в великій користі правописної реформи; крім того, Степан Смаль-Стоцький був послом до парламенту в Відні. Народи ж українських учених у Чернівцях та Львові все висловлювалися рішуче проти зміни правопису. Справа доходила навіть до того, що російський уряд дипломатичною дорогою протестував проти зміни етимологічного письма на фонетичне.¹⁵ Протестував, бо ще вказувало на відсталість силою накиненого правопису в Україні.

26. ГРІНЧЕНКІВКА, КИЇВСЬКИЙ ПРАВОПИС 1908 РОКУ.

Під час першої революції в Росії, з 17 жовтня 1905 року впали нареш-

---

¹⁵ Про цю семилітню боротьбу за зміну правопису яскраво оповідає сам Проф. С. Смаль-Стоцький у "Записках Наукового Товариства", т. 136 ст. 239-248, Львів, 1925 р.

ті правописні заборони в Великій Україні, накладені ще законом 1876 року. Відразу повсталася українська преса, і відразу ж запанував фонетичний правопис, що був виробився тут ще до 1876 року. Запанував той правопис, яким багато писали тоді й якого обстоював знаний наш письменник Борис Грінченко, чому цей правопис часом звать “гринченківкою”.

Року 1908-1909 вийшов відомий “Словарь української мови”, що його редагував Б. Грінченко, — правопис цього Словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього ХІХ-го століття й усієї української науки, і запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні.

Того часу переніс усю свою культурно-освітню працю проф. М. Грушевський зо Львова до Києва, і всім своїм науковим авторитетом ударив по київському правопису, запроваджуючи тут правопис галицький, якого він знав і до якого звик, з ї по м'яких приголосних, окремим писанням ся й т. ін. Але до цього правопису М. Грушевського ніхто не пристав, і він сам собою завмер.¹⁶

---

¹⁶ Ю. Сірий у своїх аж надто суб'єктив-

27. ПРАВОПИСНА СИСТЕМА ПРОФ. ІВАНА ОГІЄНКА 1918-1919 Р.

Але в Україні Великій аж до 1917 року не було рідної школи, а тому не було власне її тієї найголовнішої причини, що найбільш змушує до певної кодифікації правопису для щоденних реальних потреб. І отож власне з часу заведення української школи в 1917 році розпочинається упорядкування українського правопису вже в поважних розмірах.

Перший міністер Освіти за часів Центральної Ради Іван Стешенко доручив був року 1917-го проф. Київського Університету Іванові Огієнкові, члену Ради Міністра Освіти, скласти короткі правила українського правопису й написати відповідну граматику для середніх шкіл. Незабаром по тому Стешенко був забитий (31 липня 1918 р.), і справа правопису перейшла до наступного Міністра Освіти Миколи Василенка. Він також справу правопису передав до рук проф. І. Огієнка, уже за часу Гетьмана П. Скоропадського.

них Спогадах про українські видавництва, 1949 р., на ст. 6 вняснює, ніби це робилося тому, що більшість цих видань мала збут у Галиччині, — тому в Києві заводився галицький правопис...

Весною 1919-го року скликана була Правописна Комісія з найвидатніших українських учених і педагогів, і цій Комісії проф. І. Огієнко подав на розгляд свої раніше складені “Правила українського правопису”. Це вже була перша наукова система нашого правопису. Комісія складалася щось із 30-ти членів, між ними були: Проф. А. Є. Кримський, Проф. Є. К. Тимченко, Проф. Н. К. Грунський, Ол. Курилова, Гр. Голоскевич і багато інших. Головував у Комісії Проф. І. Огієнко. Комісія багато разів збиралася й ґрунтовно обговорювала кожне правописне правило, і свою працю закінчила. По довгих нарадах та палких дискусіях цю першу правописну систему Комісія, з деякими змінами, ухвалила. Та на жаль, політичні події пішли так, що вироблений правопис оголошений для вжитку не був. А між тим справа була дуже пекуча, бо українські школи голосно вимагали правописних норм та їх усталення.

У січні 1919-го року Міністр Освіти Проф. І. Огієнко склав стислу Правописну Комісію для остаточного зредагування системи вироблених Правил правопису. До Комісії ввійшли два найвизначніші вчені філологи українські, а саме: 1. Невідмін-

ний Секретар Української Академії Наук, Ординарний Професор Українського Державного Університету в Києві Агафангел Кримський та 2. Директор постійної Комісії Української Академії Наук по складанню історичного словника української мови Професор Євген Тимченко. Крім них, до Комісії ввійшов тоді й Проф. Іван Огієнко, тодішній Ректор Кам'янець-подільського Державного Університету та Міністр Освіти.

Комісія збиралася тричі й надзвичайно пильно переглянула вироблений правописний кодекс, що лишився від попередньої Комісії 1918 року.

Нарешті кодекс ухвалено друкувати, а коректу його правила проф. Є. Тимченко та акад. А. Кримський.

Вкінці, 17 січня 1919 року Міністр Народньої Освіти Проф. Іван Огієнко ухвалив складений правописний кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні, і він вийшов у світ під назвою: "Головніші правила українського правопису". В різних містах української землі, як східніх, так і західніх, ці "Правила" часто передруковувалися в десятках тисячах примірників.

Оце й є основа будучого академічного правопису. Ці Правописні Правила затвердили головно той правопис, що вже панував в Україні ще з

1905-го року. Подавали вони правопис своїх і чужих слів, а головна їх ознака — це вже була наукова система основ українського правопису, перша закінчена система в історії нашого правопису.

28. АКАДЕМІЧНИЙ ПРАВОПИС 1920-1921 РОКІВ.

Але Директорія й Уряд УНР му- сіли покинути Україну. Прийшла со- ветська влада, і так само зайнялася правописом, доручивши цю справу Академії Наук.

Пізніше, 20 лютого 1920 року Все- українська Академія Наук знову пе- реглянула “Правила” й ухвалила їх до загального вжитку з деякими малими доповненнями. Так повстав перший авторитетний правописний кодекс в Україні, т. зв. академіч- ний й правопис, повстав шляхом, яко- му з наукового боку не можна ні- чого закинути. Народній Комісаріят Освіти затвердив його в 1921 році для вжитку в Україні.

Звичайно, до цього кодексу му- сіло пристосуватися й письменство в Галичині, бо щоденна преса тут від- разу перейшла власне на правопис Великої України, а тому й тут в 1922 році Наукове Товариство ім. Шев- ченка випустило нові “Правописні правила, прийняті Науковим Това-

риством імені Шевченка в Львові", в яких воно зробило великий крок до об'єднання двох наших правописів, східньо- та західньо-українського, хоч київського правопису повно її не прийняло.

29. КОНФЕРЕНЦІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1928 Р.

Перша система українського правопису 1918-1919 років робилася наспіх, бо життя вимагало її. Тому була вона коротка і не до кінця пророблена. Настав далі відповідніший час, і тому Академія Наук та Народній Комісаріят Освіти незабаром узялися знову за цю працю.

Скласти правописа доручили професорам мовознавцям: А. Кримському, В. Ганцову й О. Синявському. Підготівна праця довго тягнулася, у ній брали участь усі наші мовознавці 17 її найвидатніші літературознавці (напр. С. Єфремов) та педагоги.

І Академія багато попрацювала, укладаючи тепер уже закінчену систему нового українського правопису.

---

17 Для цього й була написана праця: Проф. Іван Огієнко: Нариси з історії української мови: Система українського правопису. Варшава, 1927 р. 216 ст., яка допомогла зложити систему правопису. Праця ця була переслана в Київ і Харків.

су. Правопис своїх слів уклала вона старанно й всебічно, над чим працювали всі видатні наші мовознавці.

Щодо правопису чужоземних слів, то Академія постановила опертися головню на українську вікову традицію та на панівну в Україні вимову. І коли б власне така засада була проведена в правопис, уся правописна справа в Україні пішла б спокійно дорогою, корисною для всього українського народу. Але так не сталося: правопис забрали від Академії.

Перед Комісаріятм Освіти невідповідальні особи почали твердити, що правопис — це справа не самої Академії Наук, але всього громадянства, і що для нового перегляду його треба скликати ще широкую Правописну Конференцію з участю Львівського Наукового Товариства.

І Академію Наук у правописній справді відіпхнули на друге місце...

Народній Комісар Освіти Микола Скрипник прихилився до цієї думки, в травні 1927 року до Харкова скликали Конференцію з понад 50 осіб, і вона основно, але на гірше, переробила вже складений академічний правопис. На цій конференції були: Проф. П. Бузук, Проф. Л. Булахівський, О. Вишня, В. Ганцов, М. Гладкий, Г. Голоскевич, Проф. Грунський, В. Дем'ячук, Проф. М. Йоган-

сен, Акад. А. Кримський, К. Німчинов, Проф. Плевако, Проф. О. Снявський, Проф. М. Сулима, Проф. Є. Тимченко, В. Ярошенко й інші. Представниками Наукового Товариства ім. Шевченка із Льова прибули: голова його акад. Кирило Студинський і члени: Проф. Іларіон Свенціцький і Проф. Василь Сімович.

У цій Харківській Правписній Конференції найбільше сперечань було за вимову чужоземних слів, особливо за вимову західньоукраїнську, під польським впливом повстала, що різко розходиться з вимовою східньоукраїнською. Конференція, проти постанови Акад. Наук, пішла на уступки, і багато західньоукраїнського з вимови чужих слів таки прийняла. Правила чужоземних слів тут ще раз переробили в напрямі на “галинську”, цебто польську вимову. Таким чином правдиво академічний правпис був помітно зіпсутий.

Так повстав правпис конференційний, а не академічний.

Народній Комісар Освіти цей правпис, як компромісовий, таки затвердив 6 вересня 1928 р., Українська Академія Наук також змушена була прийняти його 31 березня 1929 р., Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові 29 травня того ж року приєдналося до цієї ухвали.

Але ця Харківська Правописна Конференція 1927 р. явно переступила своє завдання: їй доручено було покласти в основу своєї праці той правопис, якого склала й ухвалила Академія Наук, а Конференція в багатьох правилах, а головню в правопису чужих слів, відступила від нього. Напр. Конференція прийняла — як компроміс для Галичини — тяжкі й поплутані правила писання г і г та л і ль, тоді як Академія Наук постановила була писати тільки г і л, цебто за народньою віковою вимовою, а г писати тільки в словах, які в Україні так вимовляються.

Як і треба було чекати, проти нового, уже “галицького” правопису зараз таки пішли протести, — може й нацьковані, — а головне — виступило українське організоване вчительство, заявляючи, що таких поплутаних правил писання чужоземних слів, які вставила Конференція, вони в школи, при найбільшій своїй охоті, не зможуть запровадити. Не зможуть, бо правопис вийшов не педагогічний.¹⁸

---

18 Напр. було постановлено писати г, л головню в словах грецького, а г, ль — у словах латинського походження. Але біда в тому, що велика більшість громадянства, коли не казати сильніш, цих мов не знає.

І це була прикра правда. Учителство послало численні делегації до Комісара Освіти М. Скрипника й просило перегляду правил писання іношомовних слів. Справа набрала непотрібного розголосу. Стали цій Конференції пригадувати, що деякі її члени вимагали завести латинку замість теперішньої гражданки, а таке було,—вносив В. Симович. Справа незабаром набрала політичного характеру, і Комісар М. Скрипник мусів покинути Комісаріят Освіти. І правопис вернувся знову до Академії Наук, яку Конференція зігнорувала.

Школа чекати не могла, і О. Ізюмов в імені організованого вчителства ще року 1931-го випустив свого правописного словника, оцего на східньоукраїнській віковій вимові й першій системі Академії Наук, до Конференції, і таким чином в Україні фактично повстало два правописи: урядовий і вчительський, що різнилися писанням чужих слів.

І Академія Наук змушена була латати Харківську конференційну постанову, і аж 1933-го року в нових своїх правилах викинула Харківські постанови про **г** та **ль** і вернулася

Як же тоді їй виплутатися було з такого правопису? Як навчати дітей у школі, котре слово грецьке. а котре латинське?

до попередньої своєї постанови, — у чужих словах писати головно Г і Л, а г вживати тільки в деяких словах.

30. НОВИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ПРАВОПИС 1945-ГО РОКУ.

Таким чином правопис був розхитаний постановами 1928-го року, і весь час назривала конечна потреба нового його перегляду. І ось тому на початку 1942-го року Советський уряд в Україні доручив Академії Наук поновити свою роботу над упорядкуванням українського правопису. Цього часу Академія була вже вивезена до Уфи, і вона доручила своєму членові, відомому українському вченому мовознавцеві акад. Л. А. Булаховському всю працю.

Академік Булаховський склав відповідну наукову Правописну Комісію, і притягнув до праці ще й Інститут Мови й Літератури, що працює при Академії, і на основі всіх попередніх праць Академії склав правописні правила; головною справою була -- правопис іншомовних слів.

Уряд не поспішав, і доручив перегляд складеного правопису ще й новій Комісії, в яку ввійшли академіки: Л. А. Булаховський, П. Г. Тичина й М. Т. Рильський та письменник Ю.

І. Яновський, головував у Комісії Заступник Голови Народніх Комісарів М. П. Бажан.

І вкінці Народній Комісар Освіти П. Г. Тичина прийняв новий правопис і вніс його на затвердження її Раді народніх Комісарів, яка остаточно затвердила його 8 травня 1945-го року. Так повстав найновіший український академічний правопис.

Року 1946-го нарешті вийшов друком цей "Український правопис" у накладі мільйона примірників, 180 сторінок.

Академія Наук, укладаючи нового правописа, постановила "без поважних підстав не відходити від того, що вже ustalилось, отже, в основному не примушувати культурну масу країни персвчатися". Це була важлива й корисна постанова, і справді, новий правопис мало чим різниться від попереднього, і нікому персвчатися не доводиться, бо головне було --- правопис іншомовних слів.

Важлива була й друга засада праці Академії: "Зберегти народні засади правопису, — його близькість до вимови широких мас", а також "орієнтуватися в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфоло-

гія), як вона відбилась і відбивається в мові найкращих письменників”.

Це головні засади нового правопису, і вони відбилися найбільше на правопису іншомовних слів, — правила наказують писати так, як традиційно її писалося в Україні: без г в більшості чужих слів, без частото м'якшення л і т. ін.

У правопису 1928-го року правила писання г-г та л-ль займали цілі довгі сторінки, а зрозуміти їх легко не могла й людина з освітою. Тепер же ці правила займають усього кілька рядків: “Л у словах іншомовного походження передається непом'якшеним або пом'якшеним л, — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові” (ст. 101), отже: новела, клас, план, але автомобіль, пілюля, Золя й т. ін.

Іще простіше правило про г (ст. 101): “g і h звичайно передаються буквою г”, напр.: грунт, герцог, Гете, Гюго і т. ін.” Академія постановила: “передаються”, цебто пишуться, але промовчала про вимову їх, а тому можна написане вимовляти, хто вміє: Гете, Гюго й т. ін.

Отже, писання іноземних слів пішло тепер в Україні “за вимовою широких мас”, цебто за своєю багатовіковою традицією, та не в усьому. Але ця вимова сильно розходиться з

вимовою Галичини, бо тут за останній вік зацпилася т. зв. латинська вимова, перейнята головно від Польщі. Поки Галичина звикне до нової східньоукраїнської вимови, буде, певне, те, що бачимо скрізь у світі: інша вимова написаного.

31. НЕДОСТАЧІ ПРАВОПИСУ 1945 Р.

Правопис 1945-го року наказує писати лампа, - - це непотрібне непорозуміння, бо вся Україна вимовляє тільки лямба. Так само ненауково новий правопис зовсім викинув букву г, яка існує в українській мові в багатьох словах, напр.: гегати, дригати й подібні. З г вимовляємо й деякі запозичені слова, напр. гвалт, ганок і ін. Див. вище ст. 260 і 267.

Але на новому правописові 1945-го року помітно відбилася нова національна політика в Совегах, про яку розказано в іншому місці.¹⁹ Сам упорядчик говорить про це здалека. Він пильнував "у тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис

---

¹⁹ Див. Іларіон: Історія української літературної мови, 1950 р. ст. 247-278: Українська літературна мова під Совегами. Див. іще: Dr. Ilarion Ohijenko: Ukrainian literary language in the USSR, New York, 1950.

великих і малих літер, написання разом і окремо), забезпечити єдність з правописом братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського, орієнтуючись на останній проєкт Державної Комісії” (ст. 4).

Так, може це й практично в двомовних українсько-російських школах, але ця “практичність” перенесена була й на багато випадків таких, де таке бажання єдності зменшувало окремішність українського правопису, як правопису окремої мови й окремої нації.

Укажу хоч декілька прикладів на це.

1. Про всі недостачі нового правопису 1945 р. не тут говорити, але про головні з них треба сказати. Перше, вигнання букви *г* з нашого правопису, як то було й за царату. Це вигнання рішуче йде проти нашої багатовікової традиції, а також і проти “мови широких мас” (пор. *гегати, галаган, гедзь, герготати, гуля* й т. ін.) та “мови найкращих письменників”. Це поспішна “евакуаційна” ухвала, яких у новому правопису є чимало.

Вільний світ пояснює це вигнання довговікової букви *г* з української азбуки тільки советським імперіалізмом. І так воно й є. Пор. ст. 260 і 267.

2. Писання в родовому відмінкові географічних назв тільки *-а*, напр.

з Парижа, замість з Парижу, і т. ін. — це не українська вимова, про яку вже розказано докладно. Це русизм.

Див. вище 200-205.

3. Писання в українських прізвиськах **-ін**, -- - це русизм, по-українськи вимовляємо й пишемо тільки **Оглоблин** і т. под., а не **Оглоблін**. Про це див на ст. 212-216 докладно.

4. Імена святі, Божі й церковні советські словники (напр. І. Кириченко 1955 р.) оминули й їх не подають. А практично вони навчають по школах писати: **бог**, **господь**, **христос** і т. ін., і так і пишуть ці слова в літературних советських творах. Та піде в світі так не пишуть, і це образа для віруючих. Див. про це далі.

5. Сполучення **-іа-** в чужих словах жива українська мова звичайно вимовляє як **-ія-**, напр.: **матеріальний**, **колегіальний**, **офіціальний** і т. ін.

Правопис 1945 року і тут пішов за правописом "старшого брата", і наказує писати: **матеріальний**, **колегіальний**, **офіціальний** і т. ін.

Отож, маємо два українські правописи, 1928 і 1945 років. Котрий із них відповідніший для української літературної мови? Безумовно, -- обидва не відповідні, і давати першенство правопису 1928-го року перед правописом 1945-го року нема великих підстав.

Правопис 1928 р. звать “академічним” і вказують, що й Львівське Наукове Товариство ім. Шевченка затвердило його. Київська Академія Наук була підневільною, і тому мусіла його “затвердити”. А львівське НТШ прийняло його по впертій дискусії, де справу вирішив академік К. Студинський, голова НТШ, явний і публічний прихильник Советів.

До цього додаю, що в передмові до Правописного Словника Голоскевича нема згадки, що його ухвалила Українська Академія Наук. Це правопис не академічний, а конференційний.

Думаю, що настав уже слушний час, щоб належно змінити підсоветський окупаційний правопис, і вернути з неволі до нього все, що є українське. Вернути, хоч би тим і розбивалась “єдність” з правописом “старшого брата”. Реформа правопису — пекуча чергова справа в Україні. Але реформа своя, національна, — без оглядання на “старшого брата”!

Коли совети твердять, буцімто вони розвивають українську культуру, то вони мусять дати відповідний чистий український, а не зрусифікований правопис.

Настав час уважніше приглянутись до правопису й мови Б. Грінченка в його Словнику 1908 р.

32. ПРАВОПИС НА ЕМІГРАЦІЇ.

За межами батьківщини в роках 1919-1920 та 1941-1945 опинилися сотні тисяч українців, серед них чимало й видатних українських учених. Потворилося багато своїх наукових установ, різних типів шкіл, видавництв, розвинулася українська преса. І вони стали головню на компромісовому правописові 1928 року, хоч і мало критично.

Відстає ще Канада та Америка, але помалу й тут усі переходять на “академічний” правопис. До певної міри вже зацпилося в нас гасло: Для одного народу — один правопис!

Правопис 1928-го року на еміграції ще й досі зветься “академічним”, хоч таким він не був і не є.²⁰ На еміграції панує “Правописний словник” Г. Голоскевича 1929-го року, перевиданий у Нью-Йорку фотодруком 1955-го року. Тут правопис конференційний.

Словник цей має в собі десятки помилок та недоглядів, а крім того він таки незгідний з попередніми постановами Академії Наук про писання іншомовних слів в українській

---

²⁰ Див. протест проги цього Секретаря Академії А. Кримського в “Записках ВУАН” 1927 р. т. XII ст. 357-364.

мові. Тепер цей словник рішуче потребує ґрунтовних виправлень.

ґр. Ґолоскевич родом був подоляк, і тому легко схилився до західньоукраїнської вимови, бо вона була йому рідна.

Зазначу тут такі розбіжності між вимовою східньоукраїнською, цебто літературною, і вимовою західньоукраїнською, цебто місцевою, яку часто подає словник Ґ. Ґолоскевича.

1. У словах іншомовного походження в українській мові звук ґ зовсім рідкий, тимчасом правопис 1928 року, за галицьким впливом, некритично запровадив його до українського правопису аж у надто багатьох випадках. Цього українська літературна мова прийняти не може.

2. Це саме треба сказати про надто часте вживання, за правописом 1928-го року, пом'якшеного л в словах іншомовного походження: льогіка і т. ін. Цього українська література прийняти не може, бо в Україні так не говорили й не говорять.

3. Слова жіночого роду м'якої відміни: кров і подібні, слова на -ість в українській літературній вимові по всіх відмінках додержують свою м'якість: крові, солі, від ситості, всі неприємності й т. ін. Правопис 1928 р. некритично запровадив, — за вимовою західньою, — для родового

відмінку тут **-и**: крови, гордості, а для інших відмінків **і**. Чому? Цього українська літературна мова прийняти не може.

Але Словник Г. Голоскевича добре навчає писати: поводиті, панороті, сінажаті, сновіді, статі, благодаті і т. ін.

А коли панороті, статі, чому тоді ситості і т. ін.? Непослідовно.

4. У словах іншомовного походження, до яких ми здавна звикли й які в нашій мові стали своїми, пишемо й вимовляємо тільки **и**, а не **і**, напр.: Митрополит, Єпископ, алілуя, Віфлеєм, Вавилон, Єрусалим, Синай. Сирія, Єгипет, Пилат, Пилип і сотні т. п., особливо біблійного походження.

У багатьох цих словах Словник Гр. Голоскевича подає **і**, напр. Віфлеєм, Синай, — цього українська літературна мова ніколи не прийме. Подає алілуя, — а це ж чисто російська вимова!

5. Грецьке **архі-** безумовно треба писати так, а Словник Голоскевича навчає писати **архи-**. Це прикре непорозуміння. У Словнику Голоскевича знаходимо: архидиякон, архиепископ, архиерей і т. ін., а поруч же: архів, архівар, архітвір, архітект і т. ін. Чому це: архиерей, але: архітвір? Хто тут з учнів щось зрозуміє?

Правопис 1945-го року виправив це прикре непорозуміння, і добре навчає завжди писати **архі-**: архієпископ, архієрей і т. ін.

6. Словник Гр. Голоскевича, як твір усе такн комуністичного уряду, а не своєї вільної Академії Наук, вносить повну плутанину в правопис імен святих, церковних і Божих. Цей Словник навчає писати бог, господь, і часом так і пишуть ті, що релігійного виховання не одаржали. А нью-йоркське перевидання цього Словника господь на Господь не виправило, і комуністична пропаганда в правопису шириться й за кордоном.

А взагалі Словник Гр. Голоскевича навмисне оминув імена Божі й церковні, — подав їх дуже мало, бо так йому наказано советською владою.

І широкі кола українського громадянства таки не вміють правильно писати церковних і релігійних слів. Пишуть їх за советськими вказівками.

7. Словник Гр. Голоскевича навчає писати христитися, хрищення і т. п. комуністичні видумки. Новіший правопис 1945-го року постановив уже не вводити баламуцтва й писати правильно: хреститися, Хрещення.

Пишу про це докладно на іншому місці, див. ст. 321.

8. Назви Священних Книг Словник Г. Голоскевича подає з малої букви: євангелія, псалтир, біблія, а Енеїда з великої. Чому? Це образа для Святого! У Словнику Кириченка 1955 р. цих слів зовсім нема, -- так простіше, бодай блюзнірства нема...

А на ст. 244 Словник Голоскевича при слові "нінащо" навчає: "Церква наша з давніх літ перейшла нінащо"... Повчайтеся, безбожники!

9. Словник Г. Голоскевича подає сотні слів з подвійним наголосом, напр.: розп'яття, сміливий, заміжня, вугілля, звичаю, ненавісний, револьвер, вагітна, військовий, мідяний і безліч т. ін.

Так, в українській мові багатенно слів не мають ще свого остаточного усталення. Але сучасні київські словники сильно дбають про усталення української літературної вимови, і подають у словах звичайно один правопис. Це поведе до усталення української вимови.

10. Словник Гр. Голоскевича зовсім не звернув уваги на віковичний архаїчний наголос в українській мові, який через Церкву позостався в нас і досі. Напр.:

Стародавній:

божествѣнный
видимый

Новий і російський:

божественный
видимый

Господéві	Гóсподеві
зёрно	зерно́
ім'я́	ім'я
кінці́	кінці
милості́вийї	мі́лостивийї
мо́рськийї	мо́рськийї
ну́тро	ну́тро
у́ста	у́ста
хва́ла	хва́ла

Ці віковічні притаманні наші наголоси треба берегти, і не замінити їх російськими.

Про цінні архаїзми в нашій наголосі, що в народній мові панують і тепер, і тільки за російським впливом їх забувають, див. мою працю: "Український літературний наголос" 1952 р. ст. 30-48.

Отже, як бачимо, Словник Гр. Голоскевича потребує ґрунтовного вивчення та послідовної перерібки.

А ще простіше: Київська Академія Наук мусить виробити український правопис без російського впливу! Тоді їй вільний світ його прийме.

33. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД НАШОГО ПРАВОПISY.

Розвиток українського правопису за ХІХ-ХХ віки, як я тут показав його, йшов поволі й не переживав якоїсь великої й ґрунтовної зміни. Кожен з учених працівників додавав до

нього щось і своє, а тому про нього можна сказати сміло, що він, — то спільний плід усього XIX-XX віків, і в жодному разі це не “кулішівка” чи “желехівка”, бо якраз ці вчені ніякої особливої новини до нашого правопису їй не запровадили: він розвивався поволі спільною працею всіх!

Український правопис — це праця соборна, це спільна праця всіх українських земель, і так я її описав тут історію його.

Кожен правопис складається головним чином на основі двох засад: історично-етимологічної та фонетичної, — цебто, з одного боку пишуть так, як писали встаровину, а з другого — пильнують цей правопис по можливості пристосувати й наблизити до живої вимови.

Незабутня “руська трійця” в “Русалці Дністровій” 1837 року рішуче заявила: “Пиши, як чуєш, а читай, як видиш”, і до осягнення цього гасла ввесь час прямує український правопис.

Прямує, але ще не дійшов до нього. В більшій своїй частині український правопис дійсно фонетичний, але й елементів історично-етимологічних у ньому немало. Так, укажу хоча б напис **-ться** в дієсловах, хоч жива мова знає тільки **-ця, -ця чи -ся**. Або ще: пишемо **земля**, хоч ви-

мовляємо зимля; пишемо з жінкою, з школи, з собою, а вимовляємо: ж жінкою, ш школи, с собою й т. ін.

Треба, правда, додати, що на світі немає правопису, який був би цілком фонетичний. Не забудьмо й того, що кожний фонетичний правопис, коли його довго не міняти, стає поволі правописом історично-етимологічним, бо ніякий правопис не в силі догнати змін живої мови.

Крім цього, при великому дробленні нашої мови на окремі говірки цілком фонетичний правопис і неможливий, бо фонетики можна вживати в правопису тільки такої, яка буде зрозумілою для більшості українських говорів.

Історія нашого правопису, як і історія розвою літературної мови, ясно показує нам, що вони для недержавного народу завжди були й є укладом двох сил у країні: наукових і політичних.

Було так за давніх часів, ще виразніше стало це за часів наших.

ЛІТЕРАТУРА.

Хто хоче докладно довідатися про історію правопису, нехай читає:

Проф. І. Огієнко: Історія українського правопису, див. "Нариси з історії української мови" 1927 р. ст. 1-22.

Проф. О. Синявський: “Культура українського слова” 1931 р. ст. 93-112.

А. Є. Кримський: Про правописну Конференцію, “Записки ВУАН” 1927 р. т. XII ст. 357-364.

Його ж: “Нарис історії українського правопису, “Записки ВУАН” 1929 р. т. XXV ст. 175-186.

Х.

ХРЕСТИТИ, А НЕ ХРИСТИТИ.

МОВОЗНАВЧО-БОГОСЛОВСЬКИЙ НАРИС

1. ПИСАТИ ХРИСТИТИ — ЦЕ НЕНАУКОВО.

У стародавній русько-українській мові, а ще точніше — у всіх давніх слов'янських мовах, були особливі голосні звуки **ѣ** і **ь**, — це так звані глухі або ірраціональні звуки. У нашій стародавній мові вони держалися дуже довго, і зникли десь у другій половині XII-го віку.

Глухі голосні звуки **ѣ** і **ь** мали в нашій мові найрізнішу долю, а головне — в певних умовах вокалізувалися, цебто перейшли на чисті голосні звуки, а саме: **ѣ** дав **о**, а **ь** дав **е**. Напр. стародавнє **сѣнь** перейшло в нас на **сон**, **дѣнь** — на **день**. На кінці слів **ѣ** і **ь** зникли, змінивши характер приголосної, по якій стояли.

Особливо різна доля була цих **ѣ** і **ь**, якщо вони сполучалися з приголосними **л** і **р**, коли знаходилися між приголосними. А особливо різні наслідки давали в дальший час сполу-

чення **рѣ** чи **рь** (між приголосними). Звичайно ці сполучення ми вимовляємо як **ри**, а часто і як **ре**, але пишемо частіше **ри**: тривога, бриїти, кривавий і т. ін. Але ще не постійний закон, — є до цього багато винятків, коли пишемо таки **ре**, — це головню коли склад під наголосом, напр. пишемо: бриїти, але брѣнькати. Та багато осіб і вимовляють брѣніти, кровавий і т. ін. Бо давнє **рь** дає **ре**.

Власне, простіше було б кожнє давнє **рь**, **рь** передавати тільки через сучаснє **ре**, — тоді не було б не потрібної плутанини.

Сюди належить і стародавнє наше слово “крѣсть”, яке в новій українській мові змінилось на “хрест”. Старослов'янська мова знала тільки одне: крѣсть, крѣститель, крѣстити, крѣщення,¹ які в новій українській мові дали правильно: хрест, Хреститель, хрестити, Хрещення.

І вся українська давнина, вся давня українська література, усі без виключення українські Богослужбові Книжки завжди пишуть крест, і пишуть так само **ре** і в усіх похідних від нього словах. У всіх виданнях Митропо-

---

1. Див. Проф. І. Огієнко: Старослов'янський словник X-XI віків, див. його “Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків”, Варшава, 1929 р. ст. 448.

лита Петра Могили, скажемо, в його Службениках та в Требнику 1646 р. читаємо: крестъ, Креститель, крестити, Крещеніє. Так писав завжди відомий лінгвіст свого часу Памво Беринда. Цебто, вся українська література увесь час писала крест-хрест, і писала **ре** і в усіх словах, що походять від слова хрест. Коли десь стрінемо форму “крестити”, то це звичайна фонетична помилка.

Слова святі в церковно-слов'янській мові звичайно писалися “під титлом”, цебто скорочено, тому замість крестъ звичайно писали “кртъ”, а с писали зверху над титлом.

У живій вимові **ре** ненаголошене бринить як **ри**: христіти, Христитель. Але так само кожне ненаголошене **е** в буденній нашій вимові бринить як **и**, напр.: вирба́, вилікий, нису́, силó, диржу́ і тисячі подібних слів; але пишемо: верба, великий, несу, держу, бо під наголосом маємо тут чисте етимологічне **е**: вербо, вéлич, нéсти, дéржиш.

За цим правилом так само іде жива буденна вимова: хрестити, Христитель, перехреститися, але пишемо: хрестити, Хреститель, перехреститися, бо під наголосом маємо чисте **е**: хрест, хрéщик, перехрéсний, хрéстиш, хрéстять, хрéсниця, перехрéщуватися, Хрéщення й т. ін.

Встаровину недосвідчені писарі, переписуючи книжки, помилялися й писали: писеш, виликий, кристити й т. ін. Але ці помилки показують тільки живу вимову, а не етимологію слова. Слово хрест і похідні, що походять від нього, пишемо історично-етимологічно, а не фонетично.

2. НЕДОГЛЯД ЧИ НАСМІШКА?

Правописна Конференція 1927 р. в Харкові сильно переробила правопис, який склала була Академія Наук у Києві,² і до Правописного Словника, якого видав Г. Голоскевич року 1930-го, попали такі правильні форми, як хрест, хрєсний, хрєстик, хрещатий, хрестовий, хрестоюсець, Хрещатик, хрещик, але несподівано проти цього: христіни, христітися, хрищеній, хрищеник, хрищення, хрищенця.

Це явне непорозуміння, це явний недогляд. Крім того, це відкрите потоптання тисячелітнього свого церковного правопису, зроблене без жодного порозуміння з Церквою.

Але час був страшний, коли більшовики всі Церкви не тільки грабували, але й просто валили, а православних Священиків тисячами мордували, висилали та розстрілювали.

---

² Див. І. Іларіон: Історія української літературної мови, 1950 р., ст. 317-320.

Хто в такій час міг заступитися за Церкву? Хто міг спинити блюзнірство над тисячелітньою церковною й релігійною традицією напису святих слів: Хреститель, Хрещення, хреститися?

І ці святі слова легковажно, а може й навмисне, перекутили:

- Хрестити, хрещення, хреститися...

Так само цей словник на ст. 81- наказує писати господь, а не Господь...

А на ст. 28 навчає писати бог, а не Бог...

Навчає писати: месія, божий, а не Месія Божий...

Наказує писати Хрещатик, бо так традиція велить... А традиція хіба велить писати хрещення?

Комусь це було потрібне!

Розрізняти писання **ре-ри** в одному слові, писати то Хрещатик, хрещатий, то хреститися, Хреститель, зовсім не педагогічно, — в школі такого розрізнення учні не зрозуміють!

Та це й ненауково, бо **ръ, рь** дає звичайно **ре**.

І тільки 8 травня 1945 року затверджений був переглянений новий правопис, який редагував відомий і сильний мовознавець академік Л. А. Булаховський. Він запримітив непорозуміння з формами "хрестити", і вже

постановили писати так, як утерлося в тисячелітній українській традиції:

--- Хреститель, Хрещення, хрестити й т. ін.

І вся Україна так і пише сьогодні, як і писала це від перших віків.

3. НЕПОРОЗУМІННЯ НА ЕМІГРАЦІЇ.

І з відкритого непорозуміння, на-носячи своїй рідній тисячелітній традиції велику кривду, дехто з нашої еміграції вперто пише:

--- христити, хрищення, христитель.

Правда, такий пише й бог, господь, замість Бог, Господь...

1955-го року в Америці випустили фотографічне перевидання Правописного Словника Г. Голоскевича 1930 р., перевидали без потрібних виправлень тих недоглядів, які цей Словник має. Позосталися невинправлені й христити й т. ін. дивогляди. Позосталося й господь замість Господь, божий, месія, замість Божий, Месія.

Думаю, що це було просте незнання справи...

І книжки в нас виходять часом з цими нецерковними й ненауковими христити. І ця форма держиться, та форма, що повстала в Советах з невідомо яких побудок, серед яких невиключене й навмисне баламуство...

Українська культура, традиція й наука вимагають писати тільки: хрестити, Хрещення й т. ін.

Вимагає цього й педагогіка.

І пам'ятаймо: хто пише хрестити, той повинен писати нису, вирба, бриду, диржу, і сотні таких інших форм нашої живої вимови.

4. КОМУНІСТИЧНА АГІТАЦІЯ.

Хто пише большевицьке хрестити замість багатовікового християнського українського хрестити, той звичайно покликається на те, що це правопис ніби “академічний” 1927-го року, а ми повинні писати за правописом своєї Академії наук.

На це відповідаємо:

1. Ні, це не правопис чисто академічний, — це випадковий недокінчений правопис Харківської Конферен. в якій три чверти членів не були фаховими мовознавцями. Див. про це докладно в протесті академіка А. Кримського, невідмінного Секретаря Академії, проти цього правопису в “Записках ВУАН” 1927 рік том XII, ст. 357-364 та том XXV ст. 175-186 (1929 р.). Див. про це “Віра й Культура” за 1958 р. числа 54 і 55.

2. Хто цілком приймає Правописного Словника Гр. Голоскевича 1929 р. за чисто академічний, той пови-

нен приймати все, що він подає. А цей Словник навчає писати бог, господь і т. ін. з малої букви, а не Бог, Господь. А приймати таке писання, то ставати комуністом!

3. Хто приймає Правописного Словника Г. Голоскевича, як ніби чисто академічного, цілого, без потрібних виправок, той мусить приймати й комуністичну ідеологію, яку цей Словник мимоволі сіє. Напр., на ст. 244 для слова “нінащо” Г. Голоскевич вибрав отакий милий приклад: “Церква наша з давніх літ перейшла нінащо”... Хто силував Голоскевича подавати такого блюзнірського приклада? І нащо сіється ця безбожна агітація тут, у вільному світі?

Отже, хто пише по-більшевицькому хреститися (замість віковичного українського хреститися, хрест), нехай приймає і всі інші комуністичні висновки такого писання.

4. У кожному правописному словникові, у тому й Словникові Г. Голоскевича, завжди прокрадаються десятки недоглядів та непорозумінь. Можна писати за Словником Г. Голоскевича, і я так і роблю, але не на всі сто відсотків, — треба й повинно робити поправки до нього!

5. КРЕСТ І ХРИСТОС.

І в цьому випадку плутають слова “хрест” і “Христос”, бо давнє “крест” змінилося в нас на “хрест”.

Слово “хрест”, старослов'янське *крѣсть*, відоме всім слов'янським народам, бо це праслов'янське слово. Воно було в нашій українській мові ще до прийняття Християнства, і з нього пізніше повстали слова: крестити, Креститель, Крещеніє.

Слово Крещеніє-Хрещення визначає одержати Креста (пор. народне “у крест увести”), приєднатися до наслідків хресної муки Ісусової, до наслідків Хреста. Пор. польське *krzest* — Хрещення.

У християнських мовах світу слова хрест, крестити і Христос — це різні три слова. Напр. грецькі: *stauros*, *baptidzein*, *Christos*; латинські: *cruх*, *baptizare*, *Christus*; французькі: *la croix*, *baptizer*, *le Christ*; англійські: *a cross*, *baptize*, *Christ*. І т. д., — як бачимо, для трьох розумінь все різні слова. І тільки в українській новій мові збіглися “хрест” і “Христос”, які вимовою наблизилися, але вдавнину в формі цього не було, бо були *крѣсть* і *Хрістосъ*, пізніше *крест* і *Христос*. Це випадковий збіг!

Збіглися цілком випадково, з фонетичного уподібнення. І багато є та-

ких і сьогодні, які вимагають, щоб писати тільки віковичне етимологічне крест.

Пор. іще українське “крижі” поясниця, а по-болгарськи це кръст.

Але треба знати, що етимологічно формально кръсть-крест, крестити (і всі подібні похідні слова) і Христос не мають нічого спільного, і перші існували з глибокої давнини ще до Христа. Латинське *crux* (грецьке *stauros*) --- це було оруддя смертної кари для рабів, а також оруддя катування взагалі. І від цього латинського *crux* пішли всі нові європейські слова католицьких народів, у тому й слов'ян католицьких: польське *krzyz*, чеське *krziz*, а з польського й наше “чекрижити”. З грецького *chrisma* повстало латинське *chrisma*, а також і наше крижмо.

А. Преображенський у своїй праці: “Этимологическій Словарь русскаго языка” 1910-1914 років на ст. 383 зовсім сумнівно виводить кръсть із давньонімецького *Christ* Христос.

Можливо, що старе слов'янське кръсть повстало з латинського *crux* при допомозі німецької мови, але не від Христос.

Бож треба пам'ятати, що слово “Крест” було вже до Христа. У Книзі Буття 48. 14 гебрійське слово *sik-*

kel багато перекладачів перекладають “схрестив”. Розуміння схрестити, перехрестя її т. ін., були в людство за тисячі літ до Христа.

Грецьке *baptidzein* (зануряти, погрузати, поливати, хрестити) прийняли всі європейські народи, але слов'яни осталися при своєму власному ще дохристиянському праслові: Кръштеніє, Крѣщення, кръстити — крестити — хрестити.

Отже, як бачимо, історично Хрест, Хрѣщення і Христос — це різні слова і їх плутати не годиться. І богословськи це різне.

І зовсім правильно скоро тисячеліття буде слов'янському перекладу: “Елицы во Христа креститесья” (Гал. 3. 27), наше: “Усі ті, що в Христа охрестилися”, грецьке: *Osoi eis Christon ebaptistete*, латинське: *Quicumque in Christo baptizat estis* і т. ін., — у всіх мовах “охрестилися” не змішується з Христом.

Поєднувати “Хреститель” і Христос нема істотних підстав. “Хреститель” був Предтечею Христа, його Хрещення було “Іванове Хрещення” (Мт. 21. 25, Мр. 11. 30, Лк. 7. 29, 20. 4, Дії 1. 22).

Хрещення Іванове істотно відрізнялося від Хрещення Апостолів. “Іван хрестив хрещенням на покаяння, говорячи людям, щоб вірили в Того,

Хто прийде по ньому” (Дії 19. 4).

Апостол Іван 4. 2 свідчить, що “Ісус не хрестив Сам, а Учні Його”.

Хрест набув свою благодатну силу пізніше, уже по смерті Івана Хрестителя.

Таким чином є істотна різниця поміж хрещенням Івановим, і Хрещенням “Духом Святим і Огнем” (Мат. 3. 11), цебто Хрещенням у Святу Трійцю.

В українській мові діє правило, що коли в якому слові під наголосом чути *е*, то воно позостається і по всіх похідніх словах: нести — несу, весело — веселій, тому й хрест — хрестити.

Наукова праця В. Ващенко: “Полтавські говори” 1957 р. на ст. 449 подає, як ознаку полтавської мови, форму хрещеній, а полтавська мова стала в нас літературною.

6. ВИСНОВКИ.

1. З глибокої давнини в українській мові були слова крест, крестити і Христос, як слова написом своїм зовсім різні, бо зовсім різне їх походження та їхнє значення.

2. Тисячелітня українська традиція освятила форми написання: хрест, Хреститель, хрестити, Хрещення і т. ін., і так ми пишемо ці слова й тепер. І Церква обов’язана так писа-

ти, щоб непотрібно не ламати своєї вікової традиції, і тим не вносити баламуцтва в віковичне українське вірування.

3. Не можна по-більшовицькому відкидати Церкву й нехтувати її думкою в цій справі, і писати проти нашої освяченої традиції: хрестити, хреститель, хрищення. Таких неправильних і сумнівних форм Церква не приймає і не прийме!

4. Форми: хрестити, хрищення й подібні і з наукового погляду неправильні. А правильні: хрестити, Хрещення, Хреститель і т. ін.

5. Хто пише хрестити, той повинен приймати й інші безбожні писання: бог, господь і т. ін. А також писати: нису, виду, виселій і т. ін.

XI.

СВЯТІ СЛОВА ПИШІМО З ВЕЛИКОЇ БУКВИ!

I.

РОСІЯНИ ЗЛАМАЛИ УКРАЇНСЬКУ ТРАДИЦІЮ В ПРАВОПИСУ.

Ми не вміємо правильно писати слів Святих Осіб та освячених речей! Не вміємо, бо нас ніхто добре не навчав цього!

Ми правопису навчалися по школах російських, а там не звертали жодної уваги на наше вікове при зви чаєння, і навчали писати по-своєму, ламаючи тим нашу довговікову при таманну традицію.

Українці здавна мали правдивий — справді церковний і чеснотний — зви чай писати назви Святих Осіб та назви освячених речей з великої букви, але чужа російська школа сильно затемнила нам свій рідний звичай, а прищепила таки чужий, — не церковний і не чеснотний!

І сьогодні ми не маємо добре виробленого й усталеного правопису

Святих слів. А це ж справа дуже важлива!

Правдиво кажучи, правопис Святих слів ясно й виразно свідчить про силу релігійності народу, про глибину його християнізації.

А наш сучасний правопис не свідчить добре про нас...

Правопис Святих Осіб та назви слів освячених повинен відразу вже своєю зовнішньою формою показувати наше ставлення до них, а тим — і нашу Віру, цебто, їх треба писати з великої букви. І цим ми показуємо, що ці Особи та ці речі для нас справді Святі!

II.

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОПИСНА ТРАДИЦІЯ.

Перше українське писання було “на воловій шкірі”, цебто на пергамні, що звичайно привозився до нас з Заходу, рідше — вироблявся в себе. Тодішнє письмо було безперервне (*scriptura continua*), і великих букв тоді не писали, бо власне тодішнє т. зв. уставне письмо все було великими буквами, кожне слово все писалося т. зв. унціалом.

Але живе письмо скоро змінилося, появилася т. зв. “півустав”, яким писати було вже легше, а головне — скоріше. У XIV віці появилася і новий

матеріал до писання — папір, на якому писати можна було зовсім скоро.

Канцелярії в Україні появились рано, — це були канцелярії митрополіча, єпископські та князівські. Тут, по цих канцеляріях стала вироблятися і наша поточна літературна мова, і наш віковий правопис.

Спершу тільки окреме речення починали писати з великої букви, але далі її вживання все ширшало. В уставному й півуставному письмі слова, що визначали назви Святих Осіб чи освячених речей, писалися звичайно скорочено, “під титлом”. Титлом звався значок, якого ставили над скорочено написаним святим словом, напр. титла стояли над БГ, ГПД і т. ін., — це читалися: Бог, Господь.

Титла ставилися для того, щоб уже зовнішньою формою відрізнити слово Святе від буденного, і саме титло відразу показувало, що це слово Святе. Так як і титло (напис, табличка) над Розп’ятим Ісусом Христом відразу показувало, Хто тут був розп’ятий.

У кожній початковій книжці, Азбучі, завжди подавався повний список тих Святих слів, які пишуться під титлом, і кожна письменна людина знала їх напам’ять. Цього навчали в Україні по всіх школах!

Пізніше, коли появилoся скорописне письмо, з віку XIV-XV, ці Святі слова стали писатися не тільки під титлом, але й з великої букви.

Коли титла перестали вживатися, й слова стали писати повно, то ознакою Святих слів стало те, що їх писали конче з великої букви, напр: Бог, Господь, Ангол і т. ін.

Українська вікова традиція таким чином не змінилася, — відразу з самого правопису було видно, яке слово Святе, і кожне Святе слово писалося з великої букви.

Року 1708-го цар Петро I відмінив наше віковичне кирилівське письмо, а запровадив нове, т. зв. гражданку. Довгий час українці не приймали нового накиненого письма, і Святі слова писали таки по-старому, з великої букви.

III.

КИЇВСЬКИЙ ПРАВОПИС

Наш літературний правопис вироблявся в Києві, вироблявся довгими віками. Тут був центр культурного й наукового життя України, тут був центр і життя релігійного. Тут з 1615-го року заклалася нова братська школа, що незабаром стала Могиллянською Академією, тут була і слав-

на Києво-Печерська Лавра, рідна душа її серце православного українського народу. І тому зовсім ясно, що її літературний правопис вироблявся в Києві.

І ось у Києві й встановлене було правило, щоб назви всіх Святих Осіб та всіх освячених речей писати з великої букви. Цебто, Святі слова, що довгими віками писалися скорочено з титлом на горі, стали писати чи з титлом чи й повно, але з великої букви.

Виробили це правило в Києві, головно вчені славного нашого Київського Митрополита Петра Могили. Це правопис Могилянський.

Щодо писання великих букв, то тоді практично встановилося таке віковічне правило з двох розділів:

1. Усі назви Святих Осіб пишемо з великої букви: Бог, Господь, Ісус Христос, Святий Дух, Ангол, Богородиця, Предтеча, Апостол, Мученик, Преподобний і т. ін.

2. Усі назви освячених речей пишемо з великої букви: Хрест, Чаша, Престол, Церква, Храм, Іконостас, Фелонь, Вівтар і т. ін.

Київський могилянський правопис ширився по всій Україні, і його вживали всі тодішні друкарні, — в Києві, в Чернігові, у Львові й ін. Могилян-

ський правопис¹ став правописом всеукраїнським, і по всій Україні назви Святих Осіб та назви освячених речей писали з великої букви.

Це мало велике християнізуюче й виховне значення: читаючи, людина відразу бачила, які особи й які речі Святі, і відразу знала, як до них треба ставитися.

Так писали тоді всі великі українські письменники: Архимандрит Іоаннський Галятовський, Ігумен Антоній Радвильовський, Архієпископ Лазар Баранович і ін. Так навчали і по всіх школах.

IV.

МОСКВА ЗНИЩИЛА НАМ НАШ МОГИЛЯНСЬКИЙ ПРАВОПИС.

Але цей наш віковичний правопис Росія, окупувавши Україну, протягом віків дощенту його знищила. Знищила головно трьома наворотами.

1. Року 1708-го в місяці березні віковичну т. зв. кирилівську азбуку цар Петро I замінив на гражданку, — і цим сильно вдарив наш Могилянський правопис. А року 1720-го цей же цар Петро I взагалі заборонив нам друкувати щобудь своє, а книги цер-

¹ Див. про все це мою працю: "Історія українського правопису", див. "Віра й Культура" 1957-1958 р. ч.ч. 2 і 4. Див. вище ст. 269.

ковні наказав друкувати тільки за зразками московськими.²

Час ішов, і ми обов'язані були вживати правопису чужого, а свої забувати. І забули!

2. Російський правопис для всіх її народів остаточно запровадив Яків Карлович Грот (1812-1893), німець з походження, протестант. Це був один з видатних учених славістів свого часу, член Академії Наук, який видав багато цінних праць. Року 1876-го він видав: "Спорные вопросы русскаго правописанія отъ Петра Великаго донынѣ" ("Спірні питання російського правопису від Петра I дотепер"). А року 1885-го вийшло його "Русское правописаніє", яке й було запроваджене в усій Росії, як обов'язкове. Воно панувало до більшовицької революції.

Звичайно, Я. Грот не цікавився могилянською правописною традицією, і на увагу її не взяв. Як протестант, Грот мало цікавився тим, які саме Святі слова треба писати з великої букви. Правила про ще київсько-могилянські він сильно обмежив, — установив писати з великої букви

---

² Див. про це "Віра й Культура" ч. 4, а також Проф. І. Огієнко: "Історія українського друкарства" 1925 р. ст. 279-280.

тільки назви Осіб Святих, а головню Пресвятої Тройці. А другу половину могилянської традиції: “назви освячених речей писати з великої букви”, Грот викинув. Та це було йому й чуже, а російська інтелігенція була тоді в своїй більшості до Віри байдужа³, а тому занадто сильне обмеження правил писання великої букви в Святих назвах ніхто не опротестував. І такою була ця справа аж до останніх передреволюційних часів.

3. З того часу, як більшовики окупували Україну, з 1920-го року, вони почали фізично руйнувати українські Храми Божі, а особливо стародавні й славні, — щоб по вільній Україні нічого не позосталося!

І з того часу вони повели й розкладову протирелігійну пропаганду. Відтоді вони заборонили й знищили правила писання великих буков у назвах Святих Осіб, які вже так обмежив був Я. Грот.

І в Україні тепер по всіх школах і по всіх книжках пишуть, бог, господь, христос і т. ін. А за 40 літ безбожної окупації люди так до цього привикли, що думають, ніби так і

---

3 Див. М. Іларіон: Іконоборство, 1954 р., ст. 186-217.

треба писати⁴, а тому таке писання можна побачити і на еміграції.

Але ось року 1956-го Московська Патріархія перевидала Біблію російською мовою, — і тут звичайно назви Святих Осіб бачимо надруковані з великої букви! У головному ця російська Біблія продовжує наш Київський правопис.

Те саме бачимо і в “Журналі Московської Патріархії” та в інших церковних виданнях, — тут назви Святих Осіб друкуються завжди з великої букви.

Таким чином правопис назов Святих Осіб у СРСР поділено: по школах і по всіх світських виданнях пишуть їх з малої букви, але по церковних виданнях (вони до рук світських мало доходять!) дозволяють писати по-стародавньому, — з великої букви.

V.

ТУГА ЗА СВЯТИМ

А вільний світ тужить за Святим!
Світ тужить за Богом, за Божою
Правдою...

Бо великий гін самої матеріальної

---

⁴ Див. про це “Віра й Культура” за 1958 р. ч.ч. 6, 7, 8: “Історія українського правопису. Лив. вище ст. 269-273.

культури не задовольняє його, не дає покорму душі нашій...

Ми всі прагнемо до Святого, душа наша тужить за втраченим Раєм...

Душа наша аж кричить, що є Бог, є Господь, є Дух Святий, є Божа Мати, Небо, Рай, Престол, Вівтар, а не бог, господь, дух святий, божа мати, небо, рай, вівтар...

Писати ці й подібні слова з малої букви — це блюзнірство, це знуцання над Святим, це знуцання над нашою зголоднілою Святині душею!...

І крім цього, — це потоптання віковичної української традиції!

VI.

ПИСАННЯ СВЯТИХ НАЗОВ — ЦЕ ВЕЛИКА Й ВЕЛИЧНА СПРАВА!

“Святее — Святим!” Віддаймо належну пошану всьому, що Святе!

Пошануймо всіх Святих, і не рівняймо їх до звичайного!

Коли ми пишемо назви Святих Осіб з малої букви, то це советська “урівніловка”: пишемо однаково і назви Святі, і назви буденні, бо за советською наукою Святого нема...

Це прихована протирелігійна агітація. Пишу пан, тому пишу й бог, господь... Це протирелігійне насилля!...

Найбільше блюзнірство!...

А справа це засаднича, принципо-

ва, справа величезної ваги! Бо коли я пишу: Храм, Церква, Престол, Вівтар, Іконостос і т. ін., то тим самим я стверджую, то це все — Святє, надземне, Боже, бож воно --- освячене.

Тим самим ми всі шануємо освячене, і кличемо всіх шанувати це!...

Тим самим ми кличемо всіх іти до Церкви, до Храму, де побачимо Іконостаса, Вівтаря, Престола!...

Тим самим ми виявляємо свою Віру!

Це має величезне педагогічне значення для всіх, а особливо для нашої молоді: є справді Церква, Вівтар, а не церква, вівтар!...

Самим писанням Святих слів з великої букви ми вже підкреслюємо, що це Святиня!

Душа наша тужить за Небом, за Раєм, душа наша плаче за ними, як нашою найбільшою Святиною. І це блюзнірство писати їх з малої букви: небо, рай, як установив був ще Грот...

А в Україні віки цілі, довгі покоління писали Небо, Рай... Писали, і ми всі шанували ці назви наших духовних Ідеалів...

Небо, Рай — це ж і ніби географічні назви наші духовні. Там Бог, там Його Престол, там усе найсвятіше! А ми пишемо небо, рай, — щоб принизити нашу духовну Святиню, наші духовні Ідеали... Щоб підрізати

людині крила! Пишемо Кобиляки, але небо...

Тужлива за Святиною душа наша не може з цим большевицьким насиллям погодитися, і бачити блюзнірські написи: бог, господь, вівтар, престол, іконостас, небо, рай...

Бо хто пише так, той кричить, що це не Святе, це не Святиня, — це звичайне!...

А все кругом, вся велична природа ясно нам свідчить, що є тільки Бог, Господь, Небо, Рай, Творець!...

VII.

ЯК ЖЕ ТРЕБА ПИСАТИ?

Правила писання великих букв.

Як же треба писати назви Святих Осіб та назви освячених речей?

На це відповідь коротка: тільки з великої букви! Цебто писати так, як ці назви довгі віки вже писалися в Україні, — з великої букви!

Я тепер подам докладно, коли саме в назвах Святих Осіб та святих речей пишемо їх з великої букви.

Навмисне подаю на всі випадки багато прикладів, головно з Св. Писання, щоб читач уже з самих прикладів відчув, як належить писати назви Святих Осіб та освячених речей.

Правопису писання назв Святих Осіб та освячених речей ще ніхто в

нас не подавав повно, як повної системи, — роблю це тут уперше.

У нас багато таких, що виявляти пошану до Святих Осіб і освячених речей явно своїм правописом не хотять. Це в першу чергу різні сектанти, які взагалі не визнають нічого Святого чи освяченого.

А через Пророка Єзекиїля Господь наказав своїм Священикам (44. 23): “Священики будуть навчати народ Мій розрізняти між святим та звичайним”.

Це великий Божий наказ нам усім!

Ми повинні добре вміти її знати, які слова пишемо з великої букви.

Про все це подаю докладно.

1. Назви трьох Осіб Пресвятої Тройці пишемо конче з великої букви: Бог, Господь, Отець, Син Божий, Ісус Христос, Дух Святий, і т. ін.

Це назви нашого Господа, це найголовніші назви нашої Віри, це Найсвятіше нашої душі! Писати ці назви з малої букви, як наказують більшовики, це блюзнірство, це нищення всієї багатовікової української духовної культури!

Більшовики наказують писати слово Господь з малої букви, див. Словник Гр. Голоскевича на ст. 81: господь; а назви давніх слов'янських божків пишуть з букви великої: Перун, Велес, Стрибог і т. ін. Таке пи-

сання і непослідовне, і ненаукове, бо Господь — це слов'янський переклад гебрійського Єгова. А слово Єгова комуністи пишуть таки з букви великої, --- Єгова. Чому ж Господь писати з букви малої, а Єгова з великої?

2. Коли Божу назву замінюємо яким іншим іменником, то його пишемо конче з великої букви: І Слава Його (цебто — Сам Бог) переповнила Храм. Господь — моя Скеля! Спаситель чи Спас. Месія. Христос — наш Викупитель.

Прикладів на це дуже багато. Наприклад: Його Слова чув ти з сердини Огню (цебто — від Самого Бога) 5 М. 4. 36. Під Хмарою (цебто — під Богом, Який являвся в Хмарі) всі батьки наші були 1 Кор. 10. 1. О, Стороже людський Йов. 7. 20. Господь — то мій Пастир Пс. 22. Це розсудить мій Суддя. Господь — Творець світу, і Він наш Отець, наш Батько рідний. Там стояла Слава Господня, як та Слава, яку я бачив над річкою Кевар Єз. 3. 23, І вийшла Слава Господня з-над порога Дому Єз. 10. 18.

І тепер ось на Небі мій Свідок,
Самовидець мій на Висоті! Йов. 16:
19. Благословенна Слава Господня!
Єз. 3. 12. І Свідок на Хмарі правдивий
Пс. 88. 38.

Слова: Скеля, Сторож, Пастир, Суддя, Творець і ін., --- це часті епітети нашого Господа Бога, і їх пишемо з великої букви. Господь зветься Скелею чи Сторожем, Пастирем Ізраїля, Святим, Суддею, Творцем.

Господь часто являвся в Огні та в Хмарі, тому їх пишемо з великої букви: Вихід 13. 21: “Господь ішов перед ними вдень у стовпі Хмари, щоб провадити їх дорогою, а вночі в стовпі Огню, щоб світити їм”. 19. 9: “І промовив Господь до Мойсея: Ось до тебе прийду в густій Хмарі.” 19: Господь зійшов на Синаї ув Огні. Господь говорив до вас на Хориві з середини Огню 5 М. 4. 15. Господь Бог — Він палаючий Огонь 5 М. 4. 24. Удень Скинію покривала Хмара, а вночі --- подоба Огню 4 М. 9. 16.

Звичайно, тут Хмара, Огонь, у вигляді яких являється Господь, зовсім не звичайна хмара, не звичайний огонь. Тут Хмара, Огонь замінюють Самого Господа.

Господь на Небі сидить на Своему Престолі, тому слово Престол пишемо з великої букви: Господь -- Престол Його на Небесах Пс. 10. 4.

Слово Ім'я має в Біблії велику силу і святість, заступає Самого Бога, тому пишемо Його конче з великої букви, бо тут же Сам Бог: Апостоли вздоровлювали Ім'ям Йо-

го. Во Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Божим Ім'ям чуда творяться. Аврам прикликав Господне Ім'я 1 М. 13. 4. Хто богозневажить Господне Ім'я, буде конче забитий 3 М. 24. 16.

Слово Слава часто заступає Самого Бога, тому це слово пишемо в такому разі з великої букви. Вихід 24. 16-17: І Слава Господня спочивала на горі Синаї, а Хмара закривала її шість день. А вид Господньої Слави — як Огонь. 33. 22: Коли буде проходити Слава Моя, то Я вміщу тебе в щілині скелі, і закрию тебе. 40. 34: А Хмара закрила Скинню заповіту, і Слава Господня наповнила Скинню. Ізраїлєва Слава (цебто, — Сам Господь) не скаже неправди, бо Він не людина 1 Сам. 15. 29.

Коли замість Бога являється Голос Його чи Слово Його, то їх пишемо конче з великої букви: "І Голос почувся із Неба Мт. 3. 17. Вони не слухалися Господнього Голосу (цебто — Самого Господа) Єр. 44. 23. І було Слово Господне до Єремії Єр. 44. 8.

Господь Ісус Христос приніс Себе в Жертву за спасіння світу, віддавши за нас Своє Тіло і Кров. Тому слова Тіло і Кров пишемо з великої букви: Спасає нас Тіло і Кров Його. Це — Кров Моя Нового Завіту.

Звичайно, хто не визнає євхарис-

тичного хліба за Тіло, а евхаристичне вино за Кров, той не годиться на таке писання.

3. Божа Сила чи Сам Бог часто виявляється в одному Його уявлюваному членові. Це звичайно Його Рука чи Рамено або й Перст (Палець), і їх у такому разі пишемо з великої букви: Це вчинила Рука Божа (цебто Сам Бог). Це був Перст Божий. Всемогутне Рамено Господнє. Ці чуда вчинила Сила Його. Всевидяче Око. Господня Рука була надо мною сильна Єз. 3. 14.

У таких випадках уявлювані члени — це скупчення Божої сили, Божої всемогутності. Вони символічно замінюють Самого Господа.

Ось ще приклади: А Господня Рука прийшла до мене ввечері Єз. 33. 22. Пор. ще Езд. 7. 6, 9, 8. 18, Неєм. 2. 18, 2 Хр. 30. 12, Йов. 27. 11 і ін.

Ось Очі Господа Бога на грішне це царство Ам. 9. 18. І на них Я зверну Своє Око Ам. 9. 4. І Око Мое над тобою не змилується Єз. 7. 4.

4. Якості Божої Істоти також пишемо з великої букви: Господь Милостівий, Всезнаючий, Безпочатковий, Творець Всесильний, Неподільна Тройця, і т. ін. Господь — Бог Вічний і М. 21. 33.

5. Коли назви Бога заступаємо самим прикметником, то його пи-

шемо конче з великої букви: Мені допоможе Всесильний. Тебе не забуде Милостівий. Наш Всещедрий Отець годує всіх нас. Природою керує Всемогутній!

6. Прикметники від назов Осіб Пресвятої Тройці завжди пишемо з великої букви: Божий, Божественний, Господній, Спасів, Спасителів, Месій, Ісусів, Христів чи Христовий, Духів і т. ін.

7. Назви Богородиці пишемо конче з великої букви, виявляючи їй тим належну пошану: Богородиця, Діва, Діва Пречиста, Пречиста, Приснодіва чи Вседіва, Мати Божа, Матінка, наша Мати, Пренепорочна Діва, Невіста Неневісна, Ісусова Мати, і т. ін.

Хто це все пише з малої букви, той не шанує Божої Матері! А Вселенські Собори встановили і назву Богородиця, і пошану Її: “Чеснішую від Херувимів, і славнішую від Серафимів”.

Хто ці назви пише з малої букви, той ламає Догмату Воплощення.

8. Займенники, що стосуються до Осіб Пресвятої Тройці, а також до Богородиці та до своєї Церкви, пишемо з великої букви: Спаси, Господи, народ Свій. Прославляйте Господа, бо Він Добрий, бо повік ласка Його! Це зробив Сам Господь.

Молімось до Діви, — Вона нас заспокоїть. Так Церква навчає, а Вона — наша Мати.

Усі інші займенники пишемо з малої букви: Так Апостол навчає, а він це говорить за Господом.

Писання таких займенників з великої букви сильно допомагає належно й скоро розуміти текст, особливо коли ці займенники визначають то Бога, то людей. В “Братя Карамазовы” М. Ф. Достоевського, в розділі “Великий инквизитор” у виданні советському трудно зорієнтуватися, про кого мова, бо всі займенники видрукуванні з малої букви. Виходить повна неясність та плутанина.

Книги Святого Писання часто мають займенники від Осіб Пресвятої Тройці, і поруч — займенники звичайних осіб, і добре розуміти текст можна тільки тоді, коли займенники від Святих Осіб пишемо з великої букви. Скажемо, текст Псалтиря, Пророків і ін. без цього часто був би зовсім темний.

9. Слова — назви Божих вісників духів: Ангол, Архангол і ін. дев'ять чинів пишемо тільки з великої букви. Так віковічно писали, так пишуть і тепер по всіх церковних виданнях.

Біблія часто подає, що був Божим вісником Ангол, а потім виявляється, що це був Сам Господь Бог, пор. 1 М.

18. 17, 31. 11-13, 2 М. 23. 20-22, Суд. 2. 1-5, Зах. 2. 7-15 і ін. Дуже важливі Господні Слова: “Не противтеся Анголу, бо він не пробачить вашого гріха, — бо Ім’я Моє в ньому 2 М. 23. 21. А коли так, то якже писати Божого вісника з малої букви?”

Ще приклад: І озвався до нього Ангол Господній із Неба 1 М. 22. 11.

10. Усі назви роду Святих пишемо з великої букви: Апостол, Мученик, Великомученик, Священномученик, Преподобний, Ісповідник, Святий, Пресвятий, і т. ін. Так само: Св. Макарій, Преп. Іларіон і т. ін.

Так само пишемо: Великі Отці й Учителі Церкви, Рівноапостольний.

11. Назви Книг Святого Письма пишемо конче з великої букви: Святе Письмо, Писання, Старий Заповіт, Новий Заповіт, Євангелія, Біблія, Псалтир, Книга Буття, Вихід, Левит, Числа, Закон, Пророки, Рут, Пісня над піснями, Книга Суддів, Діяння Святих Апостолів і т. ін.

Коли пишемо з великої букви назви світських творів, то тим більше треба писати так назви Книг Святого Писання. Бо це ж назви Св. творів!

У Святому Письмі часто згадуються Закон і Пророки, — це назви Святих Книг. “Закон” — це спільна назва п’яти Книг Мойсеевих (по-гебрійському Тора), а “Пророки” —

це спільна назва всіх Пророчих Книг.

Пор. напр., Єв. Матвія 5. 17: “Не подумайте, щоб то Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, — Я не руйнувати прийшов, але виповнити”.

Пишемо: Божественна Книга, Біблійна Книга, Свята Книга.

Коли Святе Писання замінюємо яким іншим словом, то його пишемо з великої букви: Почули були Слово Істини Єф. 1. 13. А Правда Його пробуває навіки Пс. 110. 3. Я казав вам Правду, яку чув від Бога Ів. 8. 40. Послухайте Його Голосу. А Слово Його вічне.

Завжди пишемо з великої букви Правда, коли це Правда Божа, цебто Святе Писання.

12. Назви церковних Богослужб, Святих Тайнств та Церковних Чинів, а також назви Богослужбових Книг пишемо з великої букви: Богослужба, Свята Літургія, Служба Божа, Утреня -- Рання, Вечірня, Шоста Година, Відправа, Акафист, Молебень, Парастас, Хрещення, Вінчання чи Шлюб, Похорон, Хиротонія, Требник, Часослов, Служебник, Апостол, Мінея, Тріюдь Пісна й т. ін.

Назви частин Богослужби пишемо з великої букви: Проскомідія, Ектенія, Виголос чи Виголошення, Відпуст.

13. Назви всіх Свят (Празників)

пишемо з великої букви: Великдень, Різдво, Зелені Свята, Спас, Різдвяний Вечір, Щедрий Вечір, Свят-Вечір, Успіння, Водохрещі чи Водохреща.

Так завжди писали, так пишемо й тепер.

Коли яке велике Свято замінюємо одним словом: Свято, то його пишемо з великої букви: Ми готуємось до Свят.

У Правописному словникові Г. Голоскевича за більшовицькою ідеологією наказується писати: водохрища, всликдень, а про інші Свята і не згадано, — їх комуністи не визнають...

14. Назви постів пишемо з великої букви: Великий піст, Пилипівка, Спасівка, Петрівка.

15. Назви Небо й Рай пишемо з великої букви, як це й робили наші письменники в XVII ст., напр.: Петро Могила, Іоанікій Галятовський, Лазар Баранович і ін. І справді, коли пишемо: Київ, Сіон, або Кобиляки, то тим більше треба писати й Небо, Рай, як головне місце перебування Господа і Сил Небесних, що визнає весь християнський світ, і про що павчає Св. Писання, і в що ми віруємо.

Слова, що замінюють їх, пишемо також з великої букви: Слава Богу в Висоті. Душа людська лине Уверх,

Угору, на Висоту! Він будує на Небі Чертоги Свої Ам. 9. 6.

Ще приклади: Слухай, Небо, а я говоритиму, Повтор. 32. 1. І хто Небом клянеться, клянеться тої Божим Престолом, і Тим, Хто на ньому сидить, Матвія 23. 22. Псалом 101. 20:

Бо споглянув Він із Високости
Своєї,

Господь зорив на землю з Небес!

Дощ від Господа з Небес 1 М. 19.

24. Ти почувеш молитву на місці Свого перебування — на Небесах 1 Цар. 8. 30. Ти почувеш із Небес, із місця постійного перебування Свого 1 Цар. 8. 39, 49.

Слово Черто́г (Палата) пишемо з великої букви: Бог будує на Небі Чертоги Свої Ам. 9. 6.

Часто буває, що слово Небо замінює собою слово Бог, Господь, Всевишній і т. ін. Напр. Дан. 4. 22-23: Пізнаєш, що над людським царством панує Всевишній, і ти пізнаєш, що панує Небо.

16. Назву своєї Віри пишемо з великої букви: Православіє, Православна Віра, Християнство.

Пишемо так і саме слово Віра, коли вона замінює повну назву: Помремо за свою Віру!

17. Слова Церква, Храм, Дім Божий пишемо з великої букви: Православна Церква, Наша Церква в не-

ділю переповнена. І хто Храмом клянеться, клянеться ним та Тим, Хто живе в ньому Мт. 23: 21. Щоб знав ти, як треба поводитися в Божому Домі, що ним є Церква Бога Живого, стовп і підвалина Правди Тит. 3. 15.

Старозавітній Храм, цебто Скинія, треба писати так само з великої букви: Новозавітній Храм повстав від Скинії.

Господь на землі особливо перебуває в Домі Своему. Тут Його Престол, Його Жертівник, тут Йому приноситься Безкровна Жертва, а тому назви особливого місця Його перебування пишемо з великої букви: Церква, Храм, Дім Божий, Дім Молитви. Бо все ж це освячене!

Хто пише ці слова з малої букви, той не поважає Церкви, як Престолу Божого на землі, і тим закликає її інших робити так.

18. Прикметникові назви Церков-Храмів та назви монастирів пишемо з великої букви: Успенська Церква, Богоявленський Манастир, Катедра Пресвятої Тройці, Володимирський Собор і т. ін.

І тут і слова: Церква, Манастир, Катедра, Собор пишемо з великої букви.

Без власного окреслення пишемо: манастир.

19. З великої букви пишемо всі назви Ікон: Свята Ікона, Таїна Вечеря, Страшний Суд, Розп'яття, Ікона Святого Миколая.

Саме слово Ікона пишемо з великої букви, бо вона ж освячена церковним Чином. Сьомий Вселенський Собор 867 року постановив почитати Ікони й Хреста.

20. Назви духовних санів: Патріарх, Папа, Митрополит, Архиепископ, Єпископ, Архидіако́н, Первосвященик, Священик, Диякон, Левит, Духовенство, Єпископа́т, Ігумен, Архимандрит і т. ін., — усі їх і подібні пишемо з великої букви.

Пишемо з великої букви, бо ці особи — висвячені, сан свій набули через Святе Таїнство Свячення. У Біблії, в I Книзі Самуїлової 10. 6. про це читаємо: "І злине на тебе Дух Господній, і ти будеш з ними пророкувати, і будеш перемінений на іншу людину". Вихід 40. 13: "І зодягнеш Аарона в святі Ризи, і помажеш його, й освятиш його, і він буде священнослужити Мені".

У листі до духовної особи пишемо Отець з великої букви. Але в звичайному писанні пишемо з малої: отець, а особливо, коли пишемо скорочено: о. Іван.

21. Освячені церковні речі пишемо конче з великої букви: Анти-

міне, Жертівник, Іконостас, Ікона, Св. Престол, Чаша, Дискос, Ложечка, Губка, Ризи, Фелонь, Омофор, Саккос, Миро, Єлей і т. ін.

Пишемо назви всіх цих речей з великої букви, бо всі вони: 1. церковного вжитку, цебто для Богослужби, і 2. усі вони освячені особливим Богослужбовим Чином, коли ми просимо Бога освятити їх.

Про це читаємо в Святому Писанні: “І візьмеш Миро помазання, та її помажеш Скинїю та все, що в ній, її освятиш її та всі речі її, і стане вона Святїстю” 2 М. 40. 9.

Слово Хрест, як знак нашого викуплення, завжди пишемо з великої букви. Напр. Вороги Хреста Христового Филип. 3. 18. Світильний на Утрєні Воздвиження: “Хрест — охорона всієї вселенної, Хрест — краса Церкви, Хрест — влада царів, Хрест — основа вірних, Хрест — слава Анголів, а демонів рана”. Хто пише хрест, той не визнає сили Хреста!

22. Священні слова Божого прирєчення (предопредєлення) пишемо з великої букви: Обїтниця Божа, Обїцаний Край чи Край, Страшний Суд чи Суд, Загальне Воскрєсєння.

Доби Божого прирєчення (предопредєлення) пишемо з великої букви: Старий Заповїт, Новий Заповїт, Заповїт.

Основи для виявлення Божого приречення, Божої Істоти та церковного життя пишемо з великої букви: Церковне Передання, Святі Догмати, Священні Канони.

23. Назви великих церковних подій або церковні доби пишемо з великої букви: Вселенський Собор, Помісний чи Крайовий Собор, Іконоборство, За Володимира Святого відбулося Охрещення України.

VIII.

**ПИШІМО Ж УСІ НАЗВИ СВЯТИХ ОСІБ ТА
ОСВЯЧЕНИХ РЕЧЕЙ ТІЛЬКИ З ВЕЛИКОЮ
БУКВИ!**

Писання великих букв сильно допомагає нам легше розуміти читане, тому їй запроваджено великі букви взагалі. Граматично, науково, педагогічно, психологічно писання назв Святих Осіб та освячених речей краще потрібне, бо воно сильно допомагає скоріше й глибше розуміти читаний текст. Без цього виходить неясність та плутанина, див. сказане вище під 8 про займенники.

Друга конечність писати святі слова з великої букви ще важніша.

Український народ, скільки знає його історія, усе був і є богобійний та чеснотний. І він прагне з пошаною

ставитися до всього Святого та до всього освяченого.

Велика буква в Святих назвах — це ознака нашого ставлення до Святині й до Святого. Ознака зовнішня й внутрішня. Це ознака нашої Віри. Велика буква ясно показує, що ми свідомо шануємо те, що свідомо пишемо з великої букви. У цьому ми виявляємо й свою вікову традицію, і свою правдиву Віру.

Пишучи все Святе з великої букви, ми тим самим збільшуємо й свою пошану до всього Святого, тим самим закликаємо й інших шанувати Святе.

І власне таке ставлення до Святого більше й правдивіше віддасть релігійного українського духа, і глибше підкреслить духа біблійного та євангельського.

Коли будемо писати Святі слова з великої букви, то читач з самого напису відразу буде бачити й навчатися, що тут Святиня, що тут освячене. А це буде впливати на нього, глибше християнізуючи його.

Безвірні, байдужі, комуністи, сектанти і т. ін. відкидають Святе, і пишуть його з малої букви. Цим вони розбивають українську вікову традицію, цим вони самі вилучують себе з української спільноти, — але віру-

ючі українці за ними не йдуть і не підуть!

Великі букви в Святих словах радісно бреньять із самого письма до нашого серця, і кличуть його до Неба, до Святині, до Бога, до Раю!

Вони очесотнюють людську душу, бо показують, що люди ще пам'ятають про Святе, про свою близькість до Творця!

Вони ушляхетнують нам душу й серце!

Великі букви в Святих словах освітлюють нашу сіру атеїстичну буденщину, і нагадують про Бога, про Святе, про наш віковичний Рай, про Небо, про Воскрєсення!

Справа писання Святих слів з великої букви, — це справа високої ваги в духовій нашій культурі. Це справа великоплідна і для нашої глибокої Християнізації.

У наш час розкладової байдужности до Віри, або її повного безвір'я, коли так сильно сунеться скрізь по світу смертоносна комуністична протирелігійна агітація, чеснотне написання назов Святих Осіб та освячених речей стане муром проти комуністичної ідеології, — буде сіяти ідеологію чисто християнську вже самим писанням їх з великої букви!

“Святее Святим!”

ХІІ.

АПОСТРОФ.

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС.

ІСТОТНЕ ЗНАЧЕННЯ АПОСТРОФА.

Новий східньоукраїнський правопис ще приблизно з 1860-х років запровадив писати т. зв. апострофа, чи по-давньому п'єрика по губних звуках **б, п, в, м**, а також по звуці **р** перед йотованими голосними **е, ї, ю, я** (= **је, жі, жу, ја**).

Справа в тому, що колись м'які (палатальні) **б, п, в, м** з бігом часу ствердли (диспалаталізувалися) в нашій мові зовсім, ствердли так сильно, що вже органічно, істотою своєю не можуть сполучуватися зо звуками **е, ї, ю, я** так, як ці останні сполучуються з іншими приголосними.

Треба не забувати, що звуки **е, ї, ю, я** визначають у нашій писемі **је, жі, жу, ја** тільки на початку слова чи складу; коли ж вони стоять по приголосній, то визначають т. зв. зм'якшення (палаталізацію) цього приголосного: **сине, сюди, зятів і т. ін.** цеб-то **syne, śudy, źatiw** (рискою' над

приголосною зазначається м'яка вимова *її*). Через це, за логікою її правилами нашого правопису, форми *імя, бю, пяти* й т. ін. це *im'a, b'u, r'a-tu*, а це зовсім не відповідає нашій сучасній живій вимові.

ОТВЕРДІННЯ ГУБНИХ ЗВУКІВ.

У глибоку давнину, в X-XIII віках звичайно писали: *имя, пять, вязати*, але тоді звуки *б, п, в, м* ще не втратили остаточно своєї спосібності до палатальності (м'якої вимови), тому такої правопис для того часу був зовсім добрий. Але губні *б, п, в, м* рано втратили в нас свою спосібність до м'якості, тим то напис "пять" для пізнішого часу став тільки традиційно-етимологічною формулою, бо появилася нова вимова: *rjat'*, а в ній *п* вимовлялося вже ясно "твердо" й зовсім окремо від вимови нашого *я* (*ja*).

РЕДУКЦІЯ ДАВНЬОГО И.

З найдавнішого часу знаємо в нашій вимові т. зв. редукцію (утрату голосної чи складотворчої сили) звука *и*, що зазначався на письмі через *ь*, напр.: *бити, бию, биєш, биється* дали *бю, бьєши, бьється*. Так само: *пию* дало *пью*, *пиєш* — *пьєши* — *пьєш*, *здравіє* — *здратьє* — *здоро-*

вє, перєе --- перьє --- пірьє і т. ін.

У нашій мові вдавнину було дуже багато йменників на **-нє**, а по редукції **н** - на **-ьє**, напр.: житєе — житьє, а далі: житте --- жите — життя. Коли це **ь** (зредуковане **н**) стояло по губних звуках **б, п, в, м** та по **р**, то воно досить добре зазначало правдиву вимову (бо **ь** втратило свою голосову силу), чому в давніх пам'ятках ми нерідко її бачимо його.

СТАРОДАВНІСТЬ ОТВЕРДІННЯ ГУБНИХ.

Приклади на це подаю далі.

Взагалі, у нашому писемстві рано почали по губних і по **р** ставити **ь** або й просто **ъ**, а вони зазначали ясне отвердіння губного приголосного.

Ось на це трохи прикладів: Лист Перемиського судді 1388 р.: ис подимъя. Снятинська грамота 1424 р.: Жабье. Житомирська грамота 1433 р.: деревьем. Присяжна грамота 1435 р.: на здоровью. Опис київського замку 1552 р.: на имья. Книга Володимирська 1577 р.: Демьянъ. Книга Луцька 1582 р.: Марья, бьючи, здоровье, 1584 р.: зъ Григорьемъ (див. "Архивъ Ю.-З. России" VI. т. I ст. 99. 129. 118. 119. 140). Острізький Збірник 1588 р. ст. 746: бьюще. Учительна Євангелія, Київ, 1637 р.: пьеть

24. Полтавські поточні справи 1667 р. ст. 103: Лукъяна і т. ін.

Як бачимо, уже в XIV-XVII віках добре відчували свою власну українську вимову сполучення губна + йотована голосна її пильнували зазначити її через ь чи ъ; простіш, -- писали їх з давньої традиції.

ПАЕРИК ЧИ АПОСТРОФ.

Той значок, що про нього йде мова, звався встаровину "пáериком" і мав різну форму, а найчастіш як наша перетинка '. Уже пам'ятники X-XI віку мають цього значка, себто він появляється з самого початку слов'янської письменности. Значка цього звичайно ставили, як показує вже сама його назва, замість ь чи ъ ("єрики"), себто опущений глухий звук ъ чи ь зазначали значком '. Цього пáерика ставили частенько взагалі поміж двома приголосними: Ан'на, щоб показати їх роздільну вимову.

Ось оцим пáериком удавнину часом зазначали її нашу особливу вимову губного з йотованим голосним. Коли появилoся друкарство, то заміна ь чи ъ пáериком стала частою, при чому встановилося два пáерики: ' для ь, і ʹ (на взір сімки) для ъ. У XVII ст. пáерик по губній (правиль-

ніш - над губною) уже не рідкість, напр.: Учительна Євангелія, Київ 1677 р.: здоров'ємъ 69, п'ють 95. Львівський Апостол 1639 р., передмова: нап'ють 9. Київський Требник 1646 р.: здоров'є 552. "Месія Правдивий", Київ, 1669 р., Іоанікія Галятовського: б'ючи 66б, прим'ѣр'я 145б, його ж "Скарбниця" 1676 р.: здоров'є 2б, 18б, 21. 27б і т. ін. У всіх цих прикладах паєрик стоїть над губною, а ми тут друкуємо його по губній.

До цього додаю, що зредуковане давнє и по губній, здається, не втрачилось безслідно її тепер у таких словах, як б'ю, п'ю і т. ін., — я не раз чув на Київщині, а також по інших місцях таку вимову цих слів, що по губній відчувається ще якийсь невиразний, сильно зредукований слід голосного, ближчий до и: бчо, пчо. Цікаво, що відповідні досліди в фонетичних лабораторіях так само зазначають у цих і подібних словах невиразний голосний (т. зв. шва) по губній перед j. А це свідчить про конечну потребу апострофа.

ОКРЕМА ВИМОВА ПРИРОСТКІВ.

Старовина знає ще одну групу випадків, коли часто ставили паєрика. У старослов'янським правопису по приголосній приrostків об, от, над,

под і ін. завжди писали ъ, отже форми: объявити, отъятие, подъяти і ін. були звичайними. Приросток из-перше не мав по собі ъ, але пізніше і він підпав загальному правилу.

Коли пізніше ъ утратив свою голосну силу в кінці приростка, то його в нашій писемності традиційно пишуть і далі, пишуть часто особливо перед йотованою приголосною, зазначаючи тим, що приросток у нашій вимові не зливається органічно з дальшою йотованою голосною. Звичайно, ъ став тоді вже просто значком такої окремої вимови, чому частенько бачимо в цих випадках не тільки ъ, але й ь.

Ось трохи прикладів: Грамота по 1349 р.: обѣздна, обѣздомъ. Галицький лист 1371 р.: обѣздѣ, обѣздил. Бухурська грамота 1378 р.: обѣздом — обѣздомъ. Галицька грамота 1404 р.: розъиздѣ, розъизду, розъиздови. Грамота 1422 р.: розѣхали. Ланчицька гр. 1433 р.: зъеднано, зъеднанья. Сочавська гр. 1558 р.: зъеднати, зъеднали. Пересопницька Євангелія 1556 р.: зьявил 10, зьявлено 63, зьясть 75, зьявити 52, зьубожаєте 80. Житомирська Євангелія 1671 р.: Мт. 17: изьедает. Книга Луцька 1568 р.: зьести 62, 1582 р.: одѣхало 109, зѣхавшися 127, 1583 р.: вѣхалѣ 132 (див. "Архивъ Ю.-З.

Россін”, т. VI ч. I). Острівський Збірник 1588 р.: объявити 68, объявляєть 99, объявляемо 50. 62, объявляютъ 356, объяснено 52, зъедноченье 70. Учительна Євангелія, Київ, 1637 р.: объявило 43. Полтавські акти 1666 р.: изъявивъ і тисячі т. п. прикладів.

ПОЯВЛЕННЯ ЗНАЧКА АПОСТРОФА.

З кінця XVI ст., а особливо в XVII в ці ь чи ь по приростку перед йотованою голосною, як казав я вище, стали опускати, зазначаючи цей опуст паєриком, а саме ь через ⁷, а ь --- через ⁷.

Міг би подати тут сотні прикладів на це, але вистачить і цих небагатьох: Стратинський Службник 1604 р.: под'ємлетъ 154, пред'идуть 274. Львівська Євангелія 1636 р.: об'ясненя. Київська Учительна Євангелія 1637 р.: з'ѣденіє, з'ѣдена 41. Львівський Апостол 1639 р.: об'ємъ 43 (а в 1574 р. був тут: обьемъ). “Евонія” Львівська 1642 р.: об'ясняю 3. Львівський Апостол 1666 р. передмова: об'явить. Полтавські поточні судові справи 1666 р.: з'илося 76.

У творах І. Галятовського паєрика бачимо на кожному кроці, напр.: “Ключ” 1665 р.: з'ѣдналь 12, з'єднчиль 236; “Месія” 1669 р., Київ: з'єднчили 86, з'иль 87, з'єднчений

112б, об'явилъ 142, об'яснено 130б, з'исти 209б; “Скарбниця” 1676 р.: 1676 р.: об'явила 12б, 13. 27 і сотні подібних.

Таким чином, як бачимо, уже в нашій старій письменності ставили паєрика (' чи ') перед йотованою голосною на означення трьох процесів: 1. отвердіння губних в корені слова, 2. по приголосній приставки і 3. замість зниклого колишнього и. А всі вони — замість ь чи ъ, що звичайно зазначали ці процеси до XVI-XVII віку. З XVII в. перевагу бере паєрик ' чи '.

АПОСТРОФ У НОВОМУ ПИСЬМЕНСТВІ.

Нове українське письмо продовжувало давній правопис, і в подібних випадках писало ь, ъ, або ставило паєрика, але не послідовно. Ще П. Куліш, напр., у “Чорній Раді” 1857 р. писав: здоровъе 276, пью 331, пють 321, одъіхавъ 324, розопъято 327, семью 357, бье 330 (а тут же поруч: девять 153, привяла 147, завяжить). У перекладі Йова (Львів, 1869 р.) писав: сімъя 35, мъясива 47, памъятку, опамъятуйсь 39, пье 33, повъідались 44, поміръя 58, звіръя 59, матірью 38 і т. п.

Так само писав і Т. Шевченко: бье 42, бьете 502, пью 162, пьяна 508 і

т. п. (див. вид. В. Доманицького 1910 р.).

До нового українського письменства відновив старого паєрика (чи апóстрофа) і почав його послідовно вживати чи не перший М. Гатцук, що в своїй “Абетці” 1861 р. писав: б'ють і т. п. З того часу вживання паєрика по губних звуках стає все більше й більше послідовним. Паєрика-апóстрофа вживав славний мовознавець А. Потебня. З апострофом видав Є. Желехівський свого Словника 1886 р., але писав його тільки по приставках: з'юшити, з'явитися, під'яремний і т. п., що й поширилося скрізь в Галичині.

Б. Грінченко в своїх писаннях (а також і в відомім Словнику його редакції, Київ, 1909 р.) уже завжди й цілком послідовно вживав апострофа й писав: п'ять, м'ясо, в'ялий і т. ін. Він же року 1908-го написав і першу статтю в обороні апóстрофа (див. її в “Рідній Мові” 1933-го року, ч. 9 ст. 303-308).

БРАК ПИТОМОГО ЗНАЧКА ДЛЯ АПОСТРОФА.

Таким чином уживання паєрика чи апóстрофа в новітнім українським письменстві веде свій початок від нашої глибокої давнини. На жаль тільки, в новий час почали вживати не

па́ерика над буквою, як було вставину, але перетинки по букві, а через це слово трохи незграбно розривається на дві частині. Сталося це з технічних причин, — у друкарні звичайно не мали й досі не мають шрифту спеціально українського, а тому довелося вжити для зазначення отвердіння губних невідповідного способу, — ставити перетинку (кому) по губній, замість над нею. Цю перетинку названо з-французька а по строфом, а не по своєму старому па́ерик.

АПОСТРОФ ДЛЯ ФОНЕТИЧНОГО ПРАВОПИСУ КОНЧЕ ПОТРІБНИЙ.

Па́ериком зазначаємо важливу ознаку української фонетики — отвердіння губних звуків, таке отвердіння, якого не знають інші слов'янські мови. Без зазначення па́ериком ця цікава особливість не кидалась би й на письмі в очі, а в школі, при навчанні дітей, це приводило б до непотрібних непорозумінь. Річ у тому, що українець, хоч у його мові й отверділи губні звуки, проте вміє вимовляти ясно й правильно й склади бє, п'я, мя, вю і т. п., відмінно від б'є, п'я, м'я, б'ю. Напр., інтелігентний українець легко вимовляє чужі слова: П'яст, Б'ялик, П'ясецький, вестибюль, бельвю, Мякотин, бюро, бюле-

тень, Кобяк, бюст, кавярня, Семенов і т. ін.

А це тому, що і в своїй рідній мові українець знає, хоч не часто, і м'якими ці самі звуки, напр.: дитячі бє, бека, а також: святий, червяк, рядно, буря, рясний і ін.

Гуцули (напр. в Ясенові Горішнім, Косівщина) найвиразніше вимовляють zgoviu-zgov'u і т. п., цебто без j по б.

Уживання паєрика-апострофа дає змогу відразу сказати, з чим маємо діло хоча б у таких формах, як: бє і б'є, Пясти і п'ясти, в'арять і вар'ят, буря і бур'ян, зіх'ати і з'їхати, з'ять і з'ять і т. ін.

Без апострофа не кожен галичанин вимовить по-літературному форми: буря-burja, і Помор'я-Pomorja, а вимова тут різна.

АПОСТРОФ У ГАЛИЦЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ.

У галицькім письменстві звичайно не вживали паєрика й писали: пять, імя, девять і ін., хоч по приставках паєрика ставили й тут. Напр., у Маковця в "Ярошенко" 1905 р.: з'їли 33, об'їхав 40, над'їдуть 54 і т. ін., цебто так, як подібні форми звичайно писалися й пишуться в церковних книжках аж дотепер.

У східньоукраїнських говорах, що

лягли в основу нашої соборної літературної мови, дуже виразно розрізняють вимову “бур’ян” від “буряк”; навпаки, у західньоукраїнських говорах дійсно вимовляють: р’ясний, заговор’ювати, бур’я, р’яд і т. п., тоді як літературна східньоукраїнська вимова знає в цих словах тільки м’яке р: рясний, заговорювати, буря, ряд.

Відчуваючи, що отвердіння губних звуків конче треба зазначити й на письмі, Франко писав у першій виданні “З вершин і низин” 1878 р.: сім’я 97, об’їявилась 128 і т. п.

У Галицьких виданнях можна було знайти такі написи, як Семіонова (“Вперед” ч. 279 за 1920 р.), тоді як правдива вимова — Семьонов. Пор. ще “Діло” ч. 10316: Опїола (Опьола).

У Франка, в “Івані Вишинськім” 59 знаходимо напис: вєсь, а в Великій Україні не легко догадаються, що це в’єть ся!

АПОСТРОФ — ЦЕ НАША ОКРЕМІШНІСТЬ.

Інші слов’янські народи не вживають апострофа-п’єрика, а це тому, що мають у своїй азбуці букву j, що дає повну змогу оминати його; напр. польські zjawisko, zjasowanie, і т. ін. Коли б до української азбуки, за

прикладом сербів, завести *ј* (як був завів її до своїх писань Драгоманів), тоді можна б легко оминати апострофа, напр.: ім'я, п'ять, б'ю, в'ялий і т. ін., а ми пишемо: ім'я, п'ять, б'ю, в'ялий. Але заводячи *ј*, ми втрачали б свою вікову традицію.

Боротьба за апострофа потроху втрачала свою гостроту в Галичині, і багато видавництв помалу стали рано вживати його.

Але неправильна передача вимови м'яких губних покутується ще й тепер. Так, у книжці: "Правда про Росію" 1958 р. знаходимо: Пйотр 67, 68, 69, Скоб'елев 74, "Мйортвья души" 170, а треба: Петр, Скобелєв, "Мертвья души".

Апостроф виразно зазначає нашу відмінну вимову губних серед усього слов'янства, і тим виділює її, скажемо, від вимови російської, а вже навіть це змушує нас писати з апострофом. А коли остаточно повстане в нас спільна літературна вимова, тоді апостроф, напр. по *р*, виразно покаже цю вимову, бо ж різно вимовляються, скажемо, рясно, рядно, і пір'я, підгір'я.

Велике гасло: "Для одного народу один правопис" наказує нам перестати боятися апострофа.

**ПИСАННЯ З АПОСТРОФОМ — ЦЕ НАША
ЧИСТО УКРАЇНЬСЬКА ОЗНАКА.**

Київська Центральна Рада року 1918-го перша урядово затвердила український правопис з апострофом, те саме зробила її Київська Академія Наук 1920 р.; апострофа прийняла й затвердила Харківська Правописна Конференція 1927 р., що складалася з понад 50 учених і письменників східних і кількох західньоукраїнських, нарешті Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, 29-го травня 1923-го року одноголосно прийняло київський академічний правопис з апострофом.

З цієї коротенької історії апострофа, поданої вище, ясно видно, як сильно помиляються ті, хто з незнання зве його “московською видумкою”.

Ні, апостроф не є “московська видумка”, а дуже важливе фонетичне споконвічне зазначення власне щиро української вимови.

Власне апостроф ясно відрізняє українську вимову від російської, --- без нього той, хто добре не знає української мови, усе збивався б на російську вимову сполучень губних з м'якими голосними. Такий все вимовляв би “п'ять”, а не “п'ят'”.

Писання апострофа дуже давнє в

нашому правописові, і воно фонетично конче потрібне нам!

КОРОТКІ ПРАВИЛА ПИСАННЯ З АПОСТРОФОМ.

1. Між губними звуками **б, п, в, м**, **ф** і йотованими голосними **є, ї, ю, я**, ставимо апострофа (по-давньому --- паєрик), а не **ь**: **б'ю, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, п'ятниця, п'ята, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'язень, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, м'ясо, ім'я, м'яло, Дем'ян, м'ясниці, рум'яний, в сім'ї, на тім'ї і т. ін.** Теж: **ф'ю, ф'юкати.**

2. Коли перед губним звуком стоїть ще корінний приголосний звук, то апострофа не ставимо: **різдвяний, святий, свято, святкувати, цвях, морквяний, мертвяк, дзвякати, медвяний, тьмяний**, бо так ці слова й вимовляємо. Це важливе правило!

3. Коли приголосна перед губним звуком не корінна, але належить до приставки, то апострофа пишемо, бо так і вимовляємо: **зв'язок, зв'язати, розв'язати, підв'язати, зв'ялити, сп'янілий, зм'якшити і т. ін.**

4. Слова, що колись мали **і чи ь** по **р** перед голосною, а тепер загубили їх, вимовляються з виразною **й** по **р**, що й зазначаємо апострофом: **пір'я, бур'ян, подвір'я, межі-**

гір'я, підгір'я, на зневір'ї, матір'ю, і т. ін. Подвоювати **р** у цих випадках не прийнято. Якщо таке **р** стоїть по звукові приголосному, то **й** по **р** не вимовляємо, а тому їй апострофа не ставимо: вістря, повітря. Коли ж сполучення **ря, рю, рі** походять просто з давніх **ря, рю, рі** і знаходяться перед приголосною чи в кінці складу, тоді апострофа по **р** не ставимо, бо так і вимовляємо: буряк, вирядити, прясти, гарячий, рясний, рябий, довіряти, рядок, царя, рятувати, рюмса-ти, повірю (а повір'ю — давнє пов'їрю), морю, на морі; вимовляти ці останні слова з **й** по **р** у літературній вимові не прийнято: вимовляємо паря (сарія), гарячий (hariaczuł), а не царя, горячий.

5. По приростках, що закінчуються на приголосний звук, перед йотованою голосною **я, є, ю, ї** за стародавньою традицією ставимо апострофа: з'їхати, під'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти, роз'яснити, від'їзд, роз'їздитися, під'юджувати. Коли по такому приростку йде тверда голосна (а не йотована), тоді апострофа не ставимо: зокрема, обоснувати, відокремити, зосібна, зекономити, зужити і т. ін.

6. По **г, к, х** замість колишнього **і**,

ь перед йотованою голосною ставимо апострофа: Дем'ян, Лук'ян.

7. Коли по звукові губному або по р чи по приставці йде **йо**, тоді апострофа не ставимо: вйокати, зйоржитися, серйозний і т. ін.

УСІ ПИШІМО З АПОСТРОФОМ!

Хто не може належно вимовляти по-українському сполучення губних та звука **р** з йотованими голосними **є, ї, ю, я**, тому трудніше навчитися правильно писати з апострофом. І ця трудність — це головна причина нехиті до апострофа!

Вище подано тут головні правила вживання апострофа, — ці правила треба добре зрозуміти й добре запам'ятати, — тоді писання з апострофом стане легким, і тоді нарешті всі стануть писати з апострофом.

В Україні діти по школах легко засвоюють собі правила писання з апострофом. Навчімося ж і ми!

ХІІІ. ПРАВОПИСНІ НАРИСИ.

І.

“ТА Й”, А НЕ “ТАИ”.

Жива українська мова любить плеонастичне (ніби зайве) і, якого вживає на початку речення або його частини, особливо перед дієсловами, напр.: Був то собі хлопець, і він ходив по світі. І пішов з дому, і зайшов у пуші, у ліса, і прийшов до хати, і застає кобіту” і т. д. (“Казки та оповідання з Поділля”, Київ, 1928 р. ст. 529). Це часте і, як знаємо, є ознакою також інших народніх мов; пор. напр., Євангелію, де таких і повно (занесене головно з мови єврейської).

По голосних звуках такє і змінюється (редукується, стає нескладотворчим) на й, і це й дуже часте в нашій народній мові, особливо ж у піснях. Укранські Думи знають його чи не в кожному реченні. Ось трохи прикладів (з видання львівського Ф. Колесси 1920 р.): Добре й учинив 142, Дуже й предивен 118, На коліна

їй упали 117, На коліна її упадала 117, Щоб своїми очима її оскорбляти 117, Нічого її не остановила 116, На подвіря її упросімо 116, Бідна її удова 114, Шлях-дорога її довга 114, А її у найми 113, На коліна її уставає 99 і сила т. п.

Цей злучник **й** може приєднуватися до найрізніших частин мови і дуже часто буває ніби плеонастичним перед дієсловами. Напр.: Яї не зчулася. Уже її стемніло. Ої казала мені мати ще її приказувала. Але її темно! А її горить! Казали, аби її ти вставав і т. ін.

Українська мова часто вживає злучника **та**, що своїм значенням хоч і недалекій від **і**, але звичайно з'єднує слова близькі між собою. Ось і по цьому **та** (з давнього **да**) дуже часто буває **й**, і в цім **та й** просто кохається українська мова.

Українські Думи знають його дуже часто: А йшли стрільці-булаховці, та її побачили твое гніздо 90. І жемчуг коло очей познімав, та її звелів його на вал виношати 91. І буду отця та її матір шанувати її поважати 94. А єсть то нас та її отцева молитва покарала 100. Ми опрощення та її не брали 100 і багато т. ін.

У Т. Шевченка: Покивала головою та її заголосила 13, Упав чумак коло воза, упав та її лежить 299, Породила

мене мати та й понесла серед ночі 207, Заголосила та й побігла 207 і т. ін.

Таким чином “та й” — це “та і”; і коли ми пишемо “вже й” (вже й поїхали), “а я й” і т. ін., то немає жодних підстав писати “тай”, а не “та й”, як наказує наш правопис, бо тут це й дуже часте й при всяких інших словах, і в тих випадках ми пишемо його окремо.

У нашій літературі зацпилося два писання цього виразу: в Великій Україні, де правопис обов'язковий, все пишуть тільки етимологічно “та й”, а поза нею часто буває й “тай”.

Але академічні постанови затвердили форму “та й”, цебто писати етимологічно, згідно з постановням цієї форми.

II.

ВОСКРЕСЕННЯ І ВОСКРЕСІННЯ.

Це основні слова, різні своїм значенням, і їх треба добре відрізнати. Це богословські терміни.

Форми на -ення та -іння часто в нас плутають, бо справді різниця між ними тонка, яку не всі відчують.

Слова на -ення визначають безпереривність і закінчення дії, і ця дія пасивна, сама в собі, напр.: служення, творенн, ношення, значення і т. ін. Наголос у цих словах завжди на ко-

рені (пні) слова, цебто на складі перед -ення.

Друга група — слова на -іння. Наголос тут конче на цьому -і-. Ця група визначає протяжність і повторність дії. Сама дія звернена на кого чи на що, а не на себе, цебто, це дія активна. Напр.: служіння, творіння, носіння і т. ін. Як бачимо, це вже вислід дії. Напр.: творіння — це твориво.

Ось тому розрізняємо:

бавлення	бавління
значення	значіння
варення	варіння
моблення	моління
ходження	ходіння

На основі всього цього кажемо: Воскресення Христове, але: Воскресіння Лазаря.

Кажемо: Воскресення мертвих, — це всіх, як дія в собі. Воскресення бачивши. Приїдіте, всі вірні, поклонітесь Святому Воскресенню. Тут дія пасивна, не перехідна.

Або: Хресту Твоєму поклоняємось, Владико, і Святее Воскресення Твое слаavimo.

Але: Воскресіння Лазаря, Воскресіння сина вдови і т. ін. Тут дія не в собі самому, а переноситься на Лазаря, на сина. Дія активна.

У старослов'янській мові ці термі-

ми ясно розрізнялись: Воскресєніє (= наше Воскрєсення) і воскресєніє (= наше воскресіння). Слєва “воскрєшеніє” чи “воскрєшеня” в українській мові ми зовсім не вживаємо, його нема в нашій мові.

Про все це див. М. Іларіон: Українській літературній наголос, 1952 рік, ст. 73-80, § 34.

III.

**ВИМОВЛЯТИ Й ПИСАТИ ТРЕБА АЛИЛУЯ,
А НЕ АЛІЛУЯ.**

Слово “алилу́я” повстало з давньо-гебрейського *halelu Jah*, що визначає “хвалить Господа”.

Гебрейське алилуя — це було юбогослужбовє виголошення, як звертання до народу.

Греки сприйняли це гебрейське давнє синагогалнє виголошення з його арамейської форми, і віддали за своєю вимовою, цебто огречили його на *allelouia*. Така власнє форма постала тому, що греки не мають у своїй мові звуків ані *h*, ані *j*.

У грецькій формі буква є по л е т. зв. ета, чи іта, а вона в греків вимовлялася завжди й тепер вимовляється тільки як *и*. Так вимовляємо іту і ми, напр.: Митрополит.

Ось тому старослов'янська форма

з грецької мови здавна повстала така: аллилуїа.

Як же вимовляти нам це церковнослов'янське “аллилуїа”?

Поперше, у нашій мові прийнято ще з давнього часу не подвоювати приголосних звуків у чужих словах, що зайшли в нашу мову, напр. давні Іоани, Кирилл, Палладій, Иларіон і т. ін. у нас прийняли форму Іван, Кирило, Паладій, Іларіон і т. ін.

Подруге, кінцеве -іа в українській мові завжди вимовляється як -ія.

Ось таким чином давньослов'янська форма “аллилуїа” в українській мові змінилася на “алил'уя”.

Як же вимовляти тут букву и в цьому слові?

Що ця буква пишеться в грецькій мові через сту чи іту, тут ролі не грає. З найдавнішого часу, з X ст. по всіх наших церквах була форма “аллилуїа”, яка здавна ж перейшла на живе “алил'уя”.

З найдавнішого часу грецька іта (чи ета) в українській мові вимовляється як и, ніколи як і, напр.: Митрополит, Григорій, Димитрій, Йосип і десятки т. п.

За цією вимовою пішло й “алил'уя”. Вимовляємо тільки алилуя, а вимова алілуя — це чистий русизм у нашій Церкві.

У Правописному Словнику Гр. Го-

лоскевича дається на ст. 6: алілуя. Це явна помилка, яких тут взагалі багато.

Хто вимовляє алілуя, той мусів би вимовляти також Мітрополит, Григорій, Йосіп і т. ін.

У Православній Церкві співають: “Алилуя, алилуя, алилуя, Слава Тобі, Боже!” У цьому співі “Слава Тобі, Боже” є вільним перекладом слова “алилуя” ніби чотири рази. На цій основі т. зв. старообрядці вимагають співати “алилуя” тільки два рази, а з “Слава Тобі, Боже” разом буде три рази.

Одне тільки стародавнє слово “аминь” вимовляємо як аминь. Старе було аминь, а з XIV віку, за болгарським правописним впливом, ми вимовляємо аминь. Див. вище ст. 259.

Отже, вимовляти й писати треба тільки алилу́я, у жодному разі не алілуя. Вимова алілуя — це чистий і явний русизм. Див. ст. 206, 218, 245.

Наші словники свідчать про те саме. Словник Б. Грінченка том I ст. 48 подає: алилуйкати, алилуїко, алилуя. І подається приклад з Кобзаря Тараса Шевченка празького видання 1876 року, ст. 367: алилуя. У вірші “Гімн чернечий” Шевченко писав: алилуя, а теперішні видавці виправляють це на російське: алілуя.

У Біблії перекладу П. Куліша на ст. 569 і ін маємо: Аллилуя.

Писати алілуя — це наслідувати російську вимову.

IV.

ТРЕБА ПИСАТИ “ВВЕЧЕРІ”, А НЕ “ВВЕЧОРІ”.

Правописний Словник Г. Голоскевича, перевиданий у Нью-Йорку 1955-го року Видавництвом “Книгоспілки”, подає на ст. 39, що ніби треба писати ввечорі.

Те саме подається на ст. 406: ніби треба писати увечорі.

Це прикра помилка: писати треба тільки ввечері чи увечері, а не ввечорі, увечорі.

У Правописному Словнику Г. Голоскевича київського видання правильно було подано: ввечері, але неправильна друга форма на кінці словника: увечорі. Видавці “Книгоспілки” за формою увечорі поправили й першу правильну “ввечері” на “ввечорі”.

За Словником видання “Книгоспілки” пішла наша преса й журнали, і це неправильне “ввечорі” пішло гуляти в українським писанні.

Як же нам писати: ввечері чи ввечорі?

Погляньмо на відповідний закон у

нашій мові. Хоч закон цей має винятки, але в головному в нашій мові він панує.

В українській мові звук **е** по шелесних звуках **ж, ч, ш, щ, дж**, або по **й** перед твердим складом (цебто таким, що має в собі **а, о, у** або **и** з давньою **ы**) переходить в **о**, напр.: жовтий, бджоли, чоло, чого, пшоно, учора, учорашній, шостий, шовковий, жонатий, чоловік, чотири. Так само: його, йому, бойовий і т. ін.

У всіх цих словах по шелеснім удавнину було: **е:** чело, чого, пше-но і т. ін., але воно, з бігом часу, перейшло на **о**, цебто уподобилось наступному твердому складові.

Але перед м'яким складом, — цебто перед таким складом, що має в собі "пом'якшені" приголосні, або має в собі йотовані **е** чи **и** з давнього **и** (цебто **і**), — а також на самім кінці слова **е** по шелесних не змінюється, цебто не переходить на **о**. Наприклад: женці, женитися, душею, всчєрати, чернець, шестєро, хороше, щєнята, пшєниця, боляче і т. ін.

Поєторюю іще раз, — пишемо:
Перед твердим

складом о:	Перед м'яким е:
пшоно	пшєниця
жона	женитися
шостий	шєсти
чорний	чєрнець

На основі цього закону в українській мові слово *вечір* змінюється так: до *вечора*, такому *вечору* чи *вечорові*, усі *вечорі*, багато *вечорів* (з давнього *вечоров*), *вечорам* і т. ін. Усе послідовно за вищеподаним законом.

За цим же законом ідуть і прислівники від цього слова: *вчора*, *звечора*, — бо тут наступний склад *-ра* твердий.

Але *увечері*, *ввечері*, — бо наступний склад *-рі* м'який.

Отже, пишемо прислівника тільки “*ввечері*”, “*увечері*”, і в жодному разі не пишемо “*ввечорі*”, “*увечорі*”.

Так пишемо прислівника.

Коли ж це місцевий відмінок від іменника “*вечір*”, то пишемо: На цьому *вечорі* будуть співати, У *вечорі* цьому.

Різні українські словники все дають тільки форму *ввечері-увечері*. Напр. Словник Б. Грінченка том IV ст. 820 дає: *увечері*, і приклад: *Хіба ввечері* прибуде. Словник Кириченка 1955 р. на ст. 45 дає *ввечері-увечері*. Академічний російсько-український словник 1955 р. на ст. 36 дає *ввечері*. Словник Уманця і Спілки 1893 р. дає те саме: *ввечері-увечері*.

Т. Шевченко в своїм *Кобзарі* писав тільки *ввечері-увечері*. Напр., — за

виданням Доманицького 1910 р., видання з Шевченкових оригіналів, — маємо: Увечері посумую, а вранці заплачу. Та ввечері її охрестили.

Ось “Орлина сім’я” Максима Рильського, Київ, 1955 рік. На ст. 25 читаємо: “Увечері в засніженім селі”.

На основі всього вищеноданого треба писати вечеровий (з вечерювий), а не вечоровий. І правильно навчає Словник Гр. Голоскевича на ст. 43, подаючи вечеровий. А коли вечеровий, то і ввечері, як і було перше в Гр. Голоскевича.

V.

КИЇВ — З КИЄВА.

Стародавнє слово Києвъ, Кієв, по законах нашої мови, правильно дало в нас форму Київ, як і Почаїв, Миколаїв, Матіїв і т. ін., бо е в закритім складі (коли в дальшій складі було ь чи ь) мусить змінитися на і. Так само: київський.

Коли ж таке е знаходиться в відкритім складі (цебто такому, що не кінчиться приголосною, а в нашому випадку — коли саме е становить окремий склад), то воно ніколи на і не змінюється, тобто буде: до Києва, до Почаєва, з Миколаєва, через Матієва. По законах нашої мови тільки так повинно бути.

Старі наші письменники власне так і писали. Напр.: у “Чорній Раді” П. Куліша 1857 р. читаємо: Київ 31. 419, з Києва 35. Марко Вовчок: “Народні оповідання” т. I, 1861 р. пише: в Київ 22. 23. 28, до Києва 22, у Києві 28.

Це саме звичайно бачимо і в пізніших писаннях. Так, Проф. С. Смаль-Стоцький: Граматика 1914 р.: Київ - Києва 66, Києву 67. В. Щурат: “Слово о полку Ігоревім”: до Києва 10.

Дуже часто на Київщині жива народня вимова: Киїов, до Кийова, якої вживає в “Чорній Раді” і П. Куліш: до Кийова 3, під Кийовом 45, 325, в Кийові 99. 131. 361, так само Киїовський 9, Кийовських 132, але ці форми до літературної мови й вимови не прищепилися.

З аналогії (з уподібнення) до форми Київ повстали й форми з Київа, Київу, під Київом, київлянин, — вони дуже в нас розповсюджені, але граматично не оправдані. На постановля цієї форми вплинув відомий в нашій мові закон, що ненаголошені е, є в живій мові вимовляються майже як и, ї.

Останній наш правопис зовсім правильно вимагає писати Київ — до Києва, і так скрізь і пишуть у книжках і в пресі.

Мешканець Києва зветься киевлянин (ки-є-влянин) чи киянин, західньо-українське киевлянин (див. ще “Рідна Мова” ч. I, ст. 26), а не київець, як подає “Український правопис із словником” 1929 р. “Наукового Товариства ім. Шевченка” у Львові ст. 127, та й сама форма “київець” граматично недокладна, бо правильною була б тільки киевець (ки-є-вець) — київця.

Так само треба писати: Ковалів — Ковалева, Сувачів — Сувачева, Щоголів — Щоголева, Королів — Королева, Гриців — Грицева, а не Коваліва, Сувачіва, Короліва і т. ін.

VI.

НАЗОВНИЙ МНОЖИНИ НА -Е ТА -И.

Звичайна відвічна форма на -е.

Жива українська мова ще й тепер добре знає дуже багато різних слів, що в назовному множини* (Н³) закінчуються на -е: цигане, міщане, бояре, люде і т. ін. Донедавна так ці слова й писали в нас, і тільки остання правописна реформа Харківської конференції 1927 року розбила вікову українську традицію, і запро-

---

* У цій статті вживаю скорочень: Н³ — це відмінок назовний множини, а А³ — це акузатив — знахідний множини.

вадила писати тут **-и**. Щоб добре орієнтуватися в цьому, подам історію форми Н³ на **-е**.

У старослов'янській мові було не мало слів із закінченням **-анъ**, **-инъ**, **-янъ**, що визначали назви народів чи національність, належність до певного міста або до громадського стану, напр.: **гражданинъ**, **римлянинъ**, **солоунянинъ**, **боляринъ** і т. ін.

Удавнину закінчення слова **-инъ** мислилось як один, а тому для множини було воно зайвим, не логічним, чому їй відпадало у формах множини. Ось через це всі слова на **-инъ** у множині стали відмінюватися, як слова приголосних основ, а ці останні знають Н³ на **-е** (із **-es** пор лат. *hostes*, кінцеве **s** відпало). Таким чином Н³ у слів на **-инъ** у найдавніших слов'янських пам'ятках звичайно закінчується на **-е**; напр. у Зографській Євангелії X-XI в.: **граждане**, **римлѣне**, **самарѣне**, Супр. Рукопис XI в.: **граждане**, **болѣре**, **римляне** і т. ін. Знахідний (акузатив) множини (А³) в цих словах кінчився на **-ы**, напр.: **гражданѣ**, **самарянѣ** і т. ін.

Так само й слова на **-арь** та **-тель** у Н³ дуже часто мають закінчення **-е**, напр.: **мытаре**, **дѣлателе** і т. ін., хоч тут відомі й інші закінчення: **-ие**, **-и**, **-ы**.

Основи на и, а під їхнім впливом часто її основи на о мали Н³ на -ове, напр.: сынове, садове, дарове, доухове, попове і т. ін.

З бігом часу слова на -арь та -тель зовсім втратили в нас стародавню свою форму Н³ -е, але слова на -инъ (а також і всі Н³ на -ове) уперто цілі довгі віки затримують закінчення -е для цієї форми. Можна б подати тисячі прикладів із найрізніших наших пам'яток XI-XVIII віків, де панує форма Н³ на -е. Я подам тут цю форму тільки з деяких пам'яток.

В українських грамотах XIV-го ст. слова на -инъ мають Н³ тільки на -е, напр.: Переяславська грамота 1356 р.: бояре, Перемиська купча 1359 р.: земляне, Львівська купча 1370 р.: бояре, Галицький лист 1371 р.: бояре і т. ін., -- таких форм повно в XIV віці.

Лаврентіїв Літопис, відпис XIV в.: болгаре 10. 42. 68, боаре 39, боляре 80, бужане 10, галичане 4, деревляне 10, 54, 56, волиняне 10, єюптяне 16, кияне 55. 65. 76, мазовшане 5, положчане 6, поляне 5. 10, поморяне 5, римляне 4, угре 28, хрестеяне 48. 83, хорутане 5 і сотні т. ін.

Пам'ятки живої мови XV віку так само завжди знають ці форми на -е, напр.: Київська духівниця 1446 р.:

бояре, те саме і в Львівській Грамоті 1448 р., Самбірська Грамота 1422 р.: тополничане, крилошане.

Я перечитав багато томів актів Литовської Метрики, -- в ній увесь час, з XV віку зачинаючи, панують тільки форми Н³ на -е.

У XVI в. так само панує ця форма: Вішницький запис 1520 р.: м'бщане, опис Брацлавського замку 1545 р.: земляне, мещане, Книга Луцька 1572 р.: бояре і т. ін.

Крехівський Апостол 1560-х років має повно форм Н³ на -е, напр.: галилеяне 6, єгиптене 579, крытяне 7, мещане 431. 459, римляне 6. 85, селуняне 91 і т. ін.

У XVII ст. Н³ на -е в цих словах так само панує. Крем'янецька книга 1647 р.: месчане, Стародубські акти 1664 р.: м'бщане 8, Волинська Євангелія 1571 р.: галилеяне 70, Київ. Апостол 1630 р.: галилеяне 3, мидяне. Київ Учит. Єв. 1637 р.: содомляне 14, Требник Петра Могили 1641 р. ч. II міряне 31, "Ключ Разум'бнія" І. Галятовського 1665 р.: погане 196. 456 і т. ін.

Ось іще Тишівська Олександрія, закарпатська пам'ятка поч. XVIII в.: вавилоняне 65. 72, єгиптяне 66, іерусалимляне 57, македоняне 43. 59. 72, м'бщане 57, римляне 64, трояне 62.

72, сепотяне 53, цигане 66 і багато т. ін.

Таким чином стародавні наші форми Н³ на -е довгі віки трималися в українській літературі не змінені. Так само писали й наші старші письменники ХІХ віку: Котляревський, "Енеїда" 1809 р.: слобожане III 19, міщане III 27, П. Куліш, "Чорна Рада": миряне II, міщане 62. 224. 307. 321. 360, цигане 156, "Отелло": киричане 43. Б. Грінченко, "Під тихими вербами": дибляне 18 і т. ін.

Жива мова по всіх говірках ще й тепер широко знає форму Н³ на -е: міщане, бояре, цигане і т. ін.

ПОМШАННЯ ФОРМ НА -Е З ФОРМАМИ НА -И.

Слова на -и и ъ вдавнину завжди розрізнялись закінченням у відмінках: Н³ закінчувався на -е, а знахідній множині (А³) -- на -ы. Ця різниця довго й уперто держиться, і ще в Лаврентієвім Літопису ХІV в. маємо Н³ деревляне 56, болгаре 82, а А³ деревляны 56, болгары 82 і т. ін. Але з бігом часу закінчення А³ -ы (и) почало потроху заступати Н³, напр. в тім же Лавр. Літопису вже маємо форми Н³ княни, слов'яни 5 і т. ін. В Крехівськiм Апостолі 1560-х років панує форма Н³ на -е, але маємо трохи й Н³ на -и: макидонени

386, турняны 62, сидоняны 62. Але треба ствердити, що в старих пам'ятках заступлення форми Н³ -е формою А³ -и не часте, рідке, — звичайно набує традиційна форма Н³ -е.

У живих українських говорах, особливо в східних, так само ще сильно зберігається стародавня наша форма Н³ -е. Але через те, що ненаголошене е в нашій мові взагалі вимовляється близько до и, часта тут і нова форма Н³ на -и. В західньоукраїнських говорах Н³ на -и так само часте.

Усі слов'янські народи зберегли стародавню форму Н³ -е; так, у мовах чеській, польській і російській вона набує, напр.: zemané, krajané, mieszczanie, ziemianie, Lwowianie; граждане, киевляне, крестьяне і т. ін. Південнослов'янські мови, сербська та болгарська, ще добре знають це закінчення в живій мові, але в мові літературній вони пишуть -и: срби, дворани; блъгари, селяни, християни і т. ін.

ЗВИЧАЙНА ВІДВІЧНА ФОРМА ЛЮДЕ.

Така сама історія й форми Н³ люде-люди. Удавнину в нашій мові було слово людинъ, тепер у нас невідоме (змінлося на людина). Від цієї форми людинъ (див. Срез-

невського “Матеріали” II 94) нормально повстала її форма Н³ люде (крім давньої людие, людье), а формою А³ було люди.

У стародавніх пам'ятках живої мови панує форма люде. Самбірська грамота 1422 р., Книга Луцька 1565, 1568 і 1570 р., Книга Володимирська 1577 р. і 1582 р., Київ. Учит. Єв. 1637 р. ст. 1. 23. 51. 66. 68. 71. 91, Полтавські акти 1665-1667 р. 41. 102, Стародубські акти 1666 р. 51, “Ключ Розуміння” 1665 р. 1. 116. 126. 13. 14. 276. 416. і т. ін, — скрізь у цих пам'ятках маємо Н³ люде. Тишівська Олександрія XVIII ст. знає тільки люде 29. 65. 85. 88. 102.

Старі українські письменники, за живою мовою, все писали люде. див. “Енеїда” 1809 р. II 18, Куліша “Чорна Рада” 8. 84. 148. 261. 359, Шевченко 149, Старицький, “Поезії” 24, Свідницького “Люборацькі” 4. 22. 55, Грінченка “Під тихими вербами” 9. 110, Коцюбинський I 14, Франка “З вершин” 39. 111. 132. 146 і т. ін.

Як бачимо, маємо величезну віковічну традицію за формою люде, а жива мова так само сильно піддержує цю традицію.

ПОПЛУТАННЯ ЛЮДЕ — ЛЮДИ.

Як і в словах на -ин, форма знахідного множини люде рано почала заступати форми Н³ людие-людье-

люде. Так, уже в Лаврентієвім Літопису, хоч і не часто, але вже маємо Н³ люди, див. ст. 53. Далі, Волинський договір 1366 р., Смотрицька грамота 1375 р. і т. ін. знають форму Н³ люди, знають і дальші пам'ятки. Не рідко буває й так, що один і той сам пам'ятник знає обидві форми Н³: люде-люди.

У старших наших письменників панує форма люде, але часом маємо й форму люди; так, в "Енеїді" 1809 р. маємо обидві форми навіть поруч себе III 8; у поетів для рими часом так само маємо люди, пор. у "Поезії" Старицького люди-всюди 30.

У живій мові обидві форми часті: люде-люди, а остання форма підтримується ще й звичайною в нашій мові вимовою ненаголошеного е як и.

Стара форма Н³ люде панує в літературній мові: чеській lidé, польській ludzie, в болгарській обидві форми: люде-люди, а в сербській і російській тільки нова форма: льуди, люди.

Таким чином можемо ствердити, що в українській живій мові йде завзята боротьба поміж формами відмінків знахідного й назовного у слів на -и. Безумовно, у живій українській мові ще ясно панує Н³ на -е,

хоч і форма на **-и** (це старий А³) поширилась.

ЗАСКОРА УХВАЛА.

Харківська правописна конференція 1927 року ухвалила новий правопис, а серед цих ухвал є її постановою писати від слів на **-и** нову форму Н³ **-и**, замість **-е**: селяни, болгарин, люди.

Постанови Харківської Конференції у багатьох випадках взагалі були такі заскорі. В описаному тут випадкові Харківська конференція стала на бік нових форм на **-и**. Але треба рішуче сказати, що ані довговікова традиція, ані сучасна жива українська вимова не давали підстав до такого категоричного рішення.

Роблячи таку постанову, писати люди, цигани, Харківська конференція 1927 р. викреслила з української мови її довговікову питоменну форму.

(1933).

XIV.

ПІСЛЯМОВА.

I.

ЗВИКАЙМО ДО ПРАВОПИСНИХ СЛОВНИКІВ!

Кожен, хто хоче писати й говорити правильно по-літературному, обов'язаний мати в себе на столі Правописного Словника, і частіше звертатися до нього, щоб наочно переконатися, як пишеться те чи інше слово.

Звичка мати під рукою Правописного словника й частіше дивитися в нього, — це інтелігентна звичка освіченого українця. Кожен письменник, взагалі кожен робітник пера, кожен хто часто пише чи прилюдно говорить, обов'язаний виробити собі корисну звичку мати під руками Правописного Словника, і, в разі потреби, конче звертатися до нього. Це культурна письменницька звичка! А хто так не робить, не стоїть на добрій дорозі.

Теперішнього часу є в нас два поширені Правописні Словники. Перший — це Правописний Словник Григорія Голоскевича. Він ви-

йшов у Києві 1929-го року, а Видавництво "Книгоспілка" передрукувала його фотографічно року 1955-го в Нью-Йорку, з деякими поправками.

Словник Гр. Голоскевича йде за постановами Харківської Правописної Конференції 1927-го року. Це найповніший Правописний Словник, має в собі близько 40.000 слів, 451 ст. петиту, а крім цього, — кожне слово подане ще зо своїми найважливішими граматичними формами. Кожне слово має зазначений наголос.

Український правопис остаточно ще не склався, тому кожен Правописний Словник не є ще без недоглядів та без недотягнень. Те саме бачимо і в Словнику Гр. Голоскевича, — мій розгляд його подано вище на ст. 312-317. І все таки найкращим Правописним Словником на сьогодні є Словник Гр. Голоскевича, і "Віра й Культура" та її видання йдуть за ним, хоч і з деякими малими відмінами.

Другий Словник, — це "Орфографічний Словник" І. М. Кириченка, на 494 сторінки десятки. Подаються і найголовніші граматичні форми слів з наголосами. Цього Словника видано "за постановою Редакційно-видавничої Ради Академії Наук України", Київ, 1955-го року. Це Словник правопису, прийня-

того тепер в Україні. Видала Академія Наук у Києві. Його критику див. вище на ст. 305-311.

Кожен, хто хоче правильно писати й говорити по-українському, повинен набути собі шляхетну звичку постійно заглядати до Правописного Словника, щоб наочно довідатися, як саме пишеться те чи інше слово. Цебто, завжди перевірювати себе, не покладаючись тільки на саму свою пам'ять.

Так роблять культурні люди всього світу!

II.

КІНЦЕВЕ СЛОВО.

Дорогий мій Читачу, — багато питань я розглянув у цій своїй праці, — основних питань із життя й розвою нашої літературної мови. Це все питання головні, основні, бо вони й питання дальшого розцвіту нашої духової культури взагалі.

Українська культура своєрідна й самостійна, так само своєрідна й самостійна й наша українська мова. Вона має багато своїх притаманних ознак, які роблять її самостійною, від інших слов'янських мов відмінною.

І ці притаманні властивості нашої мови ми повинні плекати, як зріницю ока свого. Вони повинні бути доро-

гими кожному з нас, як ознаки справді наші рідні. А між тим панівній напрям тих, що сьогодні верховодять в Україні і диктують їй навіть правила граматики, напрям такий, щоб помалу виводити з нашої мови все те, що становить її окремішність від мови російської... Це насилля над нашою культурою, над нашою мовою!

Такий напрям — це повільна русифікація української мови, хоч і тонка та ніби не все помітна (див. про це вище на ст. 129, 249), з якою свідомії українській народ ніколи не погодиться!

І ми ніколи не забудемо, що “старшим братом” історично був тільки Київ, а ніколи Москва!...

Ось тому я в цій своїй праці постійно підкреслював окремішність нашої української мови, скрізь зазначаючи повільне вривання в неї русизмів.

**

Завдання цієї праці було також розбудити чи зашепити Читачеві зацікавлення до головних питань життя й розвою нашої літературної мови. Разом з тим, — зашепити Читачеві незмінну звичку частіше звертатися до різних довідників та підручників для глибшого вивчення української літературної мови та її правопису. Коли ти, Читачу, підеш за

цими порадами або бодай зрозумієш їх, то я своє завдання виконав!

Року 1951-го я випустив у світ свою працю: "Українська літературна мова, том I: Граматичні основи літературної мови". Тепер випускаю цю свою працю, як доповнення до неї, як том II її.

І коли ця моя праця таки прийде до рук наших письменників та взагалі до рук робітників пера, і нахилить їх до глибшого й поважнішого ставлення до питань розвитку своєї літературної мови, то це буде найприємнішою заплатаю Авторіві за його всежиттєвий труд!

На закінчення повторюю ще раз те, чим починається ця праця: Без відповідної науки ніхто своєї літературної мови знати не може! І в цій праці своїй я її ставив собі завданням показати глибоку правду про нашу літературну мову, як душу нації, а прийняття цієї правди обов'язкове для нас усіх!

І завжди пам'ятаймо: літературна мова --- то душа й серце народу, то основа його культури, то ті святі Ризи народу, за які його шанують та поважають!

Усі ж навчаймося правильно писати й говорити по-літературному!

25. VIII. 1958.

ПОКАЖЧИК.

До цього Показчика внесені слова, які внясені в цій праці. Цифра визначає сторінку праці.

У дужки ( ) взяті слова місцеві, рідкі архаїзми, варваризми, чужі кальки й т. ін., — цих слів ліпше омнати і в мові, і в писанні.

Які слова тут починаються з великої букви, так і треба їх писати.

Повний зміст цієї праці див. далі на ст. 418-424.

Скорочення в цьому Показчику такі: ч.р. — чоловічий рід, ж.р. — жіночий рід, рс. — русизм, п. — полонізм, а. — невживаний архаїзм.

Акафіст 354.	хієпископ 358.
алилуя (рс. алілуя) 206. 218. 245. 384-7.	Архимандрит 358.
амінь 259. 386.	архі-314.
Ангол 352.	Архістратиг 358.
Антимінс 358.	аферéза 234.
Апóстол 353. 354.	(бадати п.) дослід- жувати 43.
апóстроф 363-379.	балáкати - говорити - бéсідувати 27.
архаїзми 20-21. 38-40.	Басарабія 191. 199.
Архангол 325.	бáтько, назви по батькові 247-249.
Архиперей, архі-358	Берéстя 192. 199.
Архиепископ чи Ар-	

від-(відо-)віді 153-156 (влада а.) влада 39.
 віддатися - одружи- (вложив п.) зодяг-
 тися 68. нув шапку 44.
 (віддзеркалювати п.) (вовсе) зовсім 60.
 відбивати 43. Вовча (р. Вол-
 відмінок родовий на чанськ) 199.
 -а, -я 167, родовий (водопровод р.)
 географічних імен 200 водогін 43.
 -205, давальний один Водохрещі чи Водо-
 ни 164-166, знахідний хреща 355.
 у формі родового 166- (воздух а.) повітря
 167, знахідний множини-39.
 ни в формі назовного Волінь, -ні ж р. (ч.
 171-175, кличний 175- р. п.) 199.
 178, місцевий у при- Волочійське 199.
 кметників 218-221. (вояти а., р.) смер-
 відпад кінцевого абодіти 39.
 початкового голосно- (воробець) горобець
 го 232-5. 39.
 Відправа Свята 354. Вбрскло (р. Ворск-
 Відпуст 354. ла) 43. 193. 195. 199.
 (відтак) потім, пото- Воскресення Христо-
 му, згодом, опісля, да- не 328. 359. 383.
 лі, тоді 60. воскресіння Лазаря
 Вільна 199. 382.
 Вінчання чи Шлюб (вош) воша 39.
 354. Всезнаючий (р.
 Віра 356. Всезнаючий) Бог
 вірменій 162. 350.
 (віршовка р.) шнур, (ветид п.) стид, со-
 шнурок 250. ром 40.
 вітаємо вас (вітай (всьо) все 60.
 нам п.) 45. (второк п.) вівторок
 (вкоротці п.) неза- 43.
 баром 43. в-у 133-147.

- вульгаризми 48.
 (вчасний п.) ранній 45.
 г приставне 161.
 Гадяче 199.
 Галичина 188.
 гіми (гимн) 48.
 гіпотакса 93.
 (глибокий) глибокий 40.
 Година Перша, Третья. Шоста. Дев'ята 354.
 Голос Божий 349.
 (город а.) місто 40.
 Городня 192.
 Господь 346. Господеві (рс. Господеві) 21.
 Господній 351.
 громадянка 274-7. 339-340.
 Губка 359.
 (гуляти п.) танцювати 27.
 г 260.267. 269. 303-4. 307-309. 313.
 давне-старе 50.
 двоїна 182-187.
 (дещо) тріхи 60.
 Діскос 359.
 Діякон 358.
 Діва 351.
 дієйменники на тить 222.
 дієслово 222-226.
 дієсловá синонімічні руху 66, говорення 66, биття 66, їди 67, пиття 67.
 Дім Божий 356. 357.
 Дім Молитви 357.
 Діяння Святих Апостолів 353.
 (днем рс.) удень 60.
 Дніпро ч. р. 199.
 Дністрó ч. р. 199.
 до-ді- 154.
 Догмат Святий 360.
 (доконано об'єднання п.) об'єдналися 45.
 (долів а.) додолу, вниз 60.
 (домів а.) додому 60.
 (доперва) допіру 60.
 (донтати п.) топтати 43.
 доц іде (падає п.) 28. 64.
 Дубне 199.
 Дух Святий 356.
 Духів 357.
 Духовенство 358.
 дякувати кому (рс. кого) 45.
 е, вимова його 206-7. 245. 247.
 -е відпадає 232.
 європейський-європейський 188.

- Ектенія 354. звізда а., зоря 40.
 -ення — іння 383. (згорн п.) наперед
 є 283-284. 60.
 Євангелія 353. (зглядно п.) або,
 Єлей 359. докладніше 60.
 Єпископ 358. Здолбунове 199.
 Єпископат 358. Зелені Свята 355.
 Єрарх — Іерарх 358. зёмний 21.
 же-ж 233. знечев'я-несподі-
 (жегнати п.) проща-вано 27.
 ти 43. зо-з-із 149-153.
 (живло п.) сила при-зо, з (зі) із 149-153.
 роди 43. і — й 133-197.
 (жичити) зичити 43. Іван (а. Іоанн) 385.
 Жертівник 359. Ігumen 358.
 з-із-зо (зі) 149-156. із-з-зо 149-157.
 (завісити п.) припи-Ікона 358. 359.
 нити 44. Ікона Святого Ми-
 завести-обманути 27. колая 358. 359.
 (заєдно п.) все 60. Іконобóрство 360.
 займенники 31-32. Іконостас 359.
 221-2. Іларіон (а. Іларіон)
 займенники від Свя- 385.
 тих Осіб 351-2. іменники віддіє-
 "Закон" 353. слівні 81-90.
 (занятися рс.) ім'я (рс. ім'я) 21.
 займатися, працюва-Ім'я Боже 348.
 ти 43. -іння — -ення 383.
 (запалка п.) сірнік (інтересуватися рс.)
 43. цікавитися 42.
 Заповіт Новий і Іспанія — Еспанія 188.
 Старий 353. 359. Ісповідник 353.
 (заставити рс.) зму-Ісус Христос 346.
 сити 43. Ісусів 351.
 звати а., кликати 40. -ія (-іа) 261. 310. 385.

- й 132.
 й-і 133-147.
 кáльки 42. 44-5. 68.
 78-81.
 Кáм'янець 194. 199.
 Канóн Священний
 360.
 Катéдра Пресвятої
 Тройці 357.
 кг-г 260.
 Київ, з Києва 390.
 Китай-Хіни 188.
 196-7. 199.
 класи-ставити 29.
 (клякати п.) става-
 ти на коліна 43.
 Книга Божествен-
 на 354.
 Книга Буття 353.
 Книга Суддів 353.
 Ковалів-Ковалева 392.
 Кóвель, з Кóвеля
 199.
 (ковтки п., а.) се-
 режки 40.
 Кóростень 192.
 Край Обіцяний 359.
 краса а., кра-
 са́ 40.
 (Кременчуг рс.) Кре-
 менчúк 43. 194.
 Крém'янець 192. 199.
 (критися а.) хова-
 нися 41.
 Кров Христова 349.
- кумедний 48.
 Кúп'янка 199.
 л-ль 303-304. 307. 313.
 (лаба п.) лапа 43.
 (лампа рс.) лямпа 43.
 Левит 353.358.
 лишáти 29.
 лише-тільки 60.
 (літонсь ж. р., а.)
 літонсь ч. р. 40.
 Літургія 354.
 Ложечка 359.
 локалізми 45-47.
 Лубни рс., Лубén, з
 Лубніа 43. 199.
 Луцьк 198. 199.
 люди-люде 392.
 Лятічів, з Лятичева
 199.
 ляхі а. 194.
 Мати Божа 351.
 Месія 347. Месійн 351.
 (месть а.) помста 40.
 метáфори 64-65.
 мплосердя-мплість
 28-29.
 млостівний (рс. мй-
 лостивний)
 Милостівний Бог 350.
 (мимо п.) повз, по-
 за, не зважаючи на 60.
 (миш а.) миша 40.
 Мінéя 354.
 Мнро 359.
 Митрополіт 358.

- (много а.) багато 40. день 43.
 могó-мойóго, моему неологізми 40-41.
 -мойóму 221. ніби-що 26.
 Молéбень, Молéбня Ніжен, з Ніжена 199.
 354. Німéччина (Герма-
 (морд п.) душоуб- ния рс.) 199.
 ство 43. (ніц, ніч, нічо п.) нічо-
 Москóвія 191. го 60.
 мóрський 21. (нічню рс.) уночі 60.
 (морщина рс.) змóр- (по а., рс.) алé 40.
 щка 43. Новій Заповіт 353.
 (мужатка п.) моло- 359.
 діця 43-4. Нью-Йорк 189.
 Мученик 353. о- відпадає 234.
 на, його значення об-, обо-, оби- 153-156
 105-108. (обижати а.) крив-
 (навідворіт п.) на- дити 40.
 впакі 60. (обичай) звичайі 40.
 навчáння-віхован- Обітниця Божа 359.
 ня 50. Обіцяний Край 359.
 на́голос 21-22. 53. (обняти керівницт-
 наголос подвійний во п.) стати керівни-
 316-7. ком 44. 79.
 над-надо-наді 153-156 (обоятний п.) бай-
 (надслухувати п.) дужий 44.
 прислухáтися 44. (обходити п.) свят-
 палій молока 28. 68. кувати 27. 45.
 палій води 49. Овруч, -чу 192.
 народ (на́рід) 21. (овшім п.) так, доб-
 насип борщу 28. 49. рс 60.
 68. Огонь (Бог) 347-348.
 насилу (силю) 27. од-(одо-), оді 153-15
 Небо (небо) 355. од-, від 158-160.
 Невіста Невісна 357 оженитися з ким (рс.
 (неділя рс.) тиж- на кому) 45. 92.

- (сжидати а.) чека- реди 153-156.
ти 40. Передання Церковне
Око Боже 350. 360.
(окружати а.) ото- (пересічний п.) се-
чувати 40. редній 44.
Омофóр 359. Переяслав 194.
(оноді п.) поза- Престол Святий 359.
вчóра 40. 60. Петрівка 355.
(освободити а.) Пиліпівка 355.
звільнити 40. Писання Святе 353.
(отворити рс., а.) Письмó Святе 353.
відчинити, відкрити 40. під-під-піді 153-156.
43. (підчеркнути а.)
(отворити) розгор- підкрéслити 50.
нути книжку 44. Пісня над піснями
Отець (Бог) 346. 353.
Отець-отець 358. Піст Великий, Різд-
Охрéщення України вяний Піст 355.
360. по-пі- 54. 226-230.
(очевидець рс.) са- (побіда а.) перемо-
мовидець 43. га 40.
(очки рс.) окуляри (побідиги а.) пере-
43. мотги 40.
па́єрнк 366. (побіду віднести п.)
Палáдій (а. Палла- перемогти 44.
дій) 385. (позаяк) бо 60.
Папа 358. полонізмн 43. 45. 60.
Парастáс 354. 68.
Пáстир (Бог) 348. Пóльща (рс. Пóль-
Патріярх 358. ша) 43. 192.
Первоерарх 358. Пóхорон 354.
Первосвященик 358. Почáїв-Почáєва 390.
(перевести діло) зро- Правда Божа 354.
бити 27. 45. Пáвославіє 356.
перед- передо- пе- Пáвославна Віра 350

- (предсідник рс.) го- Рівне (рс. Ровно)
лова (глава а.,рс.) 43. 43. 200.
Преподобний 353. Рівноапостоль-
Пресвятий 353. ний 353.
Перст Божий 350. Різдво 355.
Престол Божий 348. Різдвяний Вечір 355.
Пречиста Діва 357. Різдвяний Піст 355.
Прилўка (рс. Прилу- (річ, не від речі п.)
ки) 43. 192. 200. до речі 44.
Приподіва-Вседі- роз-розо-розі 153-
ва 357. 156.
приставки пови,- Ромén, рс. Ромни.
попо-, пона- 57. 43. 193. 200.
прізвище (прізвн- Розн'яття 358.
ще) 155. Росія 191.
прірва 155. Рука Божа 350.
Прорóк, "Прорóки" 35 Русь 114. 189-190.
Проскомідія 354. Мала Русь 191.
проте (тому) 27. русизми 43. 45.
(проч) геть 60. русифікація 394.
Псалтир 353. Саккос 359.
(пудло п.) коробка, Сахара 188.
скринька 44. свідомий (свідомий)
(пукати п.) стўкати 21.
44. свого-свойого, сво-
пустиня-пустеля 20. ёму-свойому 35. 221.
радісний-веселый 50. Святий 353.
Рай (рай) 355. Святий Дух 346.
Рамéно Боже 350. Святий чи Св. Ма-
(рану відніс п.) ра- карій 353.
нений 44. Свято 355.
(рей вестн п.) перед Священник (свяще-
вестн 45. нник) 358.
Рейн 189. Священномуче-
Ризн 359. ник 353.

- (сейчас рс.) з́араз 60. кий 357.
 Сила Божа 350. Собор Вселенський,
 Сили Небесні 355. С. Помісний чи Кра-
 Сил Божий 346. йовий 360.
 синоніми 27-28-29. совість-сумління, (ви-
 50. 51. 60. 66-67. киди совісти п.) до-
 Скеля (Бог) 347. кори сумління 44. 79.
 Скінія 357. Содом (Содома) 200.
 скоріше (скорше) 60. (сон) носé 48.
 232. Спаситель, Спас 347.
 скринька (рс. ящик) Спасів 351. 355.
 250. Спáсівка 355.
 (слідуючий рс.) та- сподобі (рс. сподоб-
 кий, наступний, даль- би) 21.
 ший 43. старе-давнє 50.
 Слава Божа 347. Старійй Заповіт 353.
 349. 359.
 Слово Боже 349. стиль ясний 71-76.
 слово, дві слові (два Страшний Суд 358-
 слова рс.) 185. 359.
 Слово Істини 354. стукати 48.
 Служба Божа 354. (пукати п.)
 Службник 354. Судля (Бог) 347.
 (случай рс., а.) ви- скучно-сумно 50.
 пáдок 40. суть 39.
 (слюбувати п.) при- -ся — -сь 225.
 сягати 44. Сян (Сан) 192. 200.
 сміятися з кого (ко- та й (тай) 380-2.
 му а.) 40. Тайна Вечеря 358.
 сміятися з кого, з чого твогó-твойого, тво-
 (над ким, над чим рс.) ёму-твойому 221.
 45. Творець (Бог) 348.
 Сибір ч. р. (рс. ж. -ти — ть 222.
 р.), з Сибіру 200. (тил рс.) запілля 43.
 Собор Володiмирсь- тiтла 336.

- (тинина а.) тінна 40. ф, вимова його 101-
 Тіло Христове 349. 104.
 т о й — дальший, а Фелонь 359.
 ц е й — ближчий 27. Хвастів (рс. Фастів)
 Треба 354. 192. 200.
 Трєбник 354. Хіротонія 354.
 Тріодь Пісна 354. Хини-Китай 196.
 Тройця 350. Хмара (коли в ній
 Бог) 347. 348.
 (трутити п.) кшутти ховати (а. хоронити)
 44. 38.
 убівство злодія, (п. Холм, з Холма 194.
 на злодії) 45. Храм 356.
 у — в 133-147. Фелонь ж. р. 359.
 увесь, ввесь (а. весь, хрестити (христити)
 рс.) 147-149). 321.
 увечері (увечорі) 387 Християнство 356.
 Угору (до Неба) 356. Христос 346, Христє
 Угорщина (рс. Венг- (Христе).
 рія) 200. Христів, Христо-
 уживати чого (рс. вий 351.
 що) 45. Хрєщення (Хри-) 354.
 Україна 114. (царити а.) панува-
 Україна, в (рс., п. ги 40.
 на) Україні 105-127, ц е й — ближчий,
 189-190. т о й — дальший 27.
 (улягати п.) підда- Церква 11. 356.
 ватися 45. Церква Успінська
 ўста 21. 357.
 уставай-устань 50. церковна вимова 242
 Утрення чи Ран- -246.
 ня 354. церковно-сло-
 учити кого, (рс. в'янська мова 20. 206-
 чому) 39. 7. 216-218, 242-246. 257
 ф (хв) 48. -314.

Часослів 354.	щоб (а., рс. щоби)
частки 237-9.	235-6.
Чертот Божий 356.	щойно, допіру, за-
Чигирин-Чигрин 192.	раз, тільки 60.
(чим-тим а.) що-то	я, — його писана
236.	форма українська і
Шлюб чи Вінчання	галицька 263-266.
354.	яблуко 48.
шнурок, шнур (рс.	який-що 33.
віршовка) 250.	(ящик рс.) скринь-
шукати чого (п. за ка	250.
чим) 45.	ъ — 283.
Щедрий Вечір 355.	ы — 259. 283.
що-пібн 26.	ѣ, — вимова його
що-то (а. чим-тим)	208. 244-5. 257. 273.
236-7.	283.

З М І С Т

ПРАЦІ: "НАША ЛІТЕРАТУРНА МОВА":

Сторінки:

I. НАША ЛІТЕРАТУРНА МОВА:

1. Український народ має вже свою літературну мову 3
2. Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис... 7
3. Без відповідної науки ніхто літературної мови знати не може! 8
4. Навчаймося української мови, як навчалася Марко Вовчок! 12
5. Мовний анархізм 14
6. Вивчаймо головні питання нашої літературної мови! 16
7. Літературна мова не може бути штучною. 18

II. ОЗНАКИ ДОБРОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ:

1. Правильність мови 25
2. Ясність мови 30
3. Чистота мови 38
4. Багатство мови 54

III. СЛОВНИК ДОБРОГО ПИСЬМЕННИКА-СТИЛІСТА:

1. Дбаймо про багатство свого словника 56
2. Прислівники 59

3. Українська фразеологія	61
4. Мова рухів	69

IV. ЯК ПИСАТИ ДЛЯ ШИРОКИХ МАС:

1. Пишучи неясно, шкодимо розвитку своєї культури	71
2. Десять заповідей простого писання	74
3. Не вживаймо в своїм писанні разяччих варваризмів	76
4. Не вживаймо чужої фразеології	78
5. Обминаймо віддієслівні йменники	81
6. Не будуймо надто складних речень	90

V. НАРОДНЯ ВИМОВА ЧУЖИХ СЛІВ:

1. Літературна мова не вживає просто-народніх форм	95
2. Простонародня вимова чужих слів	98
3. Вимова літературного ф	101

VI. "В УКРАЇНІ", А НЕ "НА УКРАЇНІ":

1. Значення в та на при дієсловах руху	105
2. Значення прийменників в та на при географічних назвах	108
3. Уживаємо на при докладно границями не окреслених місцевинах	109
4. Місцевина з на є частина місцевини з в	111
5. Як повстав вираз "на Україні"	112
6. При назвах незалежних держав уживаємо тільки в , ніколи на	116
7. Це Польща й Москва створили залежницьке "на Україні"	117
8. Хто говорить "на Україні", той не вважає її самостійною	118

9. По старих пам'ятках часто маємо в Україні	120
10. Вираз “в Україні” в Шевченка	123
11. Час забути недержавницьку форму “на Україні”	125

VII. ГНУЧКІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

1. Окремішності української мови	128
2. Гнучкість і гармонійність української мови	131
3. Зміна у — в та і — й	133
4. Правила зміни у-в та і-й	138
5. Увесь, ввесь, а не весь	147
6. Уживання прийменників з-із-зо	149
7. Зміна кінцевого о на і в прийменниках та в приставках	153
8. Зміна приставки с- та з- на іс-із	156
9. Приставкове і на початку слова	157
10. Уживання від-од	158
11. Приставні в та г	161

VIII. ПОДВІЙНІ ФОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:

1. Давальний відмінок однини	164
2. Знахідний відмінок іменників чоловічого роду однини в формі родового	167
3. Знахідний множини в формі назовного	171
4. Клична форма	175
5. Числівниковий підмет	178
6. Двоїна	182
7. Географічні назви	188

8. Родовий відмінок географічних назв	200
9. Українські прізвиська	205
10. Прізвиська тільки на -ин, ніколи на -ін.	212
11. Звуки и-і у власних іменах	216
12. Місцевий відмінок однини у прикметників	218
13. Займенники	221
14. Дієслово	222
15. Прислівник на по-	226
16. Прикметники повної й короткої форми	230
17. Відпад кінцевого або початкового голосного в слові	232
18. Щоб, а не щоби	235
19. що-то, а не чим-тим	236
20. Частки в українській мові	237
21. Член в українській мові	239
22. Українська церковна вимова	242
23. Назви по батькові	247
24. Бережімо свою українську літературну мову чистою!	249

ІХ. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ:

1. Доісторичне "руське" письмо	255
2. Давній болгарський правопис	256
3. Євфиміїв правопис XIV віку	258
4. Північноукраїнські ознаки в правопису XV-XVII віків	261
5. Українське письмо	262
6. Форма українського писаного я	263
7. Друкарство й правопис	264
8. Правопис М. Смотрицького 1619 р.	266

9. Правопис Памви Беринди	268
10. Правопис Могілянський	269
11. Правопис XVII віку	272
12. Запровадження гражданки 1708 р.	274
13. Правопис за Котляревського	277
14. Історія українського правопису за XIX-ий вік	278
15. Правопис О. Павловського 1818 р.	279
16. Правопис Максимовича 1827 р.	280
17. Правопис "Русалки Дністрової" 1837- го року	282
18. Кулішівка 1856 р.	284
19. Правопис Тараса Шевченка	285
20. Київський правопис 1873 р.	286
21. Заборона українського правопису 1876-го року	287
22. Драгоманівка 1877 р.	288
23. Правописна боротьба в Галичині	290
24. Желіхівка 1886 року	292
25. Запровадження фонетичного правопи- су в Галичині в 1893 р.	293
26. Грінченківка, Київський правопис 1908-го року	294
27. Правописна система Проф. Івана Огієнка 1918-1919 р.	296
28. Академічний правопис 1920-1921 р.	299
29. Конференційна харківська система ук- раїнського правопису 1927 р.	300
30. Новий Академічний правопис 1945- го року	305
31. Недостачі правопису 1945 р.	308
32. Правопис на еміграції	312
33. Загальний огляд нашого правопису	317

X. ХРЕСТИТИ, А НЕ ХРИСТИТИ:

1. Писати христити — ненауково	321
2. Недогляд чи насмішка?	324
3. Непорозуміння на еміграції	326
4. Комуністична агітація	327
5. Хрест і Христос	329
6. Висновки	332

XI. СВЯТІ СЛОВА ПИШІМО З ВЕЛИКОЇ БУКВИ!

1. Росіяни зламали українську традицію в правопису	334
2. Українська правописна традиція	335
3. Київський правопис	337
4. Москва знищила нам наш могилянський правопис	339
5. Тута за Святим	342
6. Писання Святих назов — це велика й велична справа	343
7. Як же греба писати?	345
8. Пишімо ж усі назви Святих Осіб та освячених речей тільки з великої букви!	360

XII. АПОСТРОФ:

1. Істотне значення апострофа	363
2. Отвердіння губних звуків	364
3. Редукція давнього и	364
4. Стародавність отвердіння губних	365
5. Па́ерик чи апостроф	366
6. Окрема вимóва при́ростків	367
7. Появлення значка апострофа	369
8. Апостроф у новому письменстві	370

9. Брак питомого значка для апóстрофа	371
10. Апóстроф для фонетичного правопису конче потрібний	372
11. Апóстроф у галицькому письменстві	373
12. Апóстроф — це наша окремішність	374
13. Писання з апóстрофом — це наша чисто українська ознака	376
14. Короткі правила писання з апóстрофом	377

ХІІІ. ПРАВОПИСНІ НАРИСИ:

I. “Та й”, а не “тай”	380
II. Воскрéсення і воскресіння	382
III. Вимовляти й писати треба Алілуя, а не Алілуя	387
IV. Треба писати “ввечері”, а не “ввечорі”	387
V. Київ — з Києва	390
VI. Назовний множини на -е та -и	392

ХІV. ПІСЛЯМОВА:

I. Звикаймо до правописних словників!	401
II. Кінцеве слово	403
Показчик до цієї праці	406
Зміст цієї праці	418

